

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

КРИМІНОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Дніпро
Видавець Біла К. О.
2025

УДК 614.8:349.2(477)

Б 28

*Рекомендовано до друку вченою радою ННІ права та міжнародно-правових відносин
(протокол № 10 від 23 листопада 2024 року)*

Рецензенти:

Пиріг І. В., професор кафедри криміналістики та домедичної допомоги ННППФПНП ДДУВС, д-р юрид. наук, проф.;

Гальцева Т. О., д-р психол. наук, проф., зав. кафедрою загальної та соціальної психології ДНУ імені Олеся Гончара.

Авторський колектив:

Батраченко Т. С., канд. юрид. наук, доцент;

Батраченко І. Г., д-р псих. наук, проф.;

Сачко О. В., д-р юрид. наук, проф.

Батраченко Т. С.

Б 28 Кримінологія : навч.-метод. посіб. / Т. С. Батраченко, І. Г. Батраченко, О. В. Сачко. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2025. – 188 с.

ISBN 978-617-645-523-3

Навчально-методичний посібник «Кримінологія» є комплексним виданням, що охоплює сучасні аспекти кримінологічної науки, включаючи теоретичні розробки, законодавчі засади та інноваційні підходи до дослідження і протидії злочинності. У ньому систематизовано основні нормативно-правові акти України у сфері кримінального права та процесу, а також міжнародні документи і конвенції, що визначають правові рамки боротьби зі злочинністю в глобальному контексті.

Посібник містить детальний аналіз поняття і предмета кримінології, історії її становлення, а також огляд теоретичних шкіл і концепцій, які розкривають природу злочинної поведінки. Значна увага приділяється дослідженню причин та умов злочинності, визначенню структурних особливостей окремих видів злочинів (насильницьких, корисливих, організованих тощо) і відповідних детермінант. Представлено методологічні засади кримінологічних досліджень, включно з методами збору і аналізу даних, статистичними підходами, соціологічними опитуваннями та анкетуваннями, що допомагають формувати повну картину злочинності в різних регіонах. Окремий блок присвячено діяльності правоохоронних органів у сфері кримінальної профілактики, аналізу ефективності кримінологічних програм, ролі громадських і міжнародних організацій у зменшенні рівня злочинності. Розглянуто питання використання кримінального аналізу, прогнозування тенденцій та планування заходів профілактики з урахуванням світового досвіду, а також викликів і пріоритетів реформування правоохоронної системи в Україні.

Посібник призначений для викладачів, здобувачів вищої освіти спеціальностей «Право» та «Правоохоронна діяльність», науковців-кримінологів, фахівців із профілактики правопорушень, працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться питаннями генези злочинності й шляхами її подолання. Матеріали видання можуть бути використані в навчальному процесі, під час проведення наукових досліджень, підготовки бакалаврів і магістрів, у підвищенні кваліфікації працівників правоохоронних структур. Вони сприятимуть розвитку комплексного погляду на злочинність як соціальне явище, підвищенню рівня фахової підготовки майбутніх спеціалістів і формуванню сучасних підходів до кримінологічної науки в Україні.

УДК 614.8:349.2(477)

ISBN 978-617-645-523-3

© Батраченко Т. С., Батраченко І. Г., Сачко О. В., 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЇ	7
1.1. Поняття, предмет, методи та система кримінології	7
1.2. Історія розвитку кримінології	10
1.3. Злочинність як соціальне явище: поняття, основні риси та тенденції	16
1.4. Психологічні та соціальні аспекти злочинної поведінки.....	25
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ	33
2.1. Класичні кримінологічні теорії: біологічні, соціологічні та психологічні підходи.....	33
2.2. Теорії соціальної дезорганізації та аномії	45
2.3. Теорії диференціального спілкування та стигматизації.....	50
2.4. Сучасні кримінологічні концепції та моделі пояснення злочинної поведінки	55
РОЗДІЛ 3. ПРИЧИНИ І ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ	63
3.1. Кримінологічне вчення про особу, що вчинила кримінальне правопорушення	63
3.2. Механізм злочинної поведінки	66
3.3. Соціально-економічні, культурні та політичні чинники злочинності.....	70
3.4. Глобалізація та її вплив на транснаціональну злочинність	74
3.5. Особливості злочинності у воєнний час та в умовах соціальних криз.....	82
3.6. Кримінологічне вчення про жертву злочину (віктимологія).....	91
РОЗДІЛ 4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИННОСТІ	94
4.1. Наркозлочинність: масштаби, тенденції та механізми поширення	94
4.2. Організована злочинність: структура, методи та міжнародний вимір	100
4.3. Корупційні злочини та зловживання владою: кримінологічна характеристика та засоби протидії	102

4.4. Торгівля людьми та експлуатація осіб: соціальні й кримінологічні аспекти	105
4.5. Кримінологічні аспекти військових злочинів та злочинності в умовах військового стану	110
РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	115
5.1. Державна політика у сфері запобігання злочинності.....	115
5.2. Роль правоохоронних органів у запобіганні злочинності.....	119
5.3. Кримінологічний аналіз і методи боротьби зі злочинністю	122
5.4. Роль громадських ініціатив та міжнародних організацій у протидії злочинності	127
5.5. Спеціальні програми ресоціалізації правопорушників та запобігання рецидиву	132
РОЗДІЛ 6. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ ТА АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ.....	139
6.1. Методи прогнозування кримінальних ризиків.....	139
6.2. Кримінологічний аналіз у запобіганні злочинності	142
6.3. Прогнозування тенденцій та планування заходів боротьби зі злочинністю	147
6.4. Оцінка ефективності кримінологічних заходів.....	150
РОЗДІЛ 7. ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ	155
7.1. Тестові питання для самоперевірки	155
7.2. Практичні завдання та кейси.....	178
ЛІТЕРАТУРА.....	185

ПЕРЕДМОВА

Кримінологія є фундаментальною галуззю правових знань, що досліджує закономірності виникнення, розвитку та поширення злочинності, а також шляхи її запобігання. У сучасному суспільстві, яке зазнає значних трансформаційних змін, дослідження кримінологічних явищ набуває особливої актуальності. Соціальні, економічні та політичні фактори, що безпосередньо впливають на рівень злочинності, потребують комплексного аналізу та ефективних стратегій протидії.

Метою даного навчально-методичного посібника є забезпечення здобувачів вищої освіти системними знаннями про кримінологію як науку, її предмет, методи дослідження, основні теоретичні підходи, чинники злочинності та механізми її запобігання. Посібник спрямований на формування критичного мислення щодо оцінки кримінологічних процесів, а також набуття навичок практичного застосування аналітичних методів у боротьбі зі злочинністю.

У даному виданні розглянуто основні кримінологічні теорії, соціальні та психологічні аспекти злочинної поведінки, основні види злочинності, включаючи організовану злочинність, наркозлочинність, корупційні правопорушення, злочини у воєнний час. Окрему увагу приділено питанням кримінального аналізу, застосування цифрових технологій у правоохоронній діяльності, а також системним заходам ресоціалізації правопорушників.

Значний акцент зроблено на комплексному підході до вивчення злочинності, враховуючи як міжнародний досвід, так і специфіку правозастосовної практики в Україні. Посібник містить теоретичні положення, аналіз нормативно-правових актів, результати емпіричних досліджень та рекомендації щодо вдосконалення державної політики у сфері протидії злочинності.

Крім теоретичних аспектів, у посібнику представлено практичні завдання та кейси для самостійної роботи здобувачів освіти. Вони спрямовані на закріплення отриманих знань і вироблення аналітичних навичок у кримінологічних дослідженнях. Запропоновані тестові завдання дозволять оцінити рівень

засвоєння матеріалу та сприятимуть підготовці до практичної діяльності у сфері кримінального права та правозастосування.

Даний навчально-методичний посібник буде корисним для здобувачів вищої юридичної освіти, науковців, викладачів, працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто займається дослідженням питань злочинності та її запобігання.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЇ

1.1. Поняття, предмет, метод та система кримінології.

Кримінологія є міждисциплінарною наукою, що досліджує закономірності злочинності, її причини, механізми та способи попередження. Вона включає широкий спектр досліджень, починаючи від аналізу соціальних, економічних, психологічних, правових і культурних умов, що сприяють злочинності, і закінчуючи розробкою превентивних заходів та оцінкою їхньої ефективності.

На думку багатьох науковців, кримінологія є галуззю знань, яка не лише пояснює феномен злочинності, а й сприяє розробці стратегій для її подолання. Наприклад, німецький дослідник Фрідріх Ліст визначав кримінологію як «науку про соціальні та правові аспекти злочинності та методи її контролю». Французький соціолог Еміль Дюркгейм наголошував, що кримінологія має аналізувати девіантну поведінку та її роль у соціальній динаміці. У свою чергу, російський кримінолог Володимир Кудрявцев вважав, що «**кримінологія** – це наука про закономірності злочинності, її причини, наслідки та способи боротьби з нею». В українській науковій традиції кримінологію розглядають як «системну науку про природу, динаміку, причини злочинності та засоби її запобігання» (В. Васильєв).

Таким чином, **кримінологія** є комплексною наукою, що охоплює різні аспекти дослідження злочинності, включаючи соціальні, економічні, психологічні та правові чинники. Вона сприяє розумінню механізмів формування злочинної поведінки та розробці ефективних заходів запобігання правопорушенням.

Отже, кримінологія охоплює широкий спектр досліджень, починаючи від аналізу особистісних характеристик злочинців та закінчуючи розробкою державних стратегій боротьби зі злочинністю. Її міждисциплінарний характер дозволяє ефективно взаємодіяти з іншими науками та сприяти розробці дієвих методів запобігання правопорушенням.

Її предметом є злочинність як складне соціальне явище, що розглядається через призму економічних, культурних, політичних, демографічних, морально-етичних, психологічних та правових аспектів. Вона досліджує як загальні закономірності виникнення злочинності, так і особливості окремих її видів. У центрі уваги кримінології перебуває як сама злочинність у широкому розумінні, так і її детермінанти, соціальні механізми її формування, шляхи і методи її попередження.

Особливу увагу кримінологія приділяє особі злочинця, вивчаючи її соціальні характеристики, психологічні особливості, мотивацію та фактори, що сприяють ухваленню злочинного рішення. Аналізуються механізми соціалізації правопорушників, а також вплив середовища на формування девіантної поведінки. Кримінологія визначає криміногенну роль різних соціальних груп, рівень соціальної напруженості та її зв'язок із рівнем злочинності.

Методологія кримінології охоплює широкий спектр дослідницьких методів, серед яких емпіричні, статистичні, соціологічні, психологічні та правові методи дослідження. Важливе значення мають компаративні дослідження, що дозволяють зіставити рівень злочинності в різних країнах та регіонах, виявляючи закономірності й особливості злочинної поведінки.

Значне місце займає використання кримінологічного аналізу великих масивів даних, що включають офіційну статистику правоохоронних органів, судові рішення, а також незалежні дослідження соціологів і правозахисних організацій. Такий аналіз допомагає визначити структуру злочинності, її динаміку та виявити взаємозв'язки між різними криміногенними факторами.

Крім того, застосування методів прогнозування злочинності дозволяє формувати науково обґрунтовані стратегії її запобігання. Для цього використовуються математичні моделі, що базуються на кореляційному аналізі злочинної активності, соціальних та економічних індикаторів. Прогностичні дослідження допомагають адаптувати превентивні заходи відповідно до очікуваних змін у криміногенній ситуації.

Розробка науково обґрунтованих підходів до боротьби зі злочинністю базується на комплексному аналізі правових, соціальних, психологічних та економічних аспектів. Це дозволяє створити ефективну систему кримінологічної профілактики, що включає як загальні стратегії впливу на злочинність, так і спеціальні заходи, спрямовані на попередження конкретних видів злочинів.

Система кримінології включає кілька основних складових, які відображають її комплексний характер і взаємозв'язок з іншими науковими дисциплінами:

Загальна теорія злочинності – досліджує фундаментальні закономірності, що впливають на виникнення, поширення та динаміку злочинності. Вона включає визначення сутності злочинності, її структурних особливостей, рівнів та тенденцій розвитку.

Кримінологічна характеристика окремих видів злочинів – вивчає особливості різних типів злочинів, таких як корупційні злочини, насильницька злочинність, економічна злочинність, кіберзлочинність тощо. У межах цього напряму досліджуються типологія злочинців, механізми злочинної поведінки та фактори, що впливають на її формування.

Методи запобігання злочинності – включають розробку державних і соціальних стратегій щодо зниження рівня злочинності. До них належать профілактичні програми, реабілітаційні заходи для правопорушників, підвищення ефективності правоохоронних органів та судової системи. Окремо розглядається питання ролі суспільства у запобіганні злочинам та необхідність розвитку систем соціального контролю.

Прогностичні аспекти розвитку злочинних процесів – кримінологічне прогнозування допомагає передбачати майбутні тенденції у сфері злочинності, що дає змогу завчасно адаптувати державну політику запобігання злочинності. Використовуються статистичні методи аналізу, соціологічні дослідження, математичне моделювання криміногенних факторів та оцінка їхнього впливу на кримінальну ситуацію в суспільстві.

1.2. Історія розвитку кримінології.

Кримінологія як самостійна наука сформувалася на перетині права, соціології, психології, антропології, економіки та інших дисциплін, що вивчають поведінку людини в контексті девіантності та протиправних дій. Її розвиток обумовлений багатовіковими спробами людства пояснити причини злочинної поведінки, виокремити закономірності злочинності та розробити ефективні механізми її попередження. Кримінологія не лише аналізує юридичні аспекти кримінальних правопорушень, а й досліджує соціальні, економічні, культурні та психологічні чинники, що сприяють їх вчиненню, використовуючи як емпіричні, так і теоретичні методи.

Витоки кримінологічної думки сягають глибокої давнини, коли суспільства почали усвідомлювати необхідність пояснення та попередження злочинності. У Давньому світі спостерігалися перші спроби кримінологічного аналізу злочинної поведінки, що базувалися на релігійних, моральних та соціальних концепціях. Злочинність у цей період сприймалася як порушення божественного або природного порядку, а її пояснення часто мали міфологічний або релігійний характер. В **античних** філософських вченнях мислителі, такі як **Платон і Арістотель**, досліджували природу злочинності, зокрема її зв'язок із соціальним порядком, політичними інститутами та моральними чеснотами. Платон у своїй роботі «Держава» стверджував, що злочинність є результатом несправедливого державного устрою, соціальної нерівності та недостатнього виховання громадян. Він вважав, що шляхом правильної організації суспільства, де править мудрість і справедливість, можна досягти зменшення злочинності.

Арістотель, аналізуючи соціальні відносини, підкреслював роль етичних якостей особистості та вплив соціального середовища на девіантну поведінку. Він стверджував, що злочини є наслідком слабкості волі або відсутності морального виховання, а ефективне правове регулювання може стримувати злочинність. У його працях також простежуються перші ідеї щодо значення превентивних заходів у формуванні правосвідомості. Давньогрецькі філософи

розглядали покарання не тільки як спосіб відплати, а й як засіб морального виправлення правопорушника.

Окрім Платона та Аристотеля, важливий внесок у розуміння злочинності зробили римські юристи. Вони сформували правові концепції відповідальності, вину як ключовий елемент кримінальної поведінки та принципи правосуддя, які стали основою майбутнього розвитку кримінального права. Ці ідеї продовжували розвиватися в наступні століття, закладаючи підвалини сучасної кримінологічної науки.

Важливий внесок у розвиток ранніх кримінологічних ідей зробили римські правознавці, які заклали основи правових норм та правосуддя, створивши системні підходи до боротьби зі злочинністю. Вони вперше сформулювали принципи правової відповідальності, презумпції невинуватості та об'єктивного підходу до оцінки злочинних діянь, що стали наріжними каменями сучасного кримінального права. Видатні **римські юристи**, такі як **Юліан, Ульпіан і Цельс**, розробили фундаментальні правові концепції, зокрема систему класифікації злочинів, яка враховувала не лише сам факт правопорушення, а й обставини його вчинення, мотиви злочинця та тяжкість наслідків.

Окрім правових підходів, римські мислителі акцентували увагу на питаннях кримінальної превенції. Вони вважали, що боротьба зі злочинністю має ґрунтуватися не лише на жорстоких каральних заходах, а й на створенні ефективної системи попередження злочинів, що включала правову освіту, соціальну політику та економічні заходи. Проте, незважаючи на прогресивність деяких концепцій, римська правова система відзначалася жорстокими репресивними заходами покарання, такими як смертна кара, заслання та каторга, що відображало прагматичний підхід до забезпечення порядку в суспільстві.

Розвиток кримінального права у римську епоху суттєво вплинув на подальше формування європейських правових систем. Юридичні концепції відповідальності, об'єктивного судочинства та правового регулювання поведінки стали основою для розвитку не лише середньовічного кримінального права, а й сучасної

кримінології, що продовжувала аналізувати питання причин і попередження злочинності.

Середньовічна епоха характеризувалася релігійним підходом до злочину, коли правопорушення часто розглядалися як гріх, а покарання — як спосіб відплати. Вплив церкви на правові системи того часу був надзвичайно сильним, а злочини часто трактувалися як моральні відхилення або прояви єресі, що підлягали суворому покаранню. В цей період основою правосуддя стали інквізиційні процеси, де домінували жорстокі методи тортур і публічні страти, які мали не тільки каральний, а й повчальний характер для суспільства. Судові розгляди часто базувалися на свідченнях та сповіді, які отримували під примусом. Зародження світських правових концепцій відбувалося повільно, а суспільне сприйняття злочинності значною мірою формувалося релігійними інститутами.

Лише з початком **Нового часу, особливо у XVIII столітті**, завдяки працям представників класичної школи кримінального права, таких як **Чезаре Беккарія**, відбулося формування перших наукових підходів до аналізу злочинності. Відхід від релігійних пояснень злочинної поведінки на користь раціонального та юридичного аналізу став основою для розвитку сучасного кримінального права. У своїй роботі **«Про злочини і покарання»** Беккарія заклав основи концепції пропорційного покарання, обґрунтував принципи законності та гуманізації кримінальної відповідальності, критикуючи надмірну жорстокість середньовічних правових систем і висуваючи ідею, що покарання повинно бути не стільки суворим, скільки неминучим. Його ідеї сприяли поступовому реформуванню кримінальної політики європейських держав, що призвело до скорочення застосування смертної кари та тортур, а також впровадження більш обґрунтованих судових процедур.

У **XIX столітті** розвиток кримінології набув нового імпульсу з появою антропологічного та соціологічного напрямів, що відзначалося активним пошуком пояснень природи злочинної поведінки. Італійський вчений **Чезаре Ломброзо** вивів концепцію «природженого злочинця», що базувалася на

біологічному детермінізмі та припущенні про існування фізіологічних характеристик, які зумовлюють схильність до злочинної поведінки. Він вважав, що злочинці мають специфічні анатомічні риси, такі як асиметрія обличчя, великі щелепи або витягнута форма черепа, що начебто є ознаками атавізму. Однак ця концепція зазнала критики через її редукціонізм і відсутність наукового підтвердження.

Його послідовники, **Енріко Феррі та Рафаеле Гарофало**, доповнили цю теорію, запровадивши поняття соціальних і психологічних факторів у формуванні злочинної особистості. Феррі розглядав злочинність як комплексний феномен, що залежить не тільки від біологічних факторів, але й від соціального середовища, економічного стану суспільства та впливу виховання. Гарофало ж наголошував на необхідності розробки кримінологічних заходів запобігання злочинності на підставі психологічних особливостей злочинців, класифікуючи їх за рівнем суспільної небезпеки.

Протягом цього періоду також розвивається соціологічний підхід до пояснення злочинної поведінки, представниками якого стали Еміль Дюркгейм та Габріель Тард. Дюркгейм у своїх працях досліджував вплив соціальних структур на рівень злочинності, зокрема поняття аномії — стану суспільства, за якого традиційні моральні норми втрачають свою регулюючу силу. Він стверджував, що соціальні зміни, особливо ті, що супроводжуються кризами та швидкими перетвореннями, можуть призводити до зростання рівня девіантної поведінки. Тард, зі свого боку, висунув теорію імітації злочинної поведінки, згідно з якою злочинність поширюється через соціальне навчання та наслідування поведінки інших осіб. Його концепція стала основою для подальшого розвитку теорій диференціальної асоціації та соціального навчання в ХХ столітті.

У ХХ столітті кримінологія остаточно сформувалася як міждисциплінарна наука, що поєднує правові, соціологічні, психологічні, економічні та антропологічні методи аналізу. Це стало можливим завдяки розвитку емпіричних досліджень та вдосконаленню статистичних методів оцінки злочинності. З'явилися нові теорії, які дозволили глибше зрозуміти механізми формування злочинної поведінки.

Однією з найвпливовіших стала теорія диференціальної асоціації Едвіна Сазерленда, яка пояснювала злочинну поведінку через процес навчання у криміногенному середовищі. Він підкреслював, що злочинність є наслідком взаємодії з оточенням, в якому правопорушення розглядаються як прийнятні моделі поведінки.

Франк Танненбаум та Говард Беккер розробили концепцію стигматизації, яка акцентує увагу на соціальній реакції на девіантну поведінку. Вони вказували на те, що сам факт звинувачення та наклеювання соціального «ярлика» злочинця сприяє подальшій криміналізації особи, формуючи самосприйняття людини через призму суспільного осуду. Важливе значення для розвитку кримінології мали дослідження американських учених Роберта Мертона, який пояснив злочинність через теорію напруги. Він стверджував, що злочинність є наслідком невідповідності між суспільно визнаними цілями (наприклад, економічний успіх) та доступними засобами для їх досягнення. Його теорія допомогла пояснити поширення злочинності у бідних та маргіналізованих соціальних групах.

Тревіс Гірші розвинув ідею соціального контролю як основного чинника попередження злочинності. Його теорія соціальних зв'язків наголошує, що індивіди, які мають сильні соціальні зв'язки, залучені в освіту, роботу та сімейні відносини, менш схильні до девіантної поведінки. У подальшому ці концепції були доповнені дослідженнями Девіда Матци та Грешема Сайкса, які розробили теорію технік нейтралізації, пояснюючи, як злочинці виправдовують свої дії, щоб уникнути внутрішнього конфлікту. Таким чином, ХХ століття стало періодом формування сучасної кримінології як науки, що спирається на комплексний аналіз факторів злочинної поведінки та розробку ефективних механізмів запобігання злочинності.

Сучасний етап розвитку кримінології характеризується значним розширенням методологічної бази досліджень, що включає комплексний аналіз криміногенної ситуації, застосування кримінального аналізу, цифрових технологій у сфері правоохоронної діяльності, криміналістичних методів, статистичних

і математичних моделей прогнозування злочинності. Активне використання великих масивів даних (big data), штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання дозволяє правоохоронним органам і науковцям виявляти закономірності та передбачати потенційні криміногенні загрози.

Особлива увага приділяється аналізу організованої та транснаціональної злочинності, яка охоплює наркоторгівлю, торгівлю людьми, нелегальну міграцію, фінансові шахрайства та кіберзлочинність. Вивчення тероризму, економічних та корупційних злочинів набуло стратегічного значення у зв'язку з глобалізацією економічних процесів та посиленням фінансових махінацій, що здійснюються міжнародними злочинними угрупованнями. Кримінологічні дослідження також сфокусовані на екологічних злочинах, які набувають дедалі більшої актуальності через масштабні незаконні дії, що загрожують довкіллю та стійкому розвитку суспільства.

Значний внесок у кримінологічну науку роблять міжнародні організації, такі як ООН, Інтерпол, Європол та Глобальна ініціатива з протидії транснаціональній організованій злочинності. Ці структури формують глобальні підходи до боротьби зі злочинністю, забезпечують обмін інформацією між країнами та сприяють розробці єдиних стандартів правоохоронної діяльності. Зокрема, ООН розробляє універсальні кримінологічні концепції та рекомендації щодо попередження злочинності, а Інтерпол і Європол координують оперативні заходи на міжнародному рівні. Також активно розвиваються партнерські ініціативи між державами для боротьби з фінансовими злочинами, відмиванням коштів і корупційними схемами, які мають міжнародний характер.

Таким чином, кримінологія продовжує еволюціонувати, пристосовуючись до змін у соціально-економічних умовах та правовому середовищі. Вона залишається ключовою наукою у сфері запобігання злочинності, розробляючи нові методи аналізу та прогнозування криміногенної ситуації, удосконалюючи заходи превенції та створюючи інтегровані системи боротьби зі злочинністю в глобальному масштабі.

1.3. Злочинність як соціальне явище: поняття, основні риси та тенденції.

Рівень злочинності визначається сукупністю факторів, які можна поділити на соціально-економічні, політичні, культурні, правові та психологічні. Кожен із цих факторів має комплексний вплив і взаємодіє з іншими, визначаючи загальний рівень злочинності в суспільстві.

Соціально-економічні фактори. Важливу роль у формуванні криміногенної ситуації відіграє рівень економічного розвитку країни. Високий рівень безробіття, соціальна нерівність та низький рівень доходів є ключовими детермінантами злочинності. Дослідження показують, що у країнах з високими рівнями соціальної нерівності фіксується зростання кількості майнових злочинів та злочинів, пов'язаних із насильством. Економічна нестабільність провокує зростання кількості осіб, які опиняються за межею бідності, що збільшує ризик їхньої залученості до кримінальної діяльності.

Окрім безробіття, значним фактором є рівень заробітної плати та соціальних виплат. Недостатній рівень доходів населення змушує окремі групи шукати альтернативні засоби виживання, що часто включає нелегальну або кримінальну діяльність. Особливо це проявляється у регіонах із низьким рівнем економічного розвитку, де бракує можливостей для легального працевлаштування.

Якість житлових умов також є важливим фактором соціальної стабільності. Висока щільність населення у бідних районах мегаполісів, погані умови проживання, відсутність доступу до якісної освіти та медичних послуг сприяють формуванню криміногенного середовища. Такі умови сприяють соціальному відчуженню та зростанню рівня девіантної поведінки серед молоді, що згодом може трансформуватися у злочинну діяльність.

Рівень економічної політики держави також впливає на рівень злочинності. Недостатня увага до соціального захисту, низький рівень державних програм зайнятості та відсутність ефективної економічної політики можуть стати

причиною соціального невдоволення та зростання кількості злочинів. Країни, які впроваджують ефективні програми боротьби з безробіттям, соціальної підтримки населення та економічного розвитку регіонів, демонструють значно нижчий рівень злочинності.

Таким чином, соціально-економічні фактори мають значний вплив на рівень злочинності. Високий рівень безробіття, соціальна нерівність, низький рівень доходів, відсутність доступу до якісної освіти та медицини є критичними елементами, які можуть сприяти зростанню злочинності. Для зниження криміногенного впливу цих факторів необхідні комплексні економічні та соціальні заходи, спрямовані на створення стабільного середовища, у якому люди матимуть достатній рівень матеріального забезпечення та можливість реалізації через легальну економічну діяльність.

Політичні фактори. Політична стабільність або її відсутність є одним із ключових елементів, що впливають на рівень злочинності. Політична система визначає ефективність функціонування державних інституцій, зокрема правоохоронних органів, судової системи та органів місцевого самоврядування, які відіграють важливу роль у запобіганні злочинам.

Корупція є одним із найбільш деструктивних політичних факторів, що безпосередньо впливає на рівень злочинності. Високий рівень корупції у правоохоронних органах, судах та інших державних установах створює умови для безкарності правопорушників, підриває довіру громадян до правової системи та сприяє розвитку тіньової економіки та організованої злочинності. Дослідження показують, що в країнах із високими показниками корупції рівень злочинності є значно вищим, оскільки населення втрачає віру в державні механізми захисту.

Політичні кризи та нестабільність призводять до послаблення контролю над криміногенними процесами. У періоди нестабільності збільшується кількість насильницьких злочинів, мародерства, терористичних актів та міжетнічних конфліктів. Політична дестабілізація також може призводити до ослаблення механізмів правозастосування, що створює сприятливі умови для розвитку

організованих злочинних угруповань. Прикладом цього є держави, що пережили збройні конфлікти чи революції, де правоохоронні органи тимчасово втрачають контроль над територіями, що стає підґрунтям для поширення кримінальної активності.

Важливим політичним фактором є ефективність правозахисних та правозастосовних органів. У країнах, де державні інститути слабкі, спостерігається високий рівень корупції, бюрократичної неефективності та політичного впливу на судову систему. Внаслідок цього злочинці уникають покарання, що формує у суспільстві відчуття безкарності та підвищує рівень кримінальної активності. Натомість у державах, де функціонують незалежні суди, ефективні правоохоронні органи та низький рівень корупції, рівень злочинності залишається порівняно низьким.

Війни та збройні конфлікти також є потужними детермінантами криміногенних процесів. В умовах воєнного часу зростає рівень незаконного обігу зброї, контрабанди, мародерства та воєнних злочинів. Крім того, війни сприяють дестабілізації економічної та соціальної ситуації, що, своєю чергою, провокує збільшення загального рівня злочинності. Після завершення збройних конфліктів нерідко спостерігається високий рівень рецидивної злочинності, адже значна частина учасників бойових дій може мати проблеми з адаптацією до мирного життя, а нелегальний обіг зброї ускладнює контроль над злочинністю.

Таким чином, політичні фактори є важливими детермінантами рівня злочинності, що впливають на її динаміку та характер. Високий рівень корупції, політична нестабільність, слабкість державних інституцій та наслідки збройних конфліктів можуть значною мірою сприяти поширенню злочинності. Зниження негативного впливу цих факторів можливе завдяки ефективним реформам у правоохоронній та судовій сферах, боротьбі з корупцією та забезпеченню верховенства права.

Культурні фактори. Рівень злочинності значною мірою залежить від панівних у суспільстві культурних норм і цінностей. Культурна система

суспільства визначає моделі поведінки, що сприймаються як прийнятні або неприйнятні, що, своєю чергою, впливає на рівень девіантності та злочинності.

У суспільствах із високим рівнем толерантності до насильства або соціально схваленими формами девіантної поведінки спостерігається більша схильність до злочинної діяльності. Це може включати як побутове насильство, так і злочини, пов'язані з міжетнічними, релігійними чи соціальними конфліктами. Наприклад, культура, в якій поширена практика помсти або «кодексу честі», сприяє розповсюдженню насильницьких злочинів, оскільки суспільство вважає їх виправданими в певних обставинах.

Рівень освіти та загальна правова культура також є визначальними факторами. Чим вищий рівень освіченості населення, тим нижчий рівень злочинності, адже громадяни краще усвідомлюють наслідки своїх дій і здатні оцінювати ризики правопорушень. Освіта сприяє формуванню правової свідомості, що є важливим елементом у стримуванні злочинності. Наприклад, у країнах з високим рівнем освіти рівень рецидиву є значно нижчим через більшу соціальну мобільність і доступ до законних шляхів досягнення матеріального добробуту.

Значний вплив на рівень злочинності має сімейне виховання та соціалізація. Деструктивні моделі поведінки, які діти спостерігають у сім'ї, можуть формувати у них толерантність до девіантних форм поведінки. У сім'ях, де є домашнє насильство, кримінальні схильності, асоціальна поведінка батьків, існує висока ймовірність того, що дитина також буде демонструвати девіантну поведінку в дорослому віці. Стабільність сімейних зв'язків, підтримка та контроль із боку батьків, навпаки, знижують ризик втягнення молоді у злочинність.

Масова культура та засоби масової інформації також формують суспільне ставлення до злочинності. ЗМІ можуть як сприяти підвищенню рівня правової свідомості, так і нормалізувати насильство, демонструючи кримінальну поведінку у позитивному світлі. Дослідження свідчать, що велика кількість сцен

насильства у фільмах, серіалах та відеоіграх може впливати на формування толерантного ставлення до агресії серед підлітків та молоді.

Важливе значення має рівень довіри громадян до державних інституцій та наявність громадських ініціатив, спрямованих на зміцнення соціальних зв'язків і правосвідомості. У суспільствах, де населення довіряє правоохоронним органам та судовій системі, рівень злочинності є нижчим, оскільки громадяни вірять у справедливість покарання та не прагнуть вдаватися до самосуду чи нелегальних методів вирішення конфліктів. Громадські ініціативи, волонтерські програми та соціальні проєкти, спрямовані на попередження злочинності, відіграють ключову роль у зниженні рівня кримінальної активності.

Таким чином, культурні фактори є важливим чинником, що впливає на рівень злочинності. Вони визначають суспільні норми та цінності, моделі поведінки, ставлення до правопорушень, рівень довіри до державних інституцій та якість соціальних взаємодій. Формування позитивної правової культури, підвищення рівня освіти та розвиток соціальних ініціатив є ефективними методами зниження криміногенного впливу культурних факторів.

Правові фактори. Дієвість законодавчої системи є визначальним елементом у запобіганні злочинності. Якість законодавства та ефективність його реалізації безпосередньо впливають на рівень кримінальної активності у суспільстві.

Ефективність правозастосовної системи є ключовим аспектом у стримуванні злочинності. Вона визначається спроможністю судових і правоохоронних органів швидко та справедливо реагувати на правопорушення. Судова система, що забезпечує принцип невідворотності покарання, виступає стримуючим фактором для потенційних правопорушників. Якщо правова система працює неефективно, зокрема, унаслідок корупції, бюрократичних перешкод або низької компетентності органів правопорядку, рівень злочинності зростає.

Рівень довіри до судової влади та прозорість правоохоронних органів також відіграють важливу роль у боротьбі зі злочинністю. У державах, де

громадяни не довіряють судовій системі, населення може вдаватися до самосуду або нелегальних методів вирішення конфліктів, що призводить до зростання насильницьких злочинів. Прозорість і підзвітність судів і правоохоронних органів забезпечують верховенство права та формують довіру до державних інституцій.

Законодавчі прогалини створюють умови для поширення злочинності. Недостатня чіткість правових норм або відсутність належного правового регулювання певних сфер суспільного життя може сприяти кримінальній активності. Наприклад, відсутність ефективного регулювання у сфері фінансових операцій чи цифрових технологій створює можливості для шахрайських схем та кіберзлочинності. У свою чергу, своєчасна адаптація законодавства до нових викликів значно зменшує ризики поширення нових форм злочинності.

Правовий нігілізм, тобто нехтування правовими нормами та знецінення юридичних механізмів захисту прав і свобод, є серйозним викликом для правової держави. Він може проявлятися у недотриманні закону не лише пересічними громадянами, а й державними посадовцями, що підриває легітимність правової системи та сприяє криміногенним процесам. Підвищення рівня правової культури серед населення є необхідним кроком для зниження злочинності, оскільки громадяни з високим рівнем правової обізнаності краще усвідомлюють наслідки правопорушень та надають перевагу легальним шляхам вирішення конфліктів.

Крім того, суттєвий вплив на рівень злочинності має співвідношення між жорсткістю кримінальної відповідальності та її ефективністю. Дослідження показують, що не лише суворість покарання, а й його невідворотність та швидкість правозастосування є основними факторами, які впливають на поведінку потенційних злочинців. Надмірна криміналізація суспільних відносин без ефективного механізму реалізації норм може призвести до зворотного ефекту, коли велика кількість законодавчих заборон не забезпечується належним контролем, що породжує правовий нігілізм.

Таким чином, правові фактори є важливими елементами у формуванні криміногенної ситуації. Дієве законодавство, ефективна судова та правоохоронна система, невідворотність покарання, висока правова культура населення та прозорість правоохоронних органів є ключовими елементами у забезпеченні низького рівня злочинності та правопорядку в державі.

Психологічні фактори. Психологічні особливості особи відіграють визначальну роль у формуванні злочинної поведінки. До особистісних детермінант належать рівень агресивності, схильність до ризику, емоційна нестійкість, порушення самоконтролю, когнітивні спотворення, низький рівень соціалізації та проблеми в емоційно-вольовій сфері. Дослідження психологічного аспекту злочинності дозволяє зрозуміти, як формуються девіантні моделі поведінки та які механізми можуть сприяти запобіганню рецидиву.

Агресивність і схильність до насильства. Підвищений рівень агресії часто є ключовим фактором у скоєнні насильницьких злочинів. Агресивна поведінка може бути наслідком виховання в жорсткому середовищі, негативного соціального досвіду або психофізіологічних особливостей. Агресивні особи, які мають труднощі з контролем власних емоцій, схильні до конфліктної поведінки, що може призводити до насильницьких дій.

Схильність до ризику та імпульсивність. Особам із високим рівнем ризикованої поведінки притаманна нездатність оцінювати наслідки власних дій. Імпульсивність, низький рівень тривожності та нехтування небезпекою можуть сприяти скоєнню злочинів, особливо у випадках, пов'язаних із грабежами, пограбуваннями, вуличними нападами та дорожньо-транспортними правопорушеннями.

Психологічна нестабільність і психічні розлади. Деякі види злочинів безпосередньо пов'язані з психічними порушеннями, зокрема з антисоціальним розладом особистості, шизофренією, біполярним розладом чи психопатією. Психопатичні особи демонструють відсутність емпатії, маніпулятивність і підвищену агресивність, що сприяє насильницькій злочинності. Важливим

аспектом у вивченні психологічних факторів є ідентифікація ризиків девіантної поведінки у психічно нестійких осіб і розробка профілактичних заходів для їх соціальної адаптації.

Соціалізація та вплив середовища. Рівень соціалізації особи впливає на її здатність функціонувати у суспільстві без порушення правових норм. Деформація процесу соціалізації може бути спричинена вихованням у дисфункціональній сім'ї, відсутністю позитивних соціальних зразків поведінки або перебуванням у криміногенному середовищі. Дослідження доводять, що особи, які зазнали фізичного або психологічного насильства в дитинстві, мають підвищений ризик девіантної поведінки в дорослому віці.

Когнітивні спотворення та раціоналізація злочинної поведінки. Багато злочинців виправдовують свої дії через когнітивні викривлення, такі як знецінення жертви, переконання у несправедливості соціального ладу чи заперечення власної відповідальності. Такі особи можуть вважати злочин виправданим способом вирішення конфліктів чи отримання матеріальних благ.

Мотивація злочинної поведінки. Мотиваційна структура особистості злочинця часто включає такі чинники, як жадібність, помста, домінування, бажання отримати владу чи матеріальні ресурси незаконним шляхом. Відповідно до теорії фрустрації-агресії, незадоволення основних потреб особи може спровокувати девіантну поведінку, особливо якщо соціальні умови не сприяють легальному досягненню цілей.

Ресоціалізація та корекція девіантної поведінки. Вивчення психологічних детермінант злочинності дозволяє розробляти ефективні програми ресоціалізації правопорушників. Психологічні методи корекції включають когнітивно-поведінкову терапію, розвиток самоконтролю, емоційне навчання, відновлювальне правосуддя та інші підходи, спрямовані на зменшення рецидиву.

Таким чином, психологічні фактори відіграють ключову роль у формуванні злочинної поведінки, визначаючи ступінь агресивності, імпульсивності, здатності до самоконтролю та соціальної адаптації. Їх глибоке

вивчення є необхідним для розробки ефективних методів попередження злочинності та соціальної реабілітації осіб із девіантною поведінкою.

Також значну роль відіграють глобалізаційні процеси, урбанізація та технічний прогрес. Наприклад, зростання урбанізації сприяє появі нових форм злочинності, таких як кіберзлочини або злочини у мегаполісах, де високий рівень анонімності полегшує здійснення правопорушень. Рівень правової свідомості громадян також має критичне значення: чим вищий рівень правової культури у суспільстві, тим нижчий рівень злочинності.

Отже, рівень злочинності визначається сукупним впливом різних факторів, взаємодія яких обумовлює динаміку криміногенної ситуації. Їхнє глибоке розуміння дозволяє сформувати ефективні стратегії профілактики правопорушень та зниження рівня злочинності у суспільстві.

Окрім зазначених чинників, важливим аспектом є рівень корупції в державних структурах, що прямо впливає на можливості запобігання злочинності та ефективність правоохоронних органів. Корупція створює сприятливе середовище для злочинних дій, знижує довіру громадян до державних інституцій та підриває верховенство права. У країнах із високим рівнем корупції часто спостерігається розширення тіньової економіки, збільшення випадків хабарництва, зловживання владою та використання адміністративного ресурсу в особистих інтересах, що ускладнює процес протидії злочинності.

Наявність законодавчих прогалин та правового нігілізму серед населення сприяє зростанню криміногенного потенціалу суспільства. Недостатня чіткість або суперечливість законодавства створюють можливості для маніпулювання правовими нормами, ухилення від відповідальності та уникнення покарання за злочини. Правовий нігілізм, тобто низький рівень правової культури серед громадян, призводить до сприйняття злочинності як прийняттого способу досягнення соціальних чи економічних цілей. Брак правової обізнаності послаблює механізми саморегуляції в суспільстві та сприяє легітимізації тіньових і кримінальних практик.

Дослідження міжнародного досвіду боротьби з корупцією та його адаптація до вітчизняних реалій сприяє створенню дієвих механізмів протидії злочинності. Ефективними стратегіями є впровадження антикорупційного контролю, підвищення рівня прозорості державного управління, посилення відповідальності за корупційні діяння, впровадження електронного документообігу, незалежного моніторингу діяльності правоохоронних органів та судової системи. Такі заходи сприяють зменшенню рівня корупційної злочинності, підвищенню ефективності функціонування державних інституцій та формуванню правової культури населення, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на рівень загальної злочинності в країні.

1.4. Психологічні та соціальні аспекти злочинної поведінки.

Злочинна поведінка є наслідком взаємодії особистісних, соціальних, економічних, культурних та психологічних факторів. Вона формується під впливом як внутрішніх характеристик особистості, так і зовнішніх обставин, які створюють криміногенне середовище. Важливими детермінантами є рівень освіти, соціальна мобільність, доступ до легальних економічних можливостей, сімейне оточення, культурні норми та економічна стабільність у державі. Комплексний підхід до вивчення цих факторів дозволяє більш точно прогнозувати схильність до злочинної поведінки та розробляти ефективні програми її профілактики, про що буде докладно викладено у подальших розділах.

Психологічні аспекти включають мотивацію злочинця, рівень агресії, моральні цінності, стресові стани, рівень емоційного самоконтролю, когнітивні процеси, механізми прийняття рішень, ступінь соціальної адаптації та психологічні особливості сприйняття правопорушником власних дій.

Мотивація злочинця формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Вона може включати економічну вигоду, почуття помсти,

бажання домінування, пошук гострих відчуттів або наслідування злочинної субкультури. Окрім цього, на мотивацію злочинної поведінки впливають соціальні обставини, індивідуальні психологічні риси, виховання, освіта та рівень соціальної інтеграції особи.

Економічна вигода є одним із найпоширеніших мотивів злочинної поведінки. До таких злочинів належать крадіжки, шахрайство, розкрадання бюджетних коштів та економічні правопорушення. Наприклад, особа, що перебуває в тяжкому фінансовому становищі, може вдатися до крадіжки з магазину або до фінансових махінацій з метою швидкого збагачення.

Почуття помсти часто стає рушійним фактором при скоєнні насильницьких злочинів, зокрема вбивств та тяжких тілесних ушкоджень. У кримінальній практиці існує багато випадків, коли особа, що зазнала несправедливого ставлення чи фізичного насильства в минулому, мстить кривднику. Наприклад, у випадках «кривавої помсти» в деяких традиційних суспільствах злочини здійснюються внаслідок порушення соціальних норм і родинної честі.

Бажання домінування є притаманним злочинцям, які прагнуть контролювати оточуючих і відчувати владу. Воно може спонукати до насильницьких злочинів, зокрема зґвалтувань, тортур чи актів залякування. Прикладом можуть слугувати лідери організованих злочинних угруповань, які встановлюють власні «правила» в кримінальному середовищі та використовують фізичне насильство для утримання влади.

Пошук гострих відчуттів властивий особам, що прагнуть ризику та екстремальних переживань. Це пояснює скоєння таких злочинів, як незаконні перегони, хуліганство або підпали. Наприклад, деякі молодіжні угруповання займаються вандалізмом заради адреналіну та соціального схвалення з боку однолітків.

Наслідування злочинної субкультури є характерним для осіб, які зростали у криміногенному середовищі або були частиною кримінальних угруповань. Такі особи приймають злочинний спосіб життя як норму і навіть виправдовують свої

дії через специфічні кримінальні кодекси честі. Наприклад, молодь, яка виросла в оточенні наркодилерів або грабіжників, може сприймати злочинну діяльність як єдиний можливий шлях соціальної самореалізації.

Деякі злочини скоюються внаслідок імпульсивних рішень, коли особа діє нерационально, керуючись миттєвими емоціями. До таких злочинів належать бійки в стані алкогольного сп'яніння, вбивства на ґрунті ревнощів або вчинення насильства в моменти афективного збудження. Наприклад, під час сварки в барі один із відвідувачів може вдарити іншого, що призведе до трагічних наслідків.

Водночас існують злочини, що є результатом довготривалого планування. Такі правопорушення зазвичай мають високий рівень організації та ретельної підготовки, як-от економічні злочини, фінансові махінації, контрабанда наркотиків або замовні вбивства. Наприклад, злочинці можуть створювати фіктивні компанії для відмивання грошей або розробляти складні схеми шахрайства у сфері електронної комерції.

Таким чином, мотивація злочинця є складним багатofакторним явищем, що поєднує як особисті, так і соціальні аспекти. Глибоке розуміння цих мотивів дозволяє розробляти ефективні стратегії профілактики злочинності, спрямовані як на індивідуальну роботу з правопорушниками, так і на усунення соціальних передумов злочинної поведінки.

Рівень агресії є критичним фактором у формуванні злочинної поведінки. Агресія може мати біологічну основу (пов'язану з особливостями нервової системи, рівнем кортизолу та тестостерону), або бути результатом виховання, соціального оточення та культурних особливостей. Наукові дослідження підтверджують, що діти, які зростали в середовищі з високим рівнем насильства, частіше демонструють агресивну поведінку у дорослому віці. Наприклад, особи, що зазнали жорстокого поводження у дитинстві, можуть наслідувати агресивні моделі поведінки та застосовувати насильство як механізм вирішення конфліктів.

У кримінальній практиці часто зустрічаються випадки, коли агресія стає ключовим фактором вчинення тяжких насильницьких злочинів. Наприклад, у

випадку раптових конфліктів на побутовому рівні (бійки у барах, дорожньо-транспортні конфлікти) агресивні особи вдаються до фізичного насильства, не контролюючи свої емоції. Дослідження також показують, що особи з розладами поведінки, зокрема антисоціальним розладом особистості, частіше демонструють імпульсивну агресію, що унеможлиблює ефективну соціальну адаптацію.

Агресія може проявлятися не лише на рівні окремих осіб, а й у формі групової злочинності. Наприклад, футбольні хулігани або члени кримінальних угруповань можуть використовувати агресивну поведінку як спосіб демонстрації сили та контролю над певною територією. В таких випадках агресія стає не просто наслідком внутрішніх емоційних станів, а частиною групової субкультури, що заохочує насильство як метод комунікації.

Особи з підвищеним рівнем агресії частіше скоюють насильницькі злочини, такі як напади, пограбування, вбивства, сексуальні злочини. Вони мають труднощі з контролем імпульсів та схильні діяти без розрахунку наслідків. Наприклад, у випадках домашнього насильства агресори, що мають високий рівень гніву та низьку стресостійкість, часто застосовують фізичне насильство щодо членів сім'ї, особливо в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Відтак, агресія як психологічний фактор є вагомим предиктором злочинної поведінки. Вона може мати різні джерела – від біологічних особливостей до соціальних і культурних впливів. Комплексний підхід до дослідження агресивної поведінки дозволяє розробляти ефективні методи профілактики насильницьких злочинів, включаючи психокорекційні програми, спрямовані на розвиток емоційного самоконтролю, соціальних навичок і механізмів ненасильницького вирішення конфліктів.

Моральні цінності та етичні переконання відіграють ключову роль у формуванні правопорушної або девіантної поведінки. Вони визначають рівень соціальної відповідальності особи, її ставлення до правопорушень та спроможність діяти відповідно до прийнятих у суспільстві норм. Дослідження в галузі кримінології підтверджують, що особи, які мають низький рівень

моральної відповідальності або дефіцит емпатії, частіше демонструють антисоціальну поведінку. Наприклад, серійні шахраї часто не відчують провини за свої дії, оскільки вважають їх частиною своєї «роботи» або виправдовують себе тим, що їхні жертви самі винні у власній недалекоглядності. У багатьох випадках злочинці використовують когнітивні спотворення для виправдання своїх вчинків. Вони можуть вважати, що суспільство несправедливе по відношенню до них, що вони є жертвами системи або що їхні дії є єдиним способом досягнення бажаного результату. Наприклад, корумповані чиновники часто переконують себе, що беруть хабарі не з корисливих мотивів, а для компенсації низької заробітної плати або через необхідність «віддячити» за свої послуги.

Іншим проявом морального релятивізму є раціоналізація девіантної поведінки через посилення на «вищу мету» або суспільні інтереси. Наприклад, терористи, що здійснюють злочини проти цивільного населення, часто щиро вірять у праведність своїх дій і виправдовують їх ідеологічними переконаннями. Аналогічно, члени злочинних угруповань можуть дотримуватися власного кодексу честі, що виправдовує насильство проти «чужих» або конкурентів. Практичні дослідження також показують, що моральні цінності значною мірою формуються під впливом сім'ї, соціального оточення та культурних традицій. Наприклад, у суспільствах, де високий рівень толерантності до корупції або насильства, злочинна поведінка може сприйматися не як відхилення, а як соціальна норма. Зокрема, у середовищах, де кримінальні авторитети відіграють роль моральних лідерів, молодь може засвоювати модель поведінки, що виправдовує злочини як необхідний засіб виживання або досягнення успіху. Отже, моральні та етичні переконання відіграють центральну роль у процесі прийняття рішень, зокрема тих, що стосуються законності чи злочинності дій. Вивчення цих аспектів у кримінології дозволяє розробляти ефективні механізми профілактики правопорушень через морально-етичне виховання, підвищення рівня правосвідомості та створення умов для формування відповідального громадянського суспільства.

Стресові стани відіграють важливу роль у прийнятті злочинних рішень, оскільки вони можуть впливати на раціональність мислення, емоційну стабільність і здатність контролювати імпульси. Тривале перебування у стані стресу може призводити до змін у поведінці людини, зниження рівня самоконтролю, зростання агресивності та схильності до ризикованих вчинків.

Хронічний стрес, психічне виснаження, депресія та відчуття безвиході можуть спонукати особу до кримінальних дій як способу втечі від реальності або реакції на екстремальні ситуації. Наприклад, у разі фінансових труднощів деякі особи можуть вдаватися до економічних злочинів, таких як шахрайство чи крадіжки, вважаючи це єдиним способом вирішення своїх проблем. У таких випадках злочин розглядається не як злочинний акт, а як вимушене рішення, що диктується життєвими обставинами. Іншим наслідком стресових станів можуть бути злочини на ґрунті афекту. Афективні злочини здійснюються в момент емоційного вибуху, коли особа не контролює власні дії через сильний емоційний стрес. Наприклад, ревності, приниження, несправедливість або тривала напруга можуть призвести до насильницьких дій, таких як побутові вбивства або тяжкі тілесні ушкодження. У кримінальній практиці зафіксовано численні випадки, коли особи скоювали вбивства після тривалих конфліктів або раптових сварок, не маючи злочинного умислу до моменту події.

Також стресові стани можуть спровокувати девіантну поведінку у молодіжному середовищі. Підлітки, що переживають сімейні конфлікти, булінг у школі або соціальну ізоляцію, можуть шукати розрядку через асоціальну поведінку, наприклад, вандалізм, хуліганство або зловживання психоактивними речовинами. Деякі підлітки під впливом тривалого стресу приєднуються до кримінальних груп, оскільки це забезпечує їм почуття приналежності та захисту. У випадках, коли стрес поєднується з психічними розладами, ризик злочинної поведінки ще більше зростає. Люди з депресією або посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) можуть скоювати злочини як спосіб впоратися з внутрішнім напруженням або через змінену здатність до оцінки власних дій. Наприклад, деякі військовослужбовці, що повернулися із зони бойових дій і

страждають на ПТСР, можуть вдаватися до насильницьких дій через неконтрольовані спалахи агресії.

Таким чином, стрес є одним із ключових чинників, що можуть сприяти злочинній поведінці. Його вплив проявляється як у спонтанних злочинах, скоєних в стані афекту, так і в раціонально обґрунтованих діях, що розглядаються як спосіб виходу з кризової ситуації. Для запобігання стресогенній злочинності необхідно розвивати програми психологічної допомоги, стратегії раннього виявлення осіб у кризових станах та механізми соціальної підтримки, що можуть запобігти правопорушенням, викликаним стресовими станами.

Когнітивні процеси злочинців часто мають свої особливості, що відрізняють їх від осіб, які дотримуються правопорядку. Однією з ключових характеристик є схильність до маніпуляції – злочинці нерідко використовують психологічні прийоми для впливу на жертву або оточення з метою отримання особистої вигоди. Наприклад, шахраї експлуатують довіру громадян, застосовуючи методи переконання, що базуються на емоціях, соціальному тиску або створенні ілюзії легкого збагачення. Надмірна впевненість у власних силах є ще однією характеристикою когнітивного процесу злочинців. Вона може проявлятися у формі завищеної самооцінки, зневаги до правових норм та відчуття безкарності. Дослідження кримінальної психології показують, що серійні злочинці часто вважають себе більш інтелектуальними та хитрими за правоохоронців, що підштовхує їх до продовження злочинної діяльності. Наприклад, фінансові шахраї можуть вірити, що вони винайшли «ідеальну» схему обману, яка ніколи не буде викрита, що зрештою призводить до їхнього арешту через самовпевненість.

Знецінення жертви є критичною складовою злочинної поведінки, особливо в контексті насильницьких злочинів. Для того щоб виправдати свої дії, злочинці нерідко сприймають жертву як менш значущу, позбавлену права на захист або гідність. Наприклад, злочинці, що вчиняють насильство проти бездомних, можуть виправдовувати свої дії тим, що жертва є соціальною «аутсайдеркою» і тому не заслуговує на співчуття. Аналогічно, торговці людьми виправдовують

експлуатацію жертв економічними причинами або тим, що вони самі обрали свою «долю».

Відсутність почуття провини є поширеним явищем серед злочинців, особливо серед осіб із психопатичними рисами. Вони можуть скоювати злочини без емоційного реагування на страждання жертви, що дозволяє їм повторювати злочинні дії без психологічного дискомфорту. Наприклад, серійні вбивці або грабіжники часто демонструють повну відсутність співчуття до постраждалих, сприймаючи їх лише як засіб досягнення власних цілей.

Дослідження показують, що певні групи злочинців мають знижену здатність до довготривалого планування, що призводить до імпульсивних злочинів. Наприклад, особи, які здійснюють грабежі або напади, часто діють під впливом миттєвих емоцій або обставин, не замислюючись над наслідками своїх дій. У таких випадках імпульсивність може бути наслідком недостатнього розвитку когнітивного контролю або невміння передбачати наслідки своїх дій. Навпаки, злочинці, що займаються фінансовими махінаціями, відрізняються високим рівнем планування та стратегічного мислення, оскільки їхня діяльність вимагає розробки складних схем і уникнення викриття протягом тривалого часу. Отже, когнітивні особливості злочинців значною мірою впливають на характер і типи скоєних злочинів. Вивчення цих процесів дозволяє розробляти ефективні методи протидії злочинності, зокрема шляхом профілактики імпульсивних злочинів, розвитку правосвідомості та застосування методів раннього виявлення осіб із високими криміногенними ризиками.

Таким чином, психологічні фактори є важливою складовою у формуванні злочинної поведінки, а їхнє комплексне вивчення дозволяє розробляти ефективні методи профілактики та ресоціалізації правопорушників. Соціальні чинники, такі як сімейне виховання, середовище, груповий вплив та рівень соціальної підтримки, визначають формування девіантної поведінки. У кримінології особлива увага приділяється вивченню рецидиву, кримінальної субкультури та механізмів ресоціалізації правопорушників.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ

Розвиток кримінологічної науки значною мірою ґрунтується на теоретичних концепціях, що пояснюють причини та механізми злочинної поведінки. Впродовж історії кримінології сформувалося кілька основних підходів до розуміння злочинності, зокрема біологічні, соціологічні та психологічні теорії, що дають змогу аналізувати детермінанти девіантної поведінки через різні наукові парадигми. Окрім цього, значний вплив на сучасні кримінологічні дослідження мають теорії соціальної дезорганізації та аномії, що пояснюють кримінальну поведінку як наслідок соціальної нестабільності та культурних трансформацій. Сучасні кримінологічні моделі інтегрують класичні підходи, поєднуючи біологічні, психологічні та соціальні аспекти злочинності.

2.1. Класичні кримінологічні теорії: біологічні, соціологічні та психологічні підходи.

Біологічні теорії злочинності пояснюють девіантну поведінку через фізіологічні, генетичні та нейропсихологічні особливості індивіда. Вони поділяються на кілька основних напрямів або шкіл, що включають антропологічну школу Чезаре Ломброзо, генетичні теорії, нейрофізіологічні концепції та біохімічні підходи до аналізу злочинної поведінки.

Антропологічна школа Чезаре Ломброзо. Біологічний детермінізм у кримінології бере свій початок у працях італійського кримінолога Чезаре Ломброзо, який висунув теорію «вродженого злочинця». Він стверджував, що злочинці мають специфічні фізіологічні риси (атавістичні ознаки), такі як асиметрія черепа, низьке чоло, виступаючі вилиці, довгі руки та інші антропометричні характеристики. На його думку, ці особливості свідчать про еволюційно нижчий рівень розвитку таких осіб, що нібито прирікає їх на девіантну поведінку. Його ідеї були популярними наприкінці XIX – на початку XX століття, але згодом зазнали критики через відсутність наукової доказовості.

Генетичні теорії злочинності. Розвиток генетики у ХХ столітті сприяв дослідженню ролі спадковості у формуванні схильності до злочинності. Дослідження близнюків та усиновлених дітей показали, що генетичні фактори можуть мати вплив на агресивну поведінку. Особливу увагу привернула **теорія хромосомних аномалій**. Було висунуто гіпотезу, що чоловіки з каріотипом ХУУ мають підвищену схильність до агресії. Однак подальші дослідження не підтвердили однозначного зв'язку між цією аномалією та злочинною поведінкою, оскільки вплив соціального середовища є значним.

Інша генетична концепція – **теорія «воїна» (МАОА-гена)**, що припускає, що низька активність моноаміноксидази А (ферменту, який регулює рівень нейромедіаторів) пов'язана з підвищеною агресивністю. Дослідження показали, що особи з низьким рівнем цього ферменту можуть мати схильність до імпульсивної злочинної поведінки, особливо якщо вони зростали в несприятливих соціальних умовах.

Нейрофізіологічні та нейропсихологічні теорії. Сучасні біологічні теорії досліджують роль нейрофізіології та біохімії у регуляції поведінки. Одним із важливих напрямів є вивчення **лобових часток головного мозку**, що відповідають за контроль імпульсів, саморегуляцію та моральне мислення. Дослідження показують, що особи, які мають ураження лобних часток або порушення їхньої функціональності, частіше демонструють агресивну та імпульсивну поведінку.

Іншим напрямом є **теорія біохімічного дисбалансу**, згідно з якою рівень певних нейромедіаторів (дофаміну, серотоніну) та гормонів (зокрема, тестостерону) може впливати на агресивність і ризик злочинної поведінки. Наприклад, високий рівень тестостерону асоціюється з підвищеною агресією, що було підтверджено в експериментах на тваринах і людях.

Також існує **теорія гіпоглікемії**, яка припускає, що коливання рівня цукру в крові можуть сприяти агресивності. Низький рівень глюкози впливає на функціонування головного мозку, що може призводити до дратівливості та імпульсивної поведінки.

Еволюційно-біологічні теорії. Окремим напрямом є **еволюційна кримінологія**, яка розглядає злочинність як результат адаптаційних механізмів виживання. Деякі дослідники припускають, що агресивна поведінка та схильність до ризику могли бути корисними для виживання в давніх суспільствах, а тому вони частково закладені в генетичному коді людини. Проте сучасне суспільство вимагає інших механізмів соціальної взаємодії, що робить такі риси потенційно девіантними.

Критика біологічних теорій. Попри значний внесок біологічних теорій у розуміння злочинної поведінки, вони зазнавали критики за спрощений підхід до пояснення девіантності. Основні зауваження включають:

- Відсутність урахування соціальних та культурних факторів.
- Проблему біологічного редукціонізму, що пояснює поведінку лише генетичними або фізіологічними особливостями.
- Етичні ризики, зокрема потенційну дискримінацію осіб із певними біологічними характеристиками.

Сучасна кримінологія інтегрує біологічні концепції з соціальними та психологічними підходами, визнаючи багатофакторний характер злочинності. У той час як біологічні чинники можуть створювати схильність до девіантної поведінки, вони не є визначальними без впливу соціального середовища та виховання. Біологічний детермінізм у кримінології бере свій початок у працях італійського кримінолога Чезаре Ломброзо, який висунув теорію «вродженого злочинця». Ломброзо стверджував, що злочинці мають специфічні фізіологічні риси (атавістичні ознаки), такі як асиметрія черепа, низьке чоло, виступаючі вилиці, довгі руки та інші антропометричні характеристики. На його думку, ці особливості свідчать про еволюційно нижчий рівень розвитку таких осіб, що нібито прирікає їх на девіантну поведінку.

Хоча погляди Ломброзо були згодом спростовані, розвиток біологічних концепцій продовжився в ХХ столітті. Зокрема, генетичні дослідження, зокрема аналіз хромосомних аномалій, показали, що певні генетичні фактори можуть корелювати з підвищеною агресивністю та імпульсивністю. Наприклад,

виявлено, що чоловіки з каріотипом ХУУ мають підвищену схильність до агресії, хоча ця теорія також викликала значні дискусії.

Сучасні біологічні теорії досліджують роль нейрофізіології та біохімії в регуляції поведінки. Наприклад, порушення роботи лобних часток головного мозку може спричиняти зниження контролю над імпульсами, що може призводити до злочинних дій. Крім того, рівень певних гормонів (зокрема, тестостерону) і дисбаланс нейромедіаторів (дофаміну, серотоніну) можуть впливати на агресивність та схильність до ризикованої поведінки.

Соціологічні теорії. Соціологічні теорії злочинності розглядають злочинну поведінку як наслідок соціальних взаємодій, економічних умов, культурних норм та рівня соціальної інтеграції. Вони виходять із припущення, що соціальне середовище є ключовим чинником формування девіантної поведінки. В межах соціологічного підходу існує декілька основних напрямів, кожен з яких має власне пояснення причин злочинності та методи її профілактики.

Теорія диференціального асоціювання. Один із провідних напрямів у соціологічній кримінології – теорія диференціального асоціювання, розроблена Едвіном Сатерлендом. Вона пояснює злочинність через механізм соціального навчання: особи засвоюють злочинну поведінку через взаємодію з криміногенним середовищем. Наприклад, підлітки, які зростають у районах з високим рівнем злочинності, можуть переймати девіантні моделі поведінки від однолітків або дорослих.

Сатерленд визначив дев'ять основних принципів, що пояснюють процес соціалізації злочинної поведінки. Зокрема, особи набувають злочинних навичок у тісному контакті з кримінальним оточенням, а процес соціального навчання включає не лише технічні навички, а й виправдання злочинної поведінки через раціоналізацію та моральне виправдання власних дій.

Теорія соціальних зв'язків. Ще одним важливим напрямом є теорія соціальних зв'язків Тревіса Гірші. Вона ґрунтується на припущенні, що кожен індивід має потенціал для вчинення злочину, проте соціальні зв'язки утримують

його від девіантної поведінки. Гірші визначає чотири основні елементи соціального контролю:

- **Прихильність (Attachment)** – емоційний зв'язок із сім'єю, друзями, школою чи іншими соціальними інститутами.
- **Зобов'язання (Commitment)** – ступінь інвестування особи в суспільно прийнятні цілі (навчання, кар'єра).
- **Залученість (Involvement)** – рівень зайнятості особи в конструктивній діяльності, що залишає менше часу для девіантних вчинків.
- **Переконання (Belief)** – віра у правомірність соціальних норм і законів.

Втрата одного чи кількох із цих елементів підвищує ризик девіантної поведінки. Наприклад, молодь, що не має підтримки з боку сім'ї та не задіяна у навчанні або професійній діяльності, має підвищений ризик вчинення злочинів.

Теорія нейтральності Матцзи і Сайкса. Ця концепція пояснює злочинну поведінку через механізми самовиправдання, які дозволяють правопорушникам нейтралізувати моральні бар'єри. Сайкс і Матцца виділили п'ять основних технік нейтралізації:

1. **Заперечення відповідальності** – злочинець вважає, що його вчинок є наслідком зовнішніх обставин, а не власного вибору.
2. **Заперечення шкоди** – злочинець переконує себе, що його дії не завдали нікому реальної шкоди.
3. **Заперечення жертви** – правопорушник переконаний, що жертва сама винна у своїй ситуації.
4. **Засудження засуджувачів** – злочинець ставить під сумнів легітимність тих, хто його критикує (наприклад, суддів чи поліції).
5. **Апеляція до вищих лояльностей** – виправдання злочину посиланням на вірність родині, друзям чи соціальній групі.

Ця теорія пояснює, чому особи, які раніше не мали злочинних намірів, можуть вдаватися до правопорушень під впливом виправдовувальних механізмів.

Конфліктні теорії злочинності. Конфліктні теорії злочинності розглядають злочинну поведінку як наслідок соціально-економічної нерівності та боротьби за ресурси. Одним із ключових представників цього підходу є Карл Маркс, який вважав, що правові норми створені правлячим класом для захисту його інтересів. Злочинність, за Марксом, є відповіддю експлуатованих верств суспільства на соціальну несправедливість.

Інший напрям у межах конфліктних теорій – радикальна кримінологія. Вона досліджує, як політичні й економічні чинники впливають на визначення злочинності. Наприклад, критичні кримінологи вважають, що державні органи частіше переслідують злочини, характерні для бідних верств населення (наприклад, вуличні грабежі), водночас толеруючи «білі комірці», які здійснюють фінансові махінації.

Феміністичні теорії злочинності. Феміністична кримінологія зосереджується на гендерних аспектах злочинності, аналізуючи роль соціальних структур у формуванні девіантної поведінки серед жінок. Вона пояснює, чому рівень злочинності серед жінок значно нижчий, ніж серед чоловіків, і як соціальна нерівність може сприяти певним формам злочинності, таким як торгівля людьми чи сексуальна експлуатація. Феміністичні дослідники наголошують, що традиційні кримінологічні теорії здебільшого розглядали злочинців як чоловіків, нехтуючи специфікою жіночої злочинності.

Отже, соціологічні теорії злочинності пропонують багатовимірний підхід до аналізу кримінальної поведінки, зосереджуючи увагу на соціальних зв'язках, структурній нерівності та механізмах виправдання девіантних вчинків. Різні напрями соціологічної кримінології дають змогу пояснити як індивідуальні випадки злочинності, так і широкомасштабні соціальні тенденції. Вивчення цих теорій є ключовим для розробки ефективних стратегій профілактики злочинності та зміцнення соціальних інститутів. Один із провідних напрямів у соціологічній кримінології – теорія диференціального асоціювання, розроблена Едвіном Сатерлендом. Вона пояснює злочинність через механізм соціального навчання:

особи засвоюють злочинну поведінку через взаємодію з криміногенним середовищем. Наприклад, підлітки, які зростають у районах з високим рівнем злочинності, можуть переймати девіантні моделі поведінки від однолітків або дорослих.

Ще одним важливим напрямом є теорія соціальних зв'язків Тревіса Гірші, згідно з якою особи, що мають слабкі соціальні зв'язки (з родиною, освітніми установами, релігійними організаціями), мають більшу ймовірність вчинення злочинів. Гірші визначає чотири основні елементи соціального контролю: прихильність, зобов'язання, залученість і переконання. Втрата одного чи кількох з цих елементів підвищує ризик девіантної поведінки.

Психологічні теорії кримінальної поведінки зосереджуються на індивідуальних особливостях особи, її когнітивних механізмах, емоційному стані та мотивації. Вони пояснюють злочинність як наслідок внутрішніх психічних процесів, що впливають на поведінкові реакції індивіда у різних ситуаціях. У межах цього підходу сформувалися кілька основних напрямів, які аналізують причини девіантної поведінки через призму психоаналізу, поведінкової психології, когнітивних і мотиваційних теорій.

Психоаналітичні теорії. Одним із ключових напрямів психологічної кримінології є психоаналітичний підхід, розроблений Зигмундом Фройдом. Він висунув концепцію, згідно з якою злочинність може бути наслідком внутрішнього конфлікту між структурами психіки: **Ід** (первинні інстинкти), **Его** (раціональний контроль) та **Супер-Его** (моральні цінності). Якщо контроль Его та Супер-Его слабшає, Ід починає домінувати, що може призвести до девіантної поведінки. Злочини, особливо імпульсивного характеру, можуть бути спробою реалізації пригнічених бажань або компенсації психологічних комплексів.

На основі психоаналітичного підходу Карл Меннінгер запропонував теорію кримінальної мотивації, згідно з якою злочинна поведінка може бути викликана глибокими психологічними травмами дитинства, що формують агресивні або саморуйнівні тенденції.

Поведінкові та когнітивні теорії. На противагу психоаналізу, поведінкові теорії (біхевіоризм) розглядають злочинність як результат навчання на основі підкріплення та наслідування. Один із засновників цього напрямку, Б. Ф. Скіннер, пояснював, що людина діє відповідно до минулого досвіду та отриманих винагород або покарань. Наприклад, якщо особа отримує позитивне підкріплення за девіантну поведінку (прибуток від шахрайства, соціальне схвалення в кримінальному середовищі), вона має більше шансів повторити такі дії. Водночас негативне підкріплення, зокрема покарання, може впливати на гальмування кримінальних схильностей.

Дослідження поведінкових моделей у контексті злочинності також підтверджують, що люди схильні наслідувати поведінку, яка приводить до позитивних наслідків. Це може пояснити виникнення злочинних угруповань, де девіантна поведінка є соціально схвалюваною серед членів групи. У цьому контексті працює концепція оперантного навчання, згідно з якою поведінка закріплюється або усувається залежно від наслідків, що вона спричиняє.

Когнітивні теорії, такі як модель Лоуренса Кольберга про моральний розвиток, пояснюють злочинність через відмінності в рівні морального судження. Згідно з його дослідженнями, особи, що знаходяться на низьких рівнях морального розвитку (орієнтовані лише на власну вигоду або страх покарання), частіше вчиняють злочини. Кольберг виокремив три рівні морального розвитку:

1. **Допередконвенційний рівень** – поведінка визначається страхом покарання та особистою вигодою. Особи на цьому рівні ухиляються від злочинів лише через побоювання покарання, а не через усвідомлення їхньої соціальної неприйнятності.
2. **Конвенційний рівень** – дотримання норм і законів з огляду на суспільне схвалення. На цьому рівні люди діють відповідно до соціальних очікувань і норм.
3. **Постконвенційний рівень** – поведінка базується на внутрішньому моральному переконанні, що закони і правила повинні бути справедливими та відповідати універсальним етичним принципам.

Особи, що не досягли конвенційного або постконвенційного рівня, мають вищу ймовірність вчинення правопорушень, оскільки їхня поведінка регулюється переважно страхом покарання, а не моральними переконаннями.

Теорія соціального навчання. Альберт Бандура розвинув концепцію соціального навчання, згідно з якою девіантна поведінка формується через спостереження та наслідування моделей поведінки, що домінують у суспільстві. Він стверджував, що люди вчаться через спостереження за іншими, зокрема за їхньою поведінкою, її наслідками та суспільною реакцією. Його дослідження показали, що насильницька або злочинна поведінка може передаватися через соціальне оточення, особливо якщо вона підкріплюється позитивними наслідками (наприклад, схваленням з боку авторитетних осіб або отриманням матеріальних вигод).

У рамках цієї теорії Бандура розробив експеримент «Bobo doll», в якому діти, спостерігаючи за агресивною поведінкою дорослих щодо іграшкового манекена, самі відтворювали подібну поведінку. Це експериментально підтвердило, що насильство може засвоюватися не лише через особистий досвід, але й через соціальне спостереження.

Наприклад, якщо дитина росте в середовищі, де агресія є прийнятним способом розв'язання конфліктів, вона засвоює такі моделі та використовує їх у дорослому житті. Діти, що регулярно стають свідками насильства в родині або кримінальних практик у своєму соціальному оточенні, з більшою ймовірністю відтворюватимуть подібні поведінкові шаблони в майбутньому. Це пояснює, чому насильницька злочинність частіше зустрічається в сім'ях, де присутнє фізичне насильство, або у районах з високим рівнем криміналізації.

Бандура також наголошував, що медіа-насильство може відігравати значну роль у формуванні злочинних схильностей, оскільки повторювані сцени агресії у фільмах, відеоіграх або соціальних мережах можуть знижувати рівень чутливості до насильства та сприяти його нормалізації у свідомості глядачів. Таким чином, соціальне навчання є одним із ключових механізмів формування кримінальної поведінки, що вимагає комплексних стратегій профілактики,

зокрема соціально-освітніх програм, спрямованих на формування здорових моделей поведінки.

Мотиваційні теорії злочинності. Окремий напрямок психологічних досліджень злочинності стосується мотиваційних факторів, що спонукають особу до правопорушень. Мотивація до злочину може бути викликана як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Внутрішні конфлікти, які розглядав Фрейд, пов'язані з боротьбою між свідомими та підсвідомими імпульсами особи. Наприклад, у психоаналітичному підході злочин може бути результатом пригнічених агресивних потягів, що знайшли вихід у девіантній поведінці. Меннінгер, продовжуючи цей підхід, стверджував, що злочини часто є актами самопокарання, коли особа несвідомо прагне страждати через почуття провини.

Інший підхід пропонує Б. Ф. Скіннер, який у своїй теорії оперантного навчання розглядав злочинність як поведінку, що закріплюється винагородами та посилюється повторенням у сприятливому середовищі. Наприклад, особи, які з юного віку навчаються, що шахрайство або крадіжки можуть забезпечити швидке отримання матеріальних благ, частіше повторюють такі дії у майбутньому.

Альберт Бандура запропонував теорію соціального навчання, яка пояснює злочинність як результат спостереження за моделями поведінки, що домінують у середовищі. Якщо діти зростають у сім'ях, де агресія є засобом вирішення конфліктів, вони засвоюють та відтворюють цей шаблон у дорослому віці. Дослідження Бандури підтвердили, що агресія може бути набутою через спостереження за авторитетними фігурами, що проявляють девіантну поведінку, зокрема через медіа-контент, що популяризує насильство.

Сучасні мотиваційні теорії також враховують когнітивні фактори, зокрема процеси ухвалення рішень. Раціональна теорія вибору пояснює злочин як усвідомлений акт, коли особа оцінює ризики й вигоди, що витікають із протиправної поведінки. Це пояснює, чому економічні злочини частіше скоюють особи з високим рівнем інтелекту та стратегічного мислення. Таким чином,

мотивація до злочину є багатофакторним процесом, що поєднує психологічні, соціальні та економічні детермінанти.

Розлади особистості та злочинна поведінка. Розлади особистості є однією з ключових тем у кримінальній психології, оскільки вони часто корелюють зі схильністю до девіантної та злочинної поведінки. Особистісні розлади впливають на механізми соціалізації, морального контролю, емоційної регуляції та здатності до емпатії, що може значною мірою визначати злочинні схильності.

Антисоціальний розлад особистості (АРО) є одним із найбільш досліджених у контексті злочинності. Люди з АРО демонструють хронічну неповагу до прав інших, відсутність емпатії, агресивність, імпульсивність і низьку здатність до самоконтролю. Дослідження показують, що серед рецидивних злочинців частка осіб із антисоціальним розладом особистості значно перевищує середню у загальній популяції. Наприклад, статистичний аналіз вибірки ув'язнених у США виявив, що до 50% засуджених за насильницькі злочини мають діагностований АРО.

Ще одним важливим фактором, що впливає на злочинну поведінку, є психопатія, яку можна розглядати як більш виражений варіант АРО. Особи з психопатичними рисами відзначаються високим рівнем маніпулятивності, відсутністю почуття провини, егоцентризмом і схильністю до жорстокої експлуатації інших людей. Роботи Роберта Хеєра, зокрема його шкала психопатії (PCL-R), дозволили визначити, що серійні вбивці, організовані злочинці та деякі корумповані посадовці часто мають високі бали за шкалою психопатії.

Інші форми психічних розладів також можуть бути пов'язані зі злочинною поведінкою, хоча такий зв'язок менш очевидний. Наприклад, особи із біполярним афективним розладом у стані маніакального епізоду можуть демонструвати імпульсивну агресивну поведінку, що призводить до скоєння насильницьких злочинів. Шизофренія рідше асоціюється зі злочинністю, однак у випадках, коли вона супроводжується параноїдальними мареннями або слуховими галюцинаціями, ризик агресивної поведінки значно зростає.

Крім того, в останні десятиліття кримінологія звертає увагу на прикордонний розлад особистості (ПРО), що характеризується нестабільністю емоційної регуляції, інтенсивними міжособистісними конфліктами та схильністю до саморуйнівної поведінки. Хоча ПРО не обов'язково веде до кримінальної поведінки, його носії частіше вдаються до емоційно заряджених насильницьких злочинів.

Дослідження впливу розладів особистості на злочинність має важливе значення для профілактики та кримінальної політики. Доведено, що комплексні психологічні втручання, такі як когнітивно-поведінкова терапія, програми ресоціалізації та профілактичні заходи, можуть значно знизити ризик рецидиву серед осіб із психопатологіями. Такі підходи використовуються у виправних установах розвинених країн та стають перспективним напрямом реформування пенітенціарної системи.

Сучасні дослідження також звертають увагу на роль психопатології в злочинності. Антисоціальний розлад особистості, який характеризується відсутністю емпатії, імпульсивністю та агресивністю, часто виявляється серед серійних правопорушників. Люди з таким розладом не реагують на соціальні норми та рідко відчувають почуття провини за свої дії.

Інші форми психічних розладів, такі як біполярний афективний розлад або шизофренія, також можуть бути пов'язані зі злочинною поведінкою, особливо якщо особа не отримує необхідного лікування.

Таким чином, психологічні теорії злочинності пояснюють девіантну поведінку через вплив внутрішніх процесів особистості, соціального навчання та рівня морального розвитку. Вони дають змогу зрозуміти механізми ухвалення злочинних рішень, що є основою для розробки методів профілактики та ресоціалізації правопорушників.. Зокрема, Зигмунд Фройд висунув психоаналітичну концепцію, згідно з якою злочинність може бути наслідком внутрішнього конфлікту між структурами психіки: **Ід** (первинні інстинкти), **Его** (раціональний контроль) та **Супер-Его** (моральні цінності).

Якщо контроль Его та Супер-Его слабшає, Ід починає домінувати, що може призвести до девіантної поведінки.

Крім того, психологічні підходи досліджують роль розладів особистості у схильності до злочинності. Наприклад, антисоціальний розлад особистості, який характеризується відсутністю емпатії, імпульсивністю та агресивністю, часто виявляється серед серійних правопорушників. Дослідження також свідчать, що дефіцит когнітивного контролю та імпульсивність підвищують ризик девіантної поведінки.

2.2. Теорії соціальної дезорганізації та аномії.

Теорії соціальної дезорганізації пояснюють злочинність як наслідок руйнування соціальних інститутів, норм і цінностей. Вони стверджують, що нестабільність у суспільстві створює умови, за яких зростає рівень злочинності. Соціальна дезорганізація виникає тоді, коли традиційні механізми соціального контролю послаблюються або перестають діяти. Найчастіше це спостерігається у районах з високим рівнем урбанізації, соціально-економічною нестабільністю, масовою міграцією та низькою згуртованістю громади.

Важливий внесок у розробку цієї теорії зробили дослідники Чиказької школи соціології, зокрема Кліффорд Шоу та Генрі Маккей. Вони довели, що райони з високим рівнем соціальної дезорганізації характеризуються підвищеною злочинністю через відсутність сталих суспільних зв'язків, слабку систему неформального соціального контролю та високий рівень економічних труднощів. Відповідно, у таких районах молодь частіше схильна до девіантної поведінки, оскільки не має позитивних соціальних моделей для наслідування.

Теорія аномії Еміля Дюркгейма пояснює злочинність як результат невідповідності між культурними цілями та можливостями їх досягнення, що призводить до дестабілізації суспільного порядку. Дюркгейм розглядав аномію як стан, коли традиційні соціальні норми слабшають або втрачають свою регулюючу функцію через соціальні або економічні потрясіння. У таких умовах

у суспільстві формується стан нормативної невизначеності, в якому індивіди не мають чітких орієнтирів щодо поведінки. Це може призводити до зростання рівня девіантності, оскільки соціальні очікування стають розмитими, а контроль за дотриманням норм послаблюється.

Дюркгейм наголошував, що аномія найбільш виразно проявляється в періоди швидких соціальних змін, таких як економічні кризи, війни, технологічні трансформації або раптове збагачення певних верств населення. Він підкреслював, що у суспільствах, які переживають значні зміни, рівень злочинності може різко зрости через втрату традиційних соціальних структур і зростаючу невизначеність щодо того, які засоби є прийнятними для досягнення життєвих цілей.

Теорія аномії лягла в основу подальших досліджень, які розглядали злочинність як наслідок порушення рівноваги між соціальними прагненнями і доступними легальними методами їх реалізації. Вона стала фундаментальною для аналізу масової девіації, економічної злочинності, соціальних конфліктів та протестних рухів у сучасних суспільствах. Дюркгейм вважав, що в періоди соціальної або економічної кризи традиційні норми слабшають, що спричиняє відчуття невизначеності у суспільстві.

В умовах аномії людина може відчувати безвихідь, втрату довіри до державних та соціальних інститутів, що підвищує ймовірність девіантної поведінки. Зокрема, у суспільствах, де економічна нерівність є особливо вираженою, ані закони, ані моральні принципи не встигають адаптуватися до швидких змін, що сприяє зростанню рівня кримінальної активності. Це можна простежити на прикладі періодів фінансових криз або соціальних потрясінь, коли кількість крадіжок, шахрайств і злочинів на економічному ґрунті зростає.

Сучасні дослідження вказують, що аномія також може бути викликана політичними кризами, коли відбувається масова девальвація моральних та правових норм. Це особливо актуально у країнах, що переживають затяжні конфлікти, корупційні скандали або системну недовіру до влади. В таких

випадках індивіди починають виправдовувати девіантну поведінку, вважаючи її єдиним можливим засобом досягнення бажаних соціальних або економічних цілей.

У сучасному світі, крім економічних і політичних факторів, аномія також може бути пов'язана з технологічними змінами та цифровою революцією. Швидкий розвиток цифрових платформ та соціальних мереж формує нову реальність, у якій традиційні механізми соціального контролю стають менш ефективними, що у свою чергу призводить до виникнення нових форм девіації – кіберзлочинності, інформаційних маніпуляцій, поширення фейкових новин і цифрових фінансових махінацій.

Таким чином, теорія аномії залишається актуальною у дослідженні сучасних соціальних явищ і допомагає пояснити закономірності виникнення злочинної поведінки в умовах глобальної нестабільності.

Роберт Мертон розвинув цю ідею, запропонувавши концепцію адаптацій до аномії, яка пояснює, як індивіди реагують на невідповідність між суспільно схваленими цілями та доступними засобами їх досягнення. Відповідно до його підходу, у суспільствах, де соціально визнані цілі (успіх, фінансова стабільність, кар'єрний ріст) стають недосяжними для значної частини населення через соціально-економічні обмеження, відбувається розрив між очікуваннями та реальністю, що сприяє девіантній поведінці. Мертон виокремив п'ять основних моделей адаптації до аномії:

1. **Конформізм** – прийняття як суспільних цілей, так і законних засобів їх досягнення. Особи, що дотримуються цієї моделі, слідуєть усталеним нормам та законам, навіть якщо їхнє досягнення соціального успіху є малоімовірним. Вони продовжують працювати та дотримуватися моральних норм, незважаючи на структурні обмеження.

2. **Інновація** – використання незаконних або нестандартних методів досягнення цілей. Це найпоширеніша форма девіації, коли особи, не маючи доступу до легітимних шляхів досягнення суспільних цілей, вдаються до

шахрайства, корупційних схем, фінансових махінацій, крадіжок тощо. Прикладом є бізнесмени, які використовують незаконні схеми ухилення від податків або кримінальні організації, що здійснюють економічні злочини.

3. **Ритуалізм** – зосередження на дотриманні процедур без прагнення досягти кінцевої мети. У цьому випадку особи формально дотримуються встановлених правил, проте втрачають мотивацію досягнення успіху. Наприклад, державні службовці або працівники бюрократичних структур можуть продовжувати виконувати свої обов'язки, не маючи амбіцій щодо кар'єрного зростання або поліпшення свого становища.

4. **Ретритизм** – відмова як від цілей, так і від засобів. Ця форма характерна для людей, які відмовляються від соціально схвалених цінностей та ведуть маргінальний спосіб життя. Наприклад, це може бути притаманно наркозалежним, безпритульним або особам, які свідомо самоусуваються від суспільного життя через відчуття безвиході.

5. **Заколот (бунт)** – відмова від існуючих норм і спроба замінити їх новими. Це радикальна форма реакції на аномію, яка передбачає боротьбу з усталеним суспільним порядком. Вона може включати політичний радикалізм, революційні рухи, тероризм або спроби насильницької зміни державної системи. Наприклад, екстремістські угруповання можуть намагатися створити новий соціальний лад через насильницькі методи.

Концепція Мертона залишається однією з найвпливовіших у сучасній кримінології, оскільки вона дозволяє пояснити не лише традиційну злочинність, а й такі явища, як економічні махінації, корпоративну корупцію та політичний екстремізм. Його теорія також використовується для аналізу процесів соціального розшарування, радикалізації молоді та механізмів формування злочинних спільнот у суспільствах із високим рівнем економічної та соціальної нерівності.. Він виокремив п'ять типів адаптації:

1. **Конформізм** – прийняття як суспільних цілей, так і законних засобів їх досягнення.

2. **Інновація** – використання незаконних або нестандартних методів досягнення цілей (наприклад, фінансові шахрайства, корупційні схеми, крадіжки).

3. **Ритуалізм** – зосередження на дотриманні процедур без прагнення досягти кінцевої мети.

4. **Ретритизм** – відмова як від цілей, так і від засобів (наприклад, наркомани, безпритульні, які уникають соціальної взаємодії).

5. **Заколот (бунт)** – відмова від існуючих норм і спроба замінити їх новими, що може включати політичний радикалізм, революційну діяльність або тероризм.

У сучасній кримінології теорії соціальної дезорганізації та аномії використовуються для пояснення підвищеної злочинності у депресивних регіонах, зонах збройних конфліктів та економічно нестабільних суспільствах. Соціальна дезорганізація, що виникає внаслідок руйнування традиційних структур контролю та економічного дисбалансу, сприяє поширенню криміногенної поведінки серед вразливих категорій населення. Вона особливо виражена в умовах масової міграції, руйнування інституту сім'ї, втрати суспільної довіри до правоохоронних органів та високого рівня безробіття.

Застосування цих теорій у сучасних умовах дозволяє розробити комплексні стратегії запобігання злочинності. До основних заходів належать:

- **Розвиток соціальної інфраструктури** – будівництво навчальних закладів, спортивних і культурних центрів, що сприяють соціалізації молоді та зменшують ризик її залучення до кримінальних угруповань.

- **Посилення суспільного контролю** – активізація роботи правоохоронних органів, громадських організацій та релігійних інституцій у сфері профілактики злочинності.

- **Створення економічних можливостей** – забезпечення програм працевлаштування, професійного навчання та розвитку малого бізнесу для соціально вразливих груп населення.

- **Відновлення довіри до державних інституцій** – підвищення ефективності судової та правоохоронної системи, боротьба з корупцією та створення прозорих механізмів прийняття рішень.

- **Реабілітація та ресоціалізація правопорушників** – запровадження програм адаптації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, у суспільство, що включає психологічну підтримку, професійну підготовку та працевлаштування.

Застосування цих підходів сприяє не лише зниженню рівня злочинності, а й загальному покращенню соціальної стабільності та розвитку громад.

2.3. Теорії диференціального спілкування та стигматизації.

Теорія диференціального спілкування є однією з ключових соціологічних концепцій пояснення злочинної поведінки, запропонованою американським кримінологом Едвіном Сазерлендом у 1939 році. Вона ґрунтується на принципі, що злочинність є результатом процесу соціального навчання в певних групах, де правопорушення розглядаються як прийнятні або виправдані. Сазерленд стверджував, що людина засвоює злочинну поведінку через контакти з іншими особами, які вже мають кримінальний досвід. На відміну від біологічного детермінізму, що вбачає причини злочинності у спадкових факторах, теорія диференціального спілкування розглядає злочин як поведінку, що формується під впливом оточення. Чим частіше і триваліше особа взаємодіє з людьми, які виправдовують або заохочують девіантну поведінку, тим більше вона схильна засвоїти аналогічні норми та цінності. При цьому навчання може відбуватися не лише через прямий досвід, а й через спостереження за іншими людьми, які демонструють злочинні моделі поведінки. Таким чином, злочинність поширюється подібно до культурного феномену, передаючись від одного покоління до іншого в межах певного соціального середовища.

Основними положеннями цієї теорії є:

- Злочинна поведінка є результатом процесу соціального навчання, а не наслідком генетичних чи біологічних факторів. Людина не народжується злочинцем, а набуває кримінальних схильностей через соціальну взаємодію.
- Основний механізм засвоєння кримінальних норм — безпосередня взаємодія з криміногенним середовищем. Це може відбуватися в сім'ї, на вулиці, у навчальних закладах або через медіа, які пропагують девіантні моделі поведінки.
- Інтенсивність, тривалість та частота контактів із девіантною групою визначають ймовірність формування злочинних навичок. Чим частіше особа взаємодіє з тими, хто виправдовує чи схвалює злочинну поведінку, тим вищий ризик її соціалізації в межах кримінального світу.
- Особа приймає кримінальні норми, якщо вони переважають над конвенційними соціальними нормами у її найближчому оточенні. Якщо людина росте в середовищі, де злочинна поведінка є нормою, вона з більшою ймовірністю прийме ці цінності як свої власні.
- Процес засвоєння злочинної поведінки не є одномоментним, а формується через поступове накопичення девіантних знань, навичок і виправдань для порушення правових норм.
- Соціальні інститути, такі як сім'я, школа, групи однолітків, мають вирішальне значення у процесі передачі кримінальних цінностей або, навпаки, їх запобігання.

Ця теорія стала основою для подальших досліджень у сфері соціального навчання та пояснення механізмів передачі кримінальних цінностей між поколіннями. Вона довела, що злочинність не є лише індивідуальним вибором, а формується під впливом суспільних норм і культурних моделей, які передаються в межах певних соціальних груп. Дослідження в рамках цієї теорії дали змогу розробити заходи профілактики злочинності, зокрема створення освітніх програм для молоді, спрямованих на формування правослухняної поведінки, підвищення ролі наставництва, а також залучення молодих осіб до позитивних

соціальних середовищ, що сприяють формуванню відповідального громадянства.

Важливим напрямом її практичного застосування стали програми ресоціалізації правопорушників, що включають не лише заходи покарання, а й відновлення особи через освіту, працевлаштування та психологічну підтримку. У багатьох країнах ця концепція лягла в основу сучасних кримінологічних стратегій, які сприяють зміні злочинної ідентичності людини шляхом інтеграції в соціум через участь у громадських та реабілітаційних програмах. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризик рецидиву та забезпечити ефективне повернення правопорушників до нормального життя.

Теорія стигматизації, запропонована Говардом Беккером та Франком Танненбаумом у середині ХХ століття, розглядає злочинність як продукт суспільної реакції на девіантну поведінку. Відповідно до цього підходу, ярлики «злочинця» або «правопорушника», накладені на особу, можуть сприяти подальшій криміналізації індивіда. Ця концепція базується на припущенні, що не стільки сам злочин визначає подальшу поведінку особи, скільки реакція суспільства на цей вчинок. Суспільство накладає на людину певний статус, який може посилити її відчуженість і змусити прийняти кримінальну ідентичність.

Одним із важливих аспектів цієї теорії є поняття «первинної» та «вторинної» девіації, розроблене Лемертом. Первинна девіація — це епізодичні відхилення від соціальних норм, які можуть залишитися без наслідків, якщо суспільство не відреагує на них стигматизуючим чином. Однак, якщо індивід публічно визначається як злочинець і відчуває соціальний осуд, це може спричинити вторинну девіацію, тобто прийняття злочинної ідентичності та подальшу кримінальну діяльність.

Також важливим фактором є те, що стигматизація часто супроводжується обмеженням соціальних можливостей, таких як доступ до освіти, працевлаштування та інтеграції в суспільство. Це змушує особу шукати підтримки у злочинному середовищі, що підсилює її зв'язки з кримінальним світом. Таким чином, теорія стигматизації пояснює, чому надмірне використання репресивних заходів та

жорстка система покарань можуть мати зворотний ефект, збільшуючи рівень рецидиву серед правопорушників. Вона стала основою для сучасних програм ресоціалізації, що спрямовані на зміну соціальної ідентичності правопорушників та їх поступове повернення до суспільства через підтримку та адаптаційні механізми.

Основні положення теорії:

- Суспільство визначає, які форми поведінки вважати злочинними та хто буде підданий покаранню. Відповідно до цього підходу, саме соціальні інститути, такі як право, мораль та медіа, відіграють ключову роль у формуванні уявлень про девіантну поведінку та її правові наслідки.
- Кримінальний статус, закріплений за особою через систему соціального контролю, призводить до зміни її самосприйняття. Якщо індивід постійно отримує негативні соціальні ярлики, він починає сприймати себе як злочинця, що сприяє закріпленню девіантної поведінки.
- Стигматизація обмежує можливості соціальної реабілітації, що змушує особу шукати підтримки у кримінальному середовищі. Дискримінація щодо осіб із судимістю, відсутність доступу до освіти, працевлаштування та інших соціальних ресурсів може штовхати їх до подальшої злочинної діяльності.
- Вторинна девіація (перехід до стійкої злочинної поведінки) є наслідком суспільного осуду та відсутності альтернатив для реінтеграції. Коли особа не має можливості повернутися до нормального соціального життя, вона опиняється в замкненому колі злочинної поведінки, що лише посилює її маргіналізацію та ризик повторних правопорушень.
- Вплив стигматизації відрізняється залежно від рівня соціальної підтримки, яку отримує особа. Якщо людина має доступ до механізмів ресоціалізації, таких як спеціальні програми адаптації, вона має значно більше шансів вийти із злочинного середовища.
- Для зменшення негативного впливу стигматизації важливою є політика декриміналізації окремих правопорушень, а також впровадження програм

альтернативного покарання, спрямованих на соціальну інтеграцію осіб, які скоїли кримінальні правопорушення.

Застосування цієї теорії дозволяє пояснити, чому суворі каральні заходи та соціальне відчуження іноді лише посилюють рівень злочинності, створюючи умови для посилення рецидиву та зміцнення зв'язків особи зі злочинним середовищем. Стигматизація та соціальне таврування призводять до того, що правопорушник втрачає доступ до можливостей для соціальної реабілітації, включаючи працевлаштування, освіту та соціальну підтримку, що унеможлиблює його повернення до правослужняного життя. Як наслідок, особа часто змушена звертатися до злочинної діяльності як єдиного способу забезпечення власного існування.

Ця теорія має велике значення для кримінологічної політики, спрямованої на ресоціалізацію правопорушників, оскільки дозволяє розробляти програми інтеграції осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у соціум. Особливу увагу приділяють освітнім, трудовим та психологічним програмам, які допомагають особам подолати соціальні бар'єри, змінити самосприйняття та розірвати зв'язки зі злочинним середовищем. Важливим аспектом є також уникнення негативних наслідків надмірної криміналізації окремих груп населення через розробку альтернативних заходів впливу, таких як пробація, програми примирення та реабілітаційні ініціативи, що сприяють поступовому поверненню правопорушників до суспільного життя.

Обидві теорії доповнюють одна одну, пояснюючи злочинність з точки зору впливу соціального оточення та суспільних реакцій. Їх застосування дозволяє не тільки розробляти ефективні стратегії профілактики правопорушень, а й оптимізувати механізми реабілітації та інтеграції осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

2.4. Сучасні кримінологічні моделі пояснення злочинної поведінки.

Сучасні кримінологічні моделі пояснення злочинної поведінки інтегрують різноманітні підходи, враховуючи, що злочинність є багатофакторним явищем, яке формується під впливом як біологічних, так і соціально-психологічних чинників. Вони базуються на синтезі класичних теорій та сучасних емпіричних досліджень, що дозволяє краще розуміти механізми девіантної поведінки та адаптувати профілактичні заходи до реалій сьогодення.

Інтегративний підхід у кримінології. Інтегративні теорії злочинності пропонують поєднання різних напрямів кримінологічних досліджень, що дозволяє виявити кореляцію між фізіологічними, психологічними, соціальними та економічними передумовами правопорушень. Вони враховують взаємодію генетичних схильностей, нейрофізіологічних особливостей мозку, сімейного середовища, соціально-економічного статусу, рівня освіти, культурних традицій та правової політики держави.

Серед представників інтегративного підходу варто виділити **Ганса Айзенка**, який поєднував біологічні та психологічні аспекти, визначаючи злочинність через рівень збудливості нервової системи. Його концепція екстраверсії та нейротизму пояснює, чому особи з певними темпераментними характеристиками частіше схильні до девіантної поведінки.

Джеймс Вілсон та Річард Гернстайн запропонували біосоціальну модель, яка враховує взаємодію генетичних факторів та умов соціалізації. Вони довели, що когнітивні здібності та рівень самоконтролю значною мірою визначають правопорушну поведінку.

Адріан Рейн, досліджуючи нейропсихологічні аспекти злочинності, використовував методи нейровізуалізації для аналізу активності лобних часток мозку у рецидивних злочинців. Його роботи підтвердили, що порушення роботи префронтальної кори головного мозку можуть бути пов'язані з агресивною та імпульсивною поведінкою.

Террі Моффітт розробила теорію розвитку злочинної поведінки, згідно з якою злочинність має різні форми: деякі особи демонструють девіантну поведінку лише в підлітковому віці, тоді як інші зберігають кримінальні схильності протягом усього життя. Це пояснює, чому деякі правопорушники припиняють свою діяльність після досягнення певного віку, а інші продовжують злочинний спосіб життя.

Інтегративні моделі дозволяють більш точно прогнозувати ризик правопорушень та розробляти ефективні програми профілактики злочинності, враховуючи як індивідуальні, так і суспільні фактори.

Біопсихосоціальна модель пояснення злочинності.

Однією з провідних сучасних інтегративних концепцій є біопсихосоціальна модель, яка пояснює девіантну поведінку через взаємодію трьох основних складових:

1. Біологічні фактори:

- Генетична схильність до агресивності або імпульсивності.
- Особливості нейрофізіологічних процесів, що впливають на рівень самоконтролю (дисфункція лобних часток мозку, гормональні відхилення).
- Порушення біохімічного балансу (дефіцит серотоніну, підвищений рівень тестостерону та кортизолу).

2. Психологічні фактори:

- Наявність психічних розладів або особистісних девіацій (антисоціальний розлад особистості, психопатія, імпульсивність).
- Дефіцит когнітивного контролю та здатності до довготривалого планування.
- Рівень емоційного інтелекту, який визначає здатність контролювати власні імпульси та адаптуватися до соціальних норм.

3. Соціальні фактори:

- Вплив середовища, включаючи сімейне виховання, рівень соціальної підтримки, криминогенний вплив оточення.

- Соціально-економічний статус та доступ до освіти та легальних економічних можливостей.
- Культурні та морально-етичні цінності суспільства, рівень правосвідомості населення.

Біопсихосоціальна модель вказує на те, що злочинність є результатом складної взаємодії цих компонентів. Вона отримала емпіричне підтвердження в численних дослідженнях вчених-кримінологів. Наприклад, **Ганс Айзенк** у своїх працях вивчав взаємозв'язок між особистісними характеристиками, такими як рівень екстраверсії, і ймовірністю девіантної поведінки. Він доводив, що люди з високим рівнем нейротизму та імпульсивності частіше вчиняють злочини, оскільки їхній рівень самоконтролю є зниженим.

Також варто згадати дослідження **Адріана Рейна**, який застосовував методи нейровізуалізації для вивчення активності головного мозку у злочинців. Його результати підтвердили, що у рецидивних правопорушників спостерігається знижена активність у префронтальній корі головного мозку, що відповідає за самоконтроль та прийняття рішень. Це підтверджує тезу про те, що біологічні фактори можуть відігравати важливу роль у злочинній поведінці.

З психологічної точки зору, значний внесок у розвиток біопсихосоціальної моделі зробила **Террі Моффітт**, яка розробила теорію двох основних траєкторій злочинної поведінки: підліткової злочинності, що зникає з віком, та хронічної злочинності, яка зберігається протягом усього життя. Її дослідження довели, що індивідуальні психологічні особливості (зокрема, дефіцит виконавчих функцій та імпульсивність) у поєднанні з соціальними умовами можуть пояснити злочинну поведінку.

Соціальні фактори в межах біопсихосоціальної моделі детально вивчав **Роберт Сампсон**, який спільно з Джоном Лаубом розробив концепцію соціального контролю та вікової злочинності. Вони довели, що стабільні соціальні зв'язки (шлюб, робота, освіта) суттєво зменшують імовірність рецидиву злочинів.

Таким чином, ефективна профілактика правопорушень має включати не лише покарання за злочини, але й програми психологічної корекції, соціальну підтримку, реформування освітньої системи та підвищення рівня економічного добробуту. Наприклад, успішні програми зменшення злочинності в країнах Скандинавії спираються на поєднання покарання та соціальної реабілітації: ресоціалізацію правопорушників через навчальні програми, забезпечення доступу до медичних та психологічних послуг, а також розвиток державних програм підтримки працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Роль інтегративних моделей у профілактиці злочинності.

Застосування інтегративних підходів дозволяє формувати ефективні програми запобігання злочинності, які враховують індивідуальні та суспільні особливості правопорушників. Наприклад:

- **Програми раннього втручання** – Своєчасне виявлення осіб із ризиком девіантної поведінки та їхня корекція через освітні та психологічні методи є одним із ключових напрямків профілактики злочинності. Наприклад, у США та Великобританії діють програми раннього виявлення дітей з агресивною поведінкою, які передбачають роботу з психологами, соціальними працівниками та педагогами. Такі програми, як Fast Track у США, включають когнітивно-поведінкові методи корекції, групову терапію, розвиток соціальних навичок та підтримку батьків у вихованні дітей.

У Великобританії функціонує ініціатива Sure Start, яка спрямована на підтримку дітей із соціально неблагополучних сімей, надаючи їм доступ до медичної, психологічної та освітньої допомоги. Дослідження показують, що участь у цих програмах значно знижує ймовірність майбутньої злочинної поведінки серед молоді.

Також в Скандинавських країнах, зокрема у Швеції, діють спеціальні центри раннього втручання, де працюють мультидисциплінарні команди, які аналізують ризик девіантної поведінки у підлітків та розробляють індивідуальні плани корекції. Наприклад, шведська модель MST (Multisystemic Therapy)

передбачає активну участь сім'ї, школи та громади в процесі ресоціалізації проблемних підлітків.

Таким чином, ефективність програм раннього втручання доведена на міжнародному рівні, і їх широке застосування дозволяє значно знизити рівень злочинності, запобігаючи її виникненню ще на ранніх етапах розвитку особистості.

- **Кримінологічний моніторинг та аналіз тенденцій злочинності** – це важливий інструмент оцінки криміногенної ситуації, що базується на використанні аналітичних даних для прогнозування правопорушень та розробки стратегій їх попередження. Наприклад, в Європейському Союзі реалізуються програми моніторингу організованої злочинності за допомогою аналітичних платформ, таких як **EUROPOL SOCTA (Serious and Organised Crime Threat Assessment)**, що дозволяють ідентифікувати ключові кримінальні загрози та координувати заходи правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

У США активно використовується система **CompStat (Comparative Statistics)**, яка дозволяє аналізувати кримінальні дані в режимі реального часу. Вона допомагає правоохоронцям визначати географічні осередки злочинності та ефективніше розподіляти ресурси для її попередження. Завдяки CompStat рівень злочинності у великих містах, зокрема у Нью-Йорку, суттєво знизився протягом останніх десятиліть.

В Україні кримінологічний моніторинг здійснюється за допомогою **Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР)**, що містить дані про всі кримінальні провадження та дає змогу проводити аналітику злочинності на національному рівні. Крім того, у боротьбі з кіберзлочинністю застосовуються міжнародні платформи обміну інформацією, такі як **INTERPOL Cybercrime Knowledge Exchange (СКЕ)**.

Застосування кримінального аналізу дозволяє не лише прогнозувати тенденції злочинності, а й ефективно координувати дії правоохоронних органів,

розробляти превентивні заходи та адаптувати кримінальну політику до змін у криміногенному середовищі.

- **Індивідуалізація покарання та реабілітація злочинців** – застосування альтернативних методів покарання, таких як ресоціалізаційні програми, психокорекційна робота, примусова трудова діяльність та відновлювальне правосуддя. Ці підходи спрямовані на зменшення рівня рецидивної злочинності та покращення соціальної адаптації правопорушників.

Зокрема, у Нідерландах діють програми заміни тюремного ув'язнення на обов'язкову соціальну роботу, психотерапевтичне лікування та навчальні курси, що дозволяють злочинцям здобути нові навички для працевлаштування. Наприклад, програма «**HALT**» спрямована на молодих правопорушників і передбачає виконання громадських робіт та проходження виховних курсів замість ув'язнення. Дослідження показують, що така практика значно знижує рівень рецидиву серед молоді.

У Норвегії реалізується модель «**відкритих в'язниць**», таких як в'язниця на острові Бастой, де ув'язнені мешкають у комфортних умовах, працюють, проходять курси з реабілітації та соціалізації. Ця модель базується на принципах гуманного поводження з правопорушниками та сприяє їхній успішній інтеграції у суспільство після звільнення.

У Канаді ефективно застосовується система «**відновного правосуддя**», яка передбачає зустріч злочинця з жертвою для обговорення наслідків злочину та можливих способів компенсації. Такий підхід сприяє моральному усвідомленню правопорушення та допомагає жертві отримати психологічну підтримку.

Крім того, у Швеції діють програми ресоціалізації, що включають професійну підготовку ув'язнених, надання психологічної допомоги та підтримку у працевлаштуванні після звільнення. Досвід скандинавських країн показує, що альтернативні підходи до покарання сприяють не лише зниженню рівня злочинності, а й економічній ефективності пенітенціарної системи.

- **Розвиток соціально-економічних програм** – один із ключових превентивних заходів у боротьбі зі злочинністю, який включає покращення умов життя, зниження рівня безробіття та підвищення доступності освітніх можливостей. Дослідження показують, що соціально-економічна нерівність є одним із ключових факторів, які впливають на рівень злочинності, особливо серед молоді.

Наприклад, у Швеції функціонує комплексна програма підтримки молоді із неблагополучних сімей, що передбачає професійне навчання, надання соціального житла та підтримку у працевлаштуванні. Програми на зразок «**Ungdomsgarantin**» (Гарантія для молоді) спрямовані на надання фінансової допомоги, соціальної адаптації та створення можливостей для розвитку навичок у молодих людей, які мають високий ризик маргіналізації. Завдяки цим ініціативам рівень безробіття серед молоді в Швеції є одним із найнижчих у Європі, що безпосередньо впливає на зниження рівня криміналізації суспільства.

Схожі ініціативи реалізуються у Німеччині, де програми «**Berufsausbildung für Benachteiligte**» (Професійна освіта для соціально вразливих груп) дозволяють молоді з проблемних сімей отримати професію та знайти стабільну роботу. Також у Франції діє програма «**Garantie Jeunes**», що сприяє соціальній інтеграції молоді, яка перебуває у складних життєвих умовах, через підтримку у працевлаштуванні та психологічну допомогу.

У США розроблено програму «**Opportunity Zones**», що спрямована на створення сприятливих економічних умов у депресивних районах шляхом податкових пільг для бізнесів, які відкривають нові робочі місця. Дослідження показують, що такі економічні стимули сприяють зменшенню рівня злочинності, оскільки мешканці цих районів отримують альтернативні можливості заробітку.

Таким чином, розвиток соціально-економічних програм є ефективним механізмом запобігання злочинності, оскільки він не лише усуває першопричини девіантної поведінки, але й створює довгострокові перспективи соціальної інтеграції для осіб, які перебувають у групі ризику.

Таким чином, сучасні кримінологічні моделі дозволяють сформувати комплексний підхід до вивчення та запобігання злочинності. Інтегративні концепції, такі як біопсихосоціальна модель, забезпечують глибше розуміння детермінант злочинної поведінки, що, у свою чергу, сприяє розробці ефективніших стратегій боротьби зі злочинністю. Завдяки використанню цих підходів можна створити не лише каральні, але й профілактичні механізми, що дозволяють знижувати рівень злочинності шляхом соціальної адаптації та усунення криміногенних чинників у суспільстві.

РОЗДІЛ 3. ПРИЧИНИ І ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1. Кримінологічне вчення про особу, що вчинила кримінальне правопорушення.

Кримінологія традиційно приділяє значну увагу особі правопорушника, оскільки аналіз його характеристик дозволяє виявити ключові детермінанти злочинної поведінки. Дослідження показують, що злочинна поведінка формується під впливом взаємодії особистісних якостей, зовнішніх соціальних обставин та біологічних особливостей. Науковці розглядають різні типи злочинців залежно від їхніх мотивів, рівня соціалізації, емоційної стабільності та здатності до самоконтролю.

Так, згідно з теорією Чезаре Ломброзо, злочинці можуть мати вроджені відхилення, які сприяють девіантній поведінці. Однак сучасні підходи, зокрема дослідження Адріана Рейна, показують, що такі біологічні фактори, як нейрофізіологічні особливості, гормональний дисбаланс та вплив середовища, мають комплексний вплив на ухвалення рішень особою правопорушника. Додатково варто зазначити, що кримінологічний портрет злочинця змінюється залежно від історичних, економічних і політичних обставин, що підтверджується дослідженнями в сфері соціології злочинності. Наприклад, в епоху індустріалізації переважали економічно мотивовані злочини, пов'язані з майновими правопорушеннями, шахрайством і корупцією. У постіндустріальному суспільстві зростає рівень кіберзлочинності, фінансових махінацій та організованої транснаціональної злочинності. Крім того, під час політичних криз або соціальної нестабільності відзначається збільшення рівня насильницьких злочинів, таких як погроми, терористичні акти та незаконний обіг зброї.

Сучасні кримінологічні дослідження також вказують на те, що глобалізація та технологічний прогрес сприяють появі нових видів злочинності, зокрема використання штучного інтелекту для маніпуляції інформацією, кібертероризму, цифрових фінансових махінацій та транскордонної організованої злочинності.

Кіберзлочинність, яка включає шахрайство з банківськими картками, викрадення особистих даних та атаки на державні інфраструктури, стала однією з найбільших загроз сучасного інформаційного простору. Дослідження показують, що використання криптовалют сприяє відмиванню коштів та фінансуванню терористичних угруповань, а розвиток даркнету дозволяє анонімно здійснювати незаконні операції. Наприклад, у 2020 році Європолем було проведено операцію по закриттю одного з найбільших маркетплейсів даркнету, що використовувався для торгівлі наркотиками та зброєю.

Також варто відзначити, що розвиток цифрових технологій сприяв виникненню гібридних загроз, які поєднують кіберзлочинність з політичним впливом, зокрема маніпуляцію громадською думкою за допомогою дезінформаційних кампаній. Прикладом є випадки втручання у виборчі процеси через масове використання ботів у соціальних мережах, що було зафіксовано під час президентських виборів у США 2016 року.

Таким чином, розуміння впливу історичних та економічних змін на характер злочинності є ключовим для розробки ефективних методів її попередження та протидії. Це вимагає розвитку міжнародної співпраці у сфері цифрової безпеки, посилення контролю за фінансовими транзакціями та створення нових правових механізмів для боротьби з кіберзагрозами. Вивчення особистості злочинця охоплює такі аспекти, як біологічні, психологічні, соціальні та економічні чинники.

Історично дослідники поділяли злочинців на певні типи. Чезаре Ломброзо у своїй антропологічній теорії поділяв їх на «природжених», «випадкових» та «злочинців за пристрастю». Хоча його погляди були спростовані подальшими дослідженнями, вони заклали основу для розвитку біопсихологічних теорій злочинності. Сучасні дослідження, зокрема Адріана Рейна, доводять, що у злочинців-рецидивістів може спостерігатися знижена активність префронтальної кори мозку, що впливає на контроль імпульсів.

Соціальні теорії, такі як концепція Едвіна Сатерленда, пояснюють, що злочинна поведінка формується у процесі навчання та соціальної взаємодії. Його

теорія диференційованих асоціацій доводить, що люди стають злочинцями через спілкування із кримінальним середовищем.

Крім того, в сучасній кримінології наголошується на тому, що соціальна нестабільність, економічні труднощі, правовий нігілізм та занепад морально-етичних норм сприяють формуванню злочинного світогляду. Системні кризи, високий рівень безробіття, відсутність соціальних ліфтів та соціальна маргіналізація стають підґрунтям для зростання злочинності, особливо серед молоді та осіб із низьким рівнем доходів.

Дослідження кримінологів, зокрема Роберта Мертона, підтверджують, що соціальна аномія, коли суспільство втрачає єдині моральні та правові орієнтири, сприяє девіантній поведінці. В таких умовах люди можуть виправдовувати порушення закону як єдиний спосіб досягнення особистих чи матеріальних цілей. Особливо це характерно для суспільств із високим рівнем корупції, де правова система є слабкою або неефективною.

Крім того, дослідження Європейського кримінологічного товариства (ESC) показують, що в суспільствах із соціальною та економічною нестабільністю значно зростає рівень організованої злочинності, що проявляється у збільшенні незаконного обігу зброї, наркотиків та фінансових махінацій. Прикладом є зростання рівня злочинності в країнах, що переживають військові конфлікти або економічні кризи, як-от Венесуела чи Сирія.

Таким чином, соціальна нестабільність не лише створює умови для індивідуальної злочинної поведінки, а й сприяє утворенню кримінальних спільнот, що використовують економічні та правові слабкості держави у власних інтересах. Це підтверджує необхідність комплексного підходу до подолання детермінант злочинності через соціальну політику, реформу правової системи та економічні ініціативи для підтримки вразливих верств населення.

3.2. Механізм злочинної поведінки.

Злочинна поведінка – це система соціально небезпечних дій або бездіяльності особи, що порушують правові норми, встановлені суспільством, та передбачають юридичну відповідальність. Вона є багатофакторним феноменом, що формується під впливом біологічних, психологічних, соціальних та економічних чинників.

Історично дослідження злочинної поведінки розпочалися в межах класичної кримінології XVIII століття. Засновники класичної школи кримінології Чезаре Беккарія та Джеремі Бентам розглядали злочин як результат раціонального вибору особи, яка прагне максимізувати вигоду та мінімізувати покарання. Згодом у XIX столітті антропологічна школа Чезаре Ломброзо намагалася пояснити злочинність вродженими факторами, проте сучасна кримінологія визнає мультифакторний характер злочинної поведінки.

Злочинна поведінка є складним процесом, що формується під впливом численних факторів і проходить кілька послідовних етапів. Дослідники кримінології виділяють її як **соціальний, правовий та психологічний феномен, що відображає взаємодію особи та суспільства.**

З точки зору кримінального права, злочинна поведінка – це свідоме порушення юридичних норм, передбачених законодавством, що спричиняє шкоду суспільству та потребує відповідного реагування з боку держави. З позиції соціології, така поведінка є результатом невідповідності між суспільними очікуваннями та реальними умовами життя особи, що змушує її вдаватися до незаконних засобів задоволення своїх потреб. Психологічний аспект злочинної поведінки передбачає аналіз внутрішніх мотивів особи, її емоційного стану та когнітивних процесів, що впливають на ухвалення рішень.

Процес розвитку злочинної поведінки проходить **кілька ключових етапів:**

1. **Мотивація до злочину** – формується під впливом соціально-економічних, психологічних та особистісних чинників. До ключових соціально-

економічних факторів належать рівень матеріального забезпечення, наявність можливостей для легального заробітку, соціальна нерівність та доступ до освітніх і професійних ресурсів. Зокрема, дослідження показують, що у регіонах із високим рівнем безробіття зростає кількість майнових злочинів та шахрайства.

Психологічні аспекти мотивації включають емоційний стан особи, рівень стресу, наявність психічних відхилень або девіантних установок, які формуються в результаті негативного життєвого досвіду, соціальної ізоляції чи виховання у криміногенному середовищі. Наприклад, особи з низьким рівнем самоконтролю, схильністю до імпульсивних рішень та агресивною поведінкою частіше вдаються до насильницьких злочинів.

Індивідуальні особистісні чинники також відіграють важливу роль у процесі мотивації до злочину. Сюди належить морально-етична орієнтація, рівень правової свідомості та криміногенні схильності, сформовані під впливом середовища або власного життєвого досвіду. Так, особи, які з дитинства перебували у контакті з кримінальним оточенням, значно частіше виявляють девіантні тенденції.

Таким чином, мотивація до злочину не є одноаспектним явищем, а формується в результаті складної взаємодії соціальних, психологічних та особистісних факторів. Її розуміння є важливим для ефективного розробки профілактичних заходів у сфері боротьби зі злочинністю. 2. Прийняття рішення про вчинення злочину – є складним процесом, що залежить від оцінки ризиків, вигод та особистісних характеристик потенційного правопорушника. У кримінології існує кілька теорій, що пояснюють цей процес. Наприклад, раціональний вибір у кримінології базується на припущенні, що особа аналізує можливі наслідки своїх дій і діє, виходячи з власної вигоди.

Економічна теорія злочинності, запропонована Гері Беккером, розглядає ухвалення злочинного рішення як результат економічного розрахунку: якщо очікувана вигода від злочину перевищує потенційне покарання, особа схильється до його вчинення. З іншого боку, згідно з психологічною моделлю, запропонованою

Гансом Айзенком, прийняття рішення про злочин залежить від рівня імпульсивності та самоконтролю.

Соціальні фактори також відіграють ключову роль: вплив оточення, кримінальна субкультура, рівень соціального контролю та загальний рівень правової свідомості можуть змінювати ризик оцінки правопорушення. Наприклад, в умовах правової невизначеності або високого рівня корупції людина може недооцінювати ймовірність покарання, що сприяє прийняттю рішення на користь злочину.

Таким чином, ухвалення рішення про злочин є багатофакторним процесом, що включає особистісні, соціальні та економічні чинники, а його розуміння має вирішальне значення для ефективної профілактики злочинності. 3. Реалізація злочинного задуму – є складним процесом, що визначається взаємодією внутрішніх переконань особи, зовнішніх обставин, рівня соціального контролю та особистих мотивацій. На етапі реалізації злочину особа може керуватися як ретельно спланованим наміром, так і ситуативними обставинами, що сприяють вчиненню правопорушення.

Дослідження в кримінальній психології підтверджують, що злочинна поведінка може бути імпульсивною або продуманою. Наприклад, за класифікацією кримінолога Еріка Гудіна, існують три типи реалізації злочинного задуму:

- Спонтанна (імпульсивна) злочинна поведінка, що виникає через раптовий емоційний сплеск, стресову ситуацію чи миттєве бажання вигоди.
- Опортуністична злочинність, коли людина використовує обставини для вчинення злочину без попереднього наміру.
- Спланована злочинність, що передбачає ретельну підготовку, оцінку ризиків та розробку стратегії уникнення покарання.

На реалізацію злочинного задуму також впливають фактори соціального середовища, рівень правової обізнаності особи, наявність або відсутність контролю з боку суспільства. Наприклад, в урбанізованих районах із низьким рівнем поліцейського контролю та слабкою соціальною взаємодією збільшується

ризик скоєння правопорушень, особливо у сфері майнових злочинів та вуличного насильства.

Отже, реалізація злочинного задуму є багатофакторним явищем, яке поєднує в собі як особистісні характеристики злочинця, так і зовнішні обставини, що сприяють або перешкоджають злочину.

4. Реакція суспільства та наслідки – суспільна реакція на злочин є визначальним чинником у формуванні подальшої поведінки правопорушника. Покарання, його невідворотність та справедливість безпосередньо впливають на можливість повторного вчинення злочину. Однак, не лише юридичні санкції, а й суспільна стигматизація відіграють важливу роль.

З одного боку, ефективна система покарань, яка передбачає ресоціалізацію правопорушників, сприяє їх поверненню до нормального життя. Наприклад, у країнах Скандинавії застосовуються програми реабілітації, що включають професійну підготовку, психологічну підтримку та поступову адаптацію колишніх ув'язнених до суспільства. Дослідження показують, що така модель значно знижує рівень рецидиву.

З іншого боку, надмірна криміналізація та відсутність можливостей для соціальної реабілітації можуть мати зворотний ефект, сприяючи закріпленню девіантної поведінки. Наприклад, у суспільствах із жорсткою пенітенціарною системою часто спостерігається високий рівень рецидиву через відсутність підтримки після звільнення.

Крім того, суспільна стигматизація осіб, які відбули покарання, може стати бар'єром для їхньої інтеграції, що ускладнює працевлаштування, соціальну взаємодію та підвищує ризик повторного злочину. Таким чином, збалансований підхід до покарання та ресоціалізації є критично важливим для запобігання повторній злочинній поведінці.

Психологічні дослідження доводять, що важливу роль у механізмі злочинної поведінки відіграють когнітивні викривлення, емоційна нестабільність, низький рівень самоконтролю, а також порушення механізмів ухвалення рішень та здатності до планування.

Когнітивні викривлення – це систематичні помилки у сприйнятті інформації, які впливають на ухвалення неправомірних рішень. Наприклад, злочинець може переоцінювати свої шанси уникнути покарання або виправдовувати власні дії переконанням, що всі навколо також порушують закон. Дослідження показують, що у рецидивістів часто спостерігається схильність до виправдання насильницької поведінки через ворожість до суспільства або переконання у власній моральній правоті.

Емоційна нестабільність може виражатися у підвищеній імпульсивності, агресивності та низькій толерантності до стресових ситуацій. Наприклад, особи з високим рівнем ворожості або невмінням контролювати гнів частіше вдаються до насильницьких злочинів. У кримінальній психології це пояснюється недостатньою активністю префронтальної кори мозку, яка відповідає за контроль імпульсів і планування поведінки.

Низький рівень самоконтролю є ще одним важливим чинником, що сприяє злочинній поведінці. За дослідженнями Готтфредсона та Хірші, особи з низьким рівнем самоконтролю більш схильні до ризикованої поведінки, що включає не лише злочинність, а й шкідливі звички, азартні ігри та імпульсивні фінансові рішення. Такі люди менш здатні до довгострокового планування, що ускладнює їхню соціальну адаптацію.

Таким чином, поєднання когнітивних викривлень, емоційної нестабільності та низького рівня самоконтролю створює сприятливі умови для девіантної поведінки. У зв'язку з цим профілактика злочинності має включати не лише юридичні заходи, а й психологічні програми корекції поведінки, тренінги з контролю емоцій та когнітивно-поведінкову терапію.

3.3. Соціально-економічні, культурні та політичні чинники злочинності.

Рівень злочинності значною мірою визначається соціально-економічним становищем суспільства, оскільки економічна стабільність та рівень добробуту населення впливають на формування криміногенних ризиків. Дослідження

показують, що високий рівень безробіття, соціальна нерівність, відсутність доступу до якісної освіти та медичних послуг можуть сприяти зростанню рівня кримінальної активності. Крім того, бідність та економічна нестабільність створюють передумови для поширення організованої злочинності, нелегального обігу наркотиків та інших видів кримінальних правопорушень. Таким чином, ефективна соціально-економічна політика, спрямована на створення робочих місць, підтримку малого бізнесу та розвиток соціальних програм, є важливим інструментом запобігання злочинності.

Дослідження показують, що високий рівень безробіття, соціальна нерівність та економічна нестабільність прямо корелюють із рівнем кримінальної активності. Наприклад, під час економічних криз рівень майнових злочинів суттєво зростає через погіршення фінансового становища значної частини населення, що змушує людей шукати незаконні способи отримання доходу.

Крім того, економічні труднощі створюють сприятливі умови для розвитку тіньової економіки, що призводить до збільшення кількості фінансових злочинів, таких як ухилення від сплати податків, шахрайство та незаконна підприємницька діяльність. Наприклад, у періоди глибокої рецесії багато компаній вдаються до порушень трудового законодавства або ведуть нелегальний бізнес для уникнення оподаткування.

Ще одним важливим аспектом є те, що соціальна нерівність сприяє маргіналізації певних груп населення, які не мають доступу до рівних економічних можливостей. Це може призводити до зростання насильницьких злочинів, протестної злочинності та формування кримінальних угруповань. Дослідження свідчать, що в суспільствах із великим розривом між бідними та багатими рівень злочинності, особливо грабежів та вуличного насильства, значно вищий.

Таким чином, економічні проблеми та соціальна нерівність є не лише фоном для кримінальної поведінки, а й активними детермінантами злочинності, які потребують комплексного вирішення через соціальну підтримку, ефективну економічну політику та розвиток програм реінтеграції для осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Культурні фактори також впливають на рівень злочинності, оскільки соціальні норми, моральні цінності та культурні традиції визначають ставлення суспільства до правопорушень і міру їх засудження. У суспільствах із високим рівнем соціальної згуртованості, розвиненою громадянською активністю та ефективними механізмами соціального контролю рівень злочинності є значно нижчим.

Наприклад, у скандинавських країнах ефективні соціальні програми сприяють зниженню рівня насильницької злочинності через підтримку рівності можливостей, доступ до якісної освіти та соціальних послуг, що мінімізує вплив економічної нестабільності на девіантну поведінку. У цих країнах культурна політика спрямована на виховання правової свідомості громадян, що формує негативне ставлення до злочинної діяльності.

Водночас у суспільствах, де рівень культурного контролю нижчий, спостерігається підвищена толерантність до певних видів злочинності. Наприклад, у регіонах із традиційно патріархальними суспільствами рівень гендерно зумовлених злочинів може бути вищим через культурні особливості, що впливають на правове регулювання та правозастосування.

Крім того, глобалізація призводить до взаємопроникнення культур, що може впливати як позитивно, так і негативно на злочинність. З одного боку, поширення демократичних цінностей та міжнародних стандартів прав людини сприяє зменшенню рівня жорстокості в суспільстві. З іншого боку, розрив між традиційними моральними нормами та сучасними тенденціями може спричинити культурний конфлікт, що сприяє виникненню протестної злочинності та девіантної поведінки серед молоді.

Політичні чинники, такі як стабільність уряду, рівень корупції, ефективність судової системи та рівень довіри громадян до державних органів, мають вирішальне значення для запобігання та контролю злочинності. У країнах із стабільною політичною системою, розвиненими механізмами правозастосування та верховенством права рівень злочинності, як правило, нижчий.

Корупція є одним із ключових політичних чинників, що сприяє зростанню кримінальної активності. Вона підриває довіру до правоохоронних органів і судової системи, створюючи умови для безкарності злочинців. Наприклад, у країнах, де корупція є системною проблемою, злочинці можуть уникати відповідальності через хабарництво або зловживання владою. Це посилює відчуття безкарності серед населення та сприяє зростанню тіньової економіки, організованої злочинності та незаконного обігу наркотиків і зброї.

Крім того, політична нестабільність, часта зміна влади та слабкість демократичних інституцій можуть створювати хаос у системі правопорядку. У таких умовах контроль над криміногенною ситуацією послаблюється, що сприяє поширенню злочинності. Наприклад, у країнах із затяжними політичними кризами або періодами нестабільності (революції, військові перевороти) відзначається значне зростання рівня насильницьких злочинів, у тому числі мародерства, рейдерства та терористичних актів.

Ефективність судової системи є ще одним важливим фактором. Високий рівень незалежності судів і прозорість судових процесів забезпечують законність і невідворотність покарання, що знижує мотивацію до скоєння злочинів. Натомість у країнах із заполітизованими або корумпованими судами рівень злочинності може бути вищим через відсутність справедливості та вибіркоче правозастосування.

Таким чином, політична стабільність, боротьба з корупцією, ефективне функціонування судової системи та зміцнення демократичних інститутів є важливими умовами для ефективного контролю над злочинністю та її запобігання.

3.4. Глобалізація та її вплив на транснаціональну злочинність.

Глобалізація сприяє появі нових форм злочинності, зокрема **кіберзлочинності, фінансових махінацій, міжнародної організованої злочинності, торгівлі людьми, тероризму та екологічних злочинів**. Крім того, розширення міжнародних економічних зв'язків та технологічний прогрес призводять до збільшення ризиків, пов'язаних із транснаціональним відмиванням коштів, нелегальним обігом культурних цінностей та підробкою документів.

Кіберзлочинність є одним із найдинамічніших напрямів кримінальної діяльності, оскільки цифрові технології дозволяють здійснювати фінансові махінації, крадіжку персональних даних, поширення шкідливого програмного забезпечення, хакерські атаки та викрадення цифрової ідентичності. Сучасні злочинці дедалі частіше використовують методи фішингу, DDoS-атак та програм-вимагачів (ransomware), які блокують доступ до інформації та вимагають викупу за її розблокування.

Наприклад, використання даркнету сприяє анонімності злочинців, що ускладнює їх виявлення та притягнення до відповідальності. Даркнет-платформи використовуються для торгівлі наркотиками, зброєю, підробленими документами та навіть найму хакерів. Анонімність забезпечується через використання мережі Tor та криптовалютних транзакцій, які складно відстежити правоохоронним органам.

Криптовалюти, такі як Bitcoin, Ethereum та Monero, стали зручним інструментом для відмивання коштів, фінансування тероризму та нелегальної торгівлі. Їхня децентралізована структура, відсутність єдиного регулятора та можливість здійснювати транзакції анонімно роблять їх привабливими для злочинців. Злочинні угруповання активно використовують криптовалюти для фінансування незаконних операцій, зокрема торгівлі наркотиками, зброєю та експлуатації людей.

Особливо популярними серед злочинців є монети з підвищеним рівнем анонімності, як-от Monero та Zcash, що приховують деталі транзакцій та

унеможливають простеження грошових потоків. Це ускладнює роботу фінансових моніторингових органів та правоохоронних структур, оскільки традиційні методи відстеження незаконних фінансових операцій стають неефективними. Використання технології обфускації транзакцій дозволяє приховувати реальних відправників і отримувачів криптовалютних переказів, що робить такі монети популярними серед кримінальних угруповань та терористичних організацій.

Крім того, існують нелегальні криптовалютні міксери (такі як Helix та Bestmixer), які дозволяють змішувати транзакції, роблячи відстеження походження коштів майже неможливим. Це створює значні труднощі для боротьби з фінансуванням тероризму та відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Окрім міксерів, злочинці також використовують децентралізовані біржі (DEX), які не вимагають перевірки особи користувачів, що дозволяє здійснювати операції без ризику блокування або замороження активів правоохоронними органами.

В останні роки спостерігається зростання кількості злочинів, пов'язаних із шахрайством у сфері криптовалют. Наприклад, поширеними є випадки фішингових атак, злому гаманців, атак на криптовалютні біржі та використання скам-проектів для залучення інвесторів, а потім викрадення їхніх коштів. Останні роки відзначені зростанням популярності так званих Rug Pull-схем, у яких розробники криптовалютних проектів штучно підвищують вартість токенів, після чого різко зникають із залученими коштами інвесторів.

Одним із найбільш гучних випадків стало шахрайство із платформою OneCoin, яка залучила мільярди доларів від інвесторів по всьому світу, використовуючи модель фінансової піраміди. Крім того, у 2021 році скам-проект Squid Game Coin, натхненний популярним серіалом, привернув увагу тисяч інвесторів, перш ніж його творці раптово вивели всі кошти та припинили діяльність.

Крім класичних фінансових схем, зловмисники використовують експлойти в смарт-контрактах та атаки на децентралізовані фінансові (DeFi) платформи. У

2022 році хакери зламали протокол Wormhole, що спричинило втрати на понад 320 мільйонів доларів, демонструючи вразливість цифрових активів навіть у найбільш прогресивних фінансових технологіях.

Таким чином, незважаючи на потенційні переваги криптовалют для легальних фінансових операцій, їхня анонімність і відсутність регулювання створюють серйозні ризики для боротьби з організованою злочинністю, тероризмом і незаконним фінансуванням. Це вимагає посилення міжнародної співпраці, розробки ефективних механізмів контролю та впровадження регуляторних ініціатив для мінімізації використання криптовалют у кримінальних схемах.

Значну загрозу також становлять атаки на державні та корпоративні інформаційні системи, що включають цілеспрямовані **кібератаки на критичну інфраструктуру, фінансові установи, медіа-компанії та урядові організації**. Такі атаки можуть мати різні форми, зокрема DDoS-атаки, злом баз даних, впровадження шкідливого програмного забезпечення (malware) та викрадення конфіденційних даних.

Сучасні тенденції свідчать про збільшення кількості атак на енергетичні системи, транспортні мережі та фінансовий сектор, що може призводити до серйозних економічних та безпекових наслідків. Наприклад, у 2021 році хакерська група DarkSide здійснила атаку на Colonial Pipeline у США, що спричинило масштабний паливний колапс та вимагання викупу у розмірі кількох мільйонів доларів у криптовалюті. Також відомі випадки атак на українські урядові та фінансові структури з метою дестабілізації країни.

Кібершпигунство та диверсії стали інструментами ведення гібридних війн, що використовуються для політичного та економічного тиску. Зокрема, держави можуть застосовувати кібератаки для викрадення стратегічної інформації, саботажу інфраструктури або маніпуляції громадською думкою через контрольовані інформаційні кампанії. Наприклад, атака вірусом Petya/NotPetya у 2017 році завдала значних збитків як державним установам, так і міжнародним корпораціям, паралізувавши їхню діяльність та спричинивши мільярдні втрати.

Відтак, загрози кіберпростору є одним із найсерйозніших викликів сучасності, що вимагає посилення кібербезпеки, розвитку міжнародної співпраці у сфері протидії кібератакам та створення національних стратегій кіберзахисту. Кібершпигунство та диверсії стали інструментами ведення гібридних війн, що використовуються для політичного та економічного тиску. Наприклад, у 2017 році атака вірусом Petya/NotPetya завдала значних збитків як державним установам, так і міжнародним корпораціям, паралізувавши їхню діяльність.

Таким чином, кіберзлочинність продовжує розвиватися та адаптуватися до нових технологій, що вимагає посилення міжнародної співпраці, вдосконалення методів цифрової безпеки та підвищення рівня обізнаності користувачів щодо кіберзагроз.

Міжнародна організована злочинність використовує глобалізацію для розширення мережі наркотрафіку, торгівлі людьми, нелегальної міграції, фінансових шахрайств, торгівлі зброєю та незаконного обігу рідкісних природних ресурсів. З розвитком інформаційних технологій та цифрових платформ злочинні угруповання отримали нові можливості для координації своєї діяльності та уникнення правоохоронного контролю.

Наприклад, транснаціональні злочинні угруповання контролюють великі ринки незаконного обігу наркотиків, що створює суттєві загрози безпеці як окремих держав, так і міжнародної спільноти. Такі картелі, як мексиканські Sinaloa або колумбійські угруповання, використовують сучасні технології для координації поставок, переведення коштів через криптовалютні транзакції та підкупу державних посадовців. Крім того, азійські кримінальні мережі активно залучені до незаконної торгівлі дикими тваринами та рідкісними природними ресурсами, що завдає значної шкоди екосистемам та біорізноманіттю планети.

Ще однією серйозною проблемою є взаємозв'язок міжнародної організованої злочинності з **терористичними організаціями**. Деякі терористичні угруповання використовують нелегальну торгівлю зброєю та наркотиками як основні джерела фінансування своєї діяльності. Наприклад, у регіонах Африки та Близького

Сходу злочинні синдикати тісно співпрацюють із бойовими угрупованнями, забезпечуючи їх ресурсами та сприяючи поширенню нестабільності.

З огляду на це міжнародна співпраця у сфері боротьби з **транснаціональною злочинністю** набуває дедалі більшого значення. Інтерпол, Європол та регіональні правоохоронні агентства активно розробляють стратегії спільної протидії злочинним мережам, зокрема шляхом фінансового моніторингу, використання штучного інтелекту для аналізу підозрілих транзакцій та посилення міжнародних санкцій щодо лідерів кримінальних структур.

Торгівля людьми є одним із найсерйозніших викликів сучасної глобалізації, оскільки жертви часто потрапляють у ситуації примусової праці, сексуальної експлуатації або рабства через економічну нерівність, збройні конфлікти, соціальну ізоляцію та слабкість правоохоронних органів у деяких країнах. Злочинні групи використовують різні методи вербування, включаючи обман, примус, насильство та зловживання вразливим становищем жертв. Значний ризик становить трудова експлуатація, зокрема в галузях сільського господарства, будівництва та домашнього обслуговування, де роботодавці можуть утримувати паспорти працівників, встановлювати невігідні умови контрактів або змушувати до неоплачуваної праці.

Використання цифрових платформ та соціальних мереж значно спрощує діяльність злочинців, дозволяючи їм вербувати жертв, приховуючи свою діяльність від правоохоронців. Наприклад, злочинці використовують фіктивні вакансії та оголошення про роботу за кордоном, створюючи привабливі, але шахрайські пропозиції для потенційних жертв. У багатьох випадках жертвами торгівлі людьми стають мігранти, які шукають кращих економічних можливостей, але потрапляють у пастки кримінальних угруповань.

Ще одним фактором, що сприяє зростанню торгівлі людьми, є нестабільність у зонах військових конфліктів, де правопорядок значно послаблений, а населення змушене шукати шляхи для виживання. У таких умовах діти та жінки стають найбільш вразливими до експлуатації, включаючи примус до проституції, використання в збройних конфліктах або в якості дешевої робочої сили. Також

відомі випадки, коли міжнародні злочинні мережі використовують систему фальшивих документів для незаконного переміщення людей через кордони, що ускладнює їхню ідентифікацію та повернення до нормального життя.

Боротьба з торгівлею людьми потребує посилення міжнародної співпраці, розробки жорсткіших правових механізмів і створення програм реабілітації для постраждалих. Країни, які мають високий рівень торгівлі людьми, повинні впроваджувати ефективні стратегії для боротьби з цим явищем, зокрема посилювати контроль над агентствами з працевлаштування, вдосконалювати систему захисту прав мігрантів та сприяти розвитку механізмів оперативного виявлення та покарання злочинців.

Тероризм також використовує глобалізацію для мобілізації, фінансування та планування атак. Терористичні організації активно використовують соціальні мережі, зашифровані месенджери та даркнет для поширення ідеології, вербування нових членів, збору фінансових ресурсів та координації своїх дій на міжнародному рівні. Завдяки цифровим платформам вони можуть ефективно вербувати прихильників у різних куточках світу, не піддаючись контролю правоохоронних органів.

Фінансування тероризму здійснюється через анонімні криптовалютні транзакції, онлайн-краудфандингові кампанії, підставні благодійні організації та незаконну торгівлю ресурсами. Наприклад, у багатьох випадках терористичні угруповання використовують нелегальний обіг нафти, наркотиків та культурних цінностей для отримання фінансових надходжень. Крім того, вони можуть залучати кошти через соціальні платформи, використовуючи благодійні фонди як прикриття для фінансування бойових операцій та закупівлі зброї.

Глобалізація також сприяє поширенню ідеологічного екстремізму. Відкритий доступ до інформації, анонімні форуми та соціальні мережі дозволяють терористичним групам створювати пропагандистський контент, який апелює до молоді та вразливих соціальних груп. Деякі організації навіть використовують

відеоігри та анімаційні фільми для популяризації своїх ідей та вербування майбутніх бойовиків.

Таким чином, тероризм у сучасних умовах набув цифрового виміру, що вимагає від правоохоронних органів і міжнародних безпекових структур розробки нових підходів до боротьби з екстремізмом, контролю фінансових потоків та моніторингу онлайн-простору для запобігання терористичним загрозам.

Екологічні злочини, такі як незаконна вирубка лісів, браконьєрство, забруднення довкілля, незаконний видобуток природних ресурсів та контрабанда рідкісних видів, набули глобального масштабу, що завдає значної шкоди біорізноманіттю, екосистемам та економіці окремих регіонів. Відсутність суворого контролю з боку держав, корупція та слабкі механізми міжнародного співробітництва сприяють розширенню нелегальної торгівлі природними ресурсами, що є джерелом фінансування для деяких кримінальних угруповань і навіть терористичних організацій.

Незаконна вирубка лісів є однією з найбільш прибуткових форм екологічної злочинності, яка призводить до значних екологічних катастроф, таких як ерозія ґрунтів, зниження рівня ґрунтових вод та зникнення рідкісних видів флори та фауни. Наприклад, у країнах Південно-Східної Азії вирубка тропічних лісів призводить до зникнення природного середовища існування багатьох видів тварин, водночас отримані кошти використовуються для фінансування незаконних збройних формувань.

Браконьєрство та незаконна торгівля дикими тваринами також є серйозною проблемою, оскільки міжнародний попит на екзотичні види стимулює незаконний відлов та знищення рідкісних тварин. Так, слонова кістка, панцирі черепах, роги носорогів та інші біологічні матеріали стають предметами нелегальної торгівлі, що створює величезний чорний ринок.

Забруднення довкілля включає незаконне скидання токсичних відходів у річки, моря та атмосферу, що призводить до екологічних катастроф та загроз для

здоров'я населення. Багато підприємств обходять екологічне законодавство, використовуючи корупційні схеми та уникаючи відповідальності. Зокрема, в Африці та Латинській Америці фіксуються випадки нелегального вивезення токсичних відходів із розвинених країн, що завдає значної шкоди місцевим екосистемам.

Отже, боротьба з екологічною злочинністю вимагає посилення міжнародної співпраці, розробки суворіших екологічних стандартів, збільшення відповідальності за екологічні правопорушення та вдосконалення механізмів контролю за незаконною діяльністю у сфері природокористування.

Таким чином, глобалізація створює як нові можливості для економічного розвитку, так і серйозні виклики у сфері боротьби зі злочинністю. Для ефективного протистояння цим загрозам необхідна міжнародна співпраця, посилення правового регулювання цифрових фінансових операцій, розширення аналітичних можливостей правоохоронних органів та підвищення рівня цифрової грамотності громадян. З розвитком міжнародної торгівлі та цифрових технологій кордони між державами стають більш проникними для злочинців, що ускладнює боротьбу з транснаціональною злочинністю. Торгівля людьми та трудова експлуатація значно зросли через нерівномірний економічний розвиток країн, а міжнародні терористичні угруповання використовують глобальні фінансові системи для відмивання коштів і фінансування своїх операцій. Окрім цього, незаконна вирубка лісів, браконьєрство та екологічні злочини набули міжнародного масштабу, завдаючи значної шкоди довкіллю. Використання технологій дозволяє злочинцям діяти на міжнародному рівні, що ускладнює їх переслідування. Наприклад, криптовалюти відкривають можливості для відмивання коштів, а соціальні мережі використовуються для координації злочинних груп.

3.5. Особливості злочинності у воєнний час та в умовах соціальних криз.

Воєнні конфлікти супроводжуються зростанням рівня злочинності через дестабілізацію державних інститутів, зниження ефективності правоохоронних органів, зростання рівня незаконного обігу зброї, соціально-економічну кризу, масові переміщення населення та загострення міжетнічних і соціальних конфліктів. У таких умовах поширеними стають воєнні злочини, мародерство, корупція, незаконний обіг зброї, викрадення людей, контрабанда, терористична діяльність і рейдерство.

Воєнні злочини можуть включати вбивства цивільного населення, застосування тортур, сексуальне насильство в зоні бойових дій, примусове переселення та використання заборонених видів зброї. В умовах збройного протистояння підвищується рівень злочинів проти особистості, включаючи насильницькі злочини, викрадення людей із метою викупу або примусової мобілізації, а також злочини, пов'язані з експлуатацією вразливих категорій населення.

Мародерство під час воєнних дій поширюється як серед організованих злочинних груп, так і серед окремих осіб, які використовують хаос для особистої наживи. Корупція в умовах воєнного часу набуває особливо небезпечних форм, оскільки охоплює військові замовлення, постачання гуманітарної допомоги та зловживання владою. Незаконний обіг зброї сприяє підвищенню рівня насильницьких злочинів навіть після завершення бойових дій, що ускладнює процес відновлення правопорядку та стабілізації суспільства.

Російсько-українська війна стала яскравим прикладом того, як воєнні дії сприяють поширенню злочинності та змінюють її характер. В умовах бойових дій суттєво зростає кількість воєнних злочинів, що включають навмисні вбивства цивільного населення, зґвалтування, катування, насильницькі зникнення та незаконне позбавлення волі. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 2024 рік було зареєстровано понад 143 тисячі воєнних злочинів,

скоєних російськими військами, що робить цей конфлікт одним із найбільш задокументованих у сучасній історії.

Масові переміщення населення під час війни сприяють зростанню торгівлі людьми, експлуатації мігрантів та незаконного обігу підроблених документів. В умовах воєнного конфлікту значна частина людей змушена залишати свої домівки та шукати притулку в безпечніших регіонах або за кордоном, що створює підвищені ризики потрапляння у злочинні схеми. У країнах, що приймають біженців, фіксуються випадки використання їхнього вразливого становища для примусової праці, сексуальної експлуатації та інших форм сучасного рабства.

Окремою проблемою є збільшення випадків трудової та сексуальної експлуатації внутрішньо переміщених осіб, особливо жінок та дітей, які шукають безпечного притулку. За даними міжнародних організацій, таких як ООН та Міжнародна організація з міграції, зростає кількість випадків вербування жінок для роботи за кордоном, що на практиці виявляється примусовою проституцією або трудовою експлуатацією без можливості повернення. Нерідко злочинці діють під виглядом рекрутингових агентств або навіть благодійних організацій, що надають «допомогу» біженцям.

Крім того, гуманітарні кризи, спричинені війною, сприяють поширенню шахрайських схем, пов'язаних із псевдо-благодійними організаціями, що привласнюють кошти, зібрані на допомогу постраждалим. В умовах масових зборів гуманітарної допомоги зростає кількість випадків фінансового шахрайства, коли кошти спрямовуються не на підтримку біженців, а осідають у кишенях шахраїв. Наприклад, за даними Національної поліції України, у 2022-2023 роках було відкрито понад 700 кримінальних проваджень, пов'язаних із привласненням гуманітарної допомоги або шахрайством у сфері благодійності.

Також поширеним явищем є незаконний обіг підроблених документів, що дозволяють мігрантам отримати статус біженця або перетнути кордони без належних дозволів. Крім того, існує загроза фальсифікації гуманітарних пропусків, що використовуються для нелегального перевезення людей та

товарів, зокрема в зони бойових дій. Ці явища свідчать про необхідність посилення міжнародної співпраці для протидії злочинам, пов'язаним із війною, та впровадження механізмів ефективного захисту переміщених осіб.

Війна також спричинила значне поширення незаконного обігу зброї, що є серйозним викликом для національної безпеки України. За даними Міністерства внутрішніх справ України, із зон бойових дій на чорний ринок потрапляє велика кількість стрілецької зброї, вибухових речовин та боєприпасів, що сприяє зростанню злочинності, пов'язаної з використанням вогнепальної зброї. Крім того, значна частина цієї зброї опиняється в руках організованих злочинних угруповань, які використовують її для здійснення збройних нападів, грабежів та інших тяжких злочинів.

Відповідно до статистики Національної поліції України, у 2023 році було зафіксовано понад 4 500 випадків незаконного зберігання та використання вогнепальної зброї, що вдвічі більше, ніж у 2021 році. Також збільшилася кількість насильницьких злочинів із застосуванням нелегальної зброї, зокрема в регіонах, розташованих поблизу зони бойових дій. Важливим фактором є те, що частина зброї залишається у населення навіть після завершення активних бойових дій, що створює довгострокові загрози стабільності в суспільстві.

Окрему небезпеку становить нелегальний експорт зброї за межі України, що може посилити конфлікти в інших країнах або потрапити до рук міжнародних терористичних угруповань. Відповідно до даних Інтерполу, у 2023 році було зафіксовано випадки незаконного вивезення української зброї до Європи та Близького Сходу, що вимагає посилення міжнародної співпраці у сфері контролю за обігом озброєнь.

Ця ситуація вимагає активних заходів із боку правоохоронних органів, зокрема проведення масштабних операцій із вилучення незаконної зброї, запровадження ефективних механізмів контролю за зберіганням військового спорядження та посилення кримінальної відповідальності за нелегальний обіг зброї. Уряду України також слід активніше співпрацювати з міжнародними

партнерами для відстеження каналів постачання зброї та запобігання її використанню в злочинних цілях.

Водночас, війна вплинула на загальну структуру злочинності, призвівши до трансформації її видів та механізмів скоєння правопорушень. Наприклад, за даними Національної поліції України, у 2022-2023 роках рівень вуличної злочинності знизився на 20-30% завдяки комендантським годинам, посиленому контролю на блокпостах, зростанню кількості патрулів, а також активній роботі силових структур у прифронтових і тилкових регіонах.

Однак це не означає загального зменшення криміногенної ситуації – натомість частина злочинності просто перейшла в інші сфери. Зокрема, відзначається різке зростання кіберзлочинності, пов'язаної з фінансовими шахрайствами, крадіжками персональних даних, фішинговими атаками та атаками на банківські установи. Зловмисники активно використовують воєнний стан для поширення фейкових благодійних зборів, виманювання коштів у громадян під приводом допомоги військовим або біженцям.

Крім того, значного поширення набули фінансові махінації, пов'язані з розподілом гуманітарної та військової допомоги. Виявлено численні випадки незаконного привласнення державних коштів, розкрадання матеріально-технічних ресурсів, а також контрабанди військового обладнання. Так, у 2023 році було відкрито понад 1 200 кримінальних проваджень, пов'язаних із корупційними схемами у сфері гуманітарної та військової допомоги.

Окремої уваги заслуговує поширення злочинів, пов'язаних із незаконною міграцією. У зв'язку з воєнним станом з'явилися численні схеми нелегального перетину державного кордону, оформлення фальшивих військових документів та ухилення від мобілізації. Злочинні групи організують незаконні канали виїзду для військовозобов'язаних осіб, що створює додаткові загрози національній безпеці та підриває систему мобілізації держави.

Відтак, війна не лише змінила структуру злочинності, а й спричинила появу нових видів кримінальної діяльності, що вимагає посилення заходів протидії, міжнародної співпраці та адаптації правоохоронних стратегій до нових

викликів. Таким чином, причини та детермінанти злочинності у воєнний час є багатограними та взаємопов'язаними. Їхнє комплексне вивчення дозволяє розробляти ефективні стратегії профілактики та боротьби зі злочинністю, адаптуючи їх до сучасних викликів.

Соціальні кризи, спричинені економічними потрясіннями, пандеміями, природними катаклізмами чи політичною нестабільністю, також мають значний вплив на рівень і характер злочинності. В умовах економічної нестабільності зростає кількість майнових злочинів, включаючи крадіжки, шахрайство, грабежі та розбійні напади. У ситуаціях, коли фінансові інститути втрачають контроль, а соціальні програми скорочуються, населення починає вдаватися до кримінальних засобів виживання. Це включає не лише прямі правопорушення, а й участь у тіншовій економіці, нелегальному працевлаштуванні, контрабанді та ухиленні від податків.

Зростання безробіття та соціальної нерівності призводить до збільшення кількості осіб, схильних до девіантної поведінки, що особливо помітно в країнах із низьким рівнем соціального захисту. У таких умовах підліткова та молодіжна злочинність може різко зростати через відсутність доступу до освіти, працевлаштування та соціальних перспектив. Крім того, в умовах соціальної кризи частішають випадки домашнього насильства, оскільки психологічний стрес, викликаний економічними труднощами, призводить до агресії всередині сімейного середовища.

Особливо вразливими стають маргіналізовані групи, зокрема мігранти, безробітні та соціально незахищені верстви населення. Відсутність доступу до медичних і соціальних послуг змушує багатьох звертатися до кримінальних структур, які пропонують нелегальну допомогу, проте водночас залучають людей до незаконної діяльності, зокрема до проституції, наркоторгівлі та трудової експлуатації. Таким чином, соціальні кризи не лише провокують зростання злочинності, а й створюють нові її форми, що ускладнює роботу правоохоронних органів та вимагає комплексного підходу до забезпечення безпеки та правопорядку.

У періоди глибоких економічних криз часто відзначається поширення корупційних злочинів та фінансових махінацій. Криза породжує ситуації, в яких представники влади можуть зловживати службовим становищем, зокрема через незаконний перерозподіл соціальних допомог, державних субсидій чи тендерних контрактів. Нерідко корупційні схеми реалізуються через завищення вартості державних закупівель, використання підставних компаній, розкрадання бюджетних коштів та створення монополій на постачання товарів і послуг.

Наприклад, в умовах пандемії COVID-19 у багатьох країнах було зафіксовано масштабні корупційні схеми у сфері закупівель медичних засобів і вакцин. Виявлено випадки укладання фіктивних контрактів, постачання неякісної продукції за завищеними цінами та непрозорого розподілу фінансування між приватними структурами, наближеними до влади. Аналогічні процеси спостерігаються і під час інших соціально-економічних криз, коли урядові заходи підтримки економіки використовуються для особистого збагачення корумпованими чиновниками.

Окрім державного рівня, економічні кризи стимулюють зростання корпоративної злочинності. Комерційні структури можуть вдаватися до маніпуляцій із фінансовою звітністю, ухилення від сплати податків, відмивання грошей та незаконного банкрутства для уникнення боргових зобов'язань. У кризові періоди також активізуються злочини у сфері біржових спекуляцій, фінансових пірамід та шахрайських схем із залученням інвесторів. Відзначається зростання випадків корпоративного шахрайства, зокрема через використання підставних компаній для виведення активів, приховування реальних прибутків і незаконного отримання державних субсидій.

Крім того, економічні кризи можуть сприяти розвитку тіньової економіки та нелегальної фінансової діяльності. Нелегальні кредитні ринки та позики під високі відсотки стають альтернативою банківським позикам, що призводить до збільшення випадків вимагання, шантажу та насильницького стягнення боргів. Також активізуються нелегальні валютні операції, контрабанда готівки та ухилення від валютного контролю, що підриває фінансову стабільність держави.

Усе це призводить до подальшої дестабілізації економіки та загострення соціальної нерівності, що створює сприятливий ґрунт для поширення інших форм злочинної діяльності, включаючи збільшення корупції, посилення ролі організованої злочинності у контролі за нелегальними ринками та зростання політичної корупції, коли злочинні угруповання починають впливати на владні структури. Відсутність ефективного регулювання таких процесів може призвести до довготривалої економічної нестабільності, що вимагає посилених заходів із фінансового контролю, антикорупційних ініціатив і міжнародного співробітництва у сфері боротьби з економічною злочинністю.

Крім економічних факторів, соціальні кризи можуть бути викликані масовими протестами, громадянськими заворушеннями та політичними переворотами, які сприяють підвищенню рівня насильницьких злочинів. У таких умовах зростає ризик посилення радикалізації суспільства, що може провокувати не лише сутички між протестувальниками та правоохоронними органами, а й поширення екстремістських ідей, створення підпільних організацій та підготовку насильницьких акцій проти державних структур. Під час протестних рухів та демонстрацій нерідко відбуваються випадки погромів, підпалів, нападів на правоохоронців і журналістів, що створює передумови для подальшого загострення криміногенної ситуації.

Важливим наслідком соціальних потрясінь є розповсюдження нелегальної зброї та створення самопроголошених збройних формувань, які можуть продовжувати свою діяльність навіть після завершення кризи. Така ситуація створює довготривалі ризики для громадської безпеки, оскільки неконтрольований обіг зброї сприяє зростанню рівня тяжких насильницьких злочинів, включаючи вбивства, розбійні напади та терористичні акти.

Крім того, політична нестабільність та громадянські заворушення часто призводять до поширення корупційних схем, адже у період слабкості державних інституцій зловживання владою та незаконні фінансові оборудки стають більш поширеними. Особливо це стосується розподілу державних коштів, контролю за фінансовими потоками та незаконного присвоєння бюджетних ресурсів під

виглядом боротьби з кризою. Таким чином, соціальні кризи не лише загострюють криміногенну ситуацію, а й сприяють довготривалому посиленню корупційних тенденцій та послабленню правоохоронної системи.

Особливу загрозу в умовах соціальних криз становить зростання екстремізму та радикальних рухів. Дестабілізація суспільства сприяє вербуванню молоді до екстремістських угруповань, що може призвести до збільшення випадків терористичних актів, збройних конфліктів та насильницького протистояння. Соціальні кризи часто стають каталізатором поширення ідеологій ненависті, що використовуються радикальними групами для маніпулювання незадоволеними соціальними верствами населення.

Одним із найнебезпечніших аспектів цього процесу є створення нелегальних мереж підтримки екстремістських рухів, що можуть фінансувати терористичну діяльність, вербувати нових учасників через соціальні медіа та здійснювати акти насильства проти урядових установ, представників влади, журналістів та мирного населення. В умовах політичної нестабільності поширюється ідея «боротьби проти системи», що стає основою для радикальних закликів до насильницьких дій.

У країнах, які переживають тривалі політичні кризи, зростає кількість злочинів на ґрунті ненависті, нападів на етнічні та релігійні групи, що загрожує внутрішній безпеці держави. Часто під час соціальних криз формується поляризація суспільства, що сприяє виникненню масових заворушень, етнічних погромів і сутичок між радикальними групами. Відсутність належного державного контролю може сприяти поширенню злочинів, пов'язаних із дискримінацією, переслідуванням меншин і актами вандалізму. У таких умовах критично важливим є посилення роботи правоохоронних органів, боротьба з екстремістською пропагандою та запровадження програм соціальної адаптації для осіб, схильних до радикалізації.

Соціальні кризи також впливають на структуру організованої злочинності. У нестабільних умовах злочинні угруповання часто розширюють свою діяльність, використовуючи слабкість державних органів, порушення звичних

механізмів соціального контролю, економічний занепад та корупцію у правоохоронних структурах. Це проявляється у зростанні наркоторгівлі, нелегальної міграції, контрабанди, а також зростанні рівня торгівлі людьми.

Крім того, в умовах соціальної нестабільності активізуються кримінальні мережі, що спеціалізуються на фінансових махінаціях, шахрайстві, викраденні людей з метою викупу та рекету. Також відзначається поширення нелегальних фінансових операцій, включаючи відмивання коштів через офшорні компанії, фіктивні бізнес-структури та криптовалютні платформи, що дозволяють злочинцям приховувати доходи від незаконної діяльності.

Організовані злочинні угруповання використовують кризові умови для розширення свого впливу в різних секторах економіки, зокрема в сфері нелегального ринку праці, нерухомості та транспортних перевезень. Вони залучають до своїх схем вразливі групи населення, пропонуючи їм нелегальну зайнятість без соціальних гарантій, що сприяє ще більшому рівню експлуатації та зловживань.

Окрім цього, злочинні організації часто використовують корумпованих посадовців для створення умов безкарності, забезпечуючи собі доступ до ресурсів, необхідних для розширення незаконної діяльності. Відсутність ефективних механізмів контролю та послаблення роботи правоохоронних органів у періоди криз сприяють формуванню так званих «паралельних» економік, де домінують кримінальні структури, що мають значний вплив на державні інститути та суспільство в цілому.

Таким чином, війна та соціальні кризи чинять потужний вплив на криміногенну ситуацію, змінюючи структуру злочинності, характер її проявів та механізми скоєння правопорушень. Розуміння цих процесів дозволяє розробляти ефективні заходи протидії, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків та стабілізацію суспільства після кризових ситуацій.

3.6. Кримінологічне вчення про жертву злочину (віктимологія).

Віктимологія як складова кримінології є одним із ключових напрямів сучасної науки про злочинність, оскільки вона не лише вивчає особу потерпілого та обставини, за яких люди стають жертвами злочинів, а й аналізує механізми віктимізації, розробляє заходи зменшення віктимності населення та формує ефективні стратегії допомоги жертвам злочинів. Основна ідея віктимології полягає в тому, що злочинний процес – це взаємодія злочинця, жертви та соціального середовища, а отже, дослідження потерпілого дозволяє краще зрозуміти причини злочинності та можливі шляхи її запобігання. Вона є міждисциплінарною наукою, що інтегрує знання кримінології, соціології, психології, медицини та права, зосереджуючи увагу на механізмах захисту жертв та підвищення рівня їхньої безпеки.

Історія розвитку віктимології бере свій початок із середини ХХ століття, коли дослідники звернули увагу на те, що певні категорії осіб частіше стають жертвами злочинів. Німецький кримінолог Ганс фон Гентіг у своїй праці вперше висунув припущення, що особистісні особливості жертви можуть бути настільки ж важливими для розуміння злочину, як і особистість злочинця. Він виділив групи людей, які мають підвищений ризик стати жертвами, зокрема жінок, людей похилого віку, дітей, мігрантів, а також осіб, що ведуть ризикований спосіб життя. Американський вчений Бенджамін Мендельсон розвинув ці ідеї та сформулював концепцію «співвідповідальності» жертви у деяких видах злочинів, стверджуючи, що віктимність може бути як випадковою, так і спричиненою діями самого потерпілого. Марвін Вольфганг у своїх дослідженнях 1950-х років довів, що в деяких випадках жертва може не лише провокувати злочинця, але й відігравати активну роль у розвитку конфлікту, що завершується насильством.

Жертва злочину та віктимізація є центральними поняттями віктимології. Жертвою вважається особа, яка зазнала фізичних, моральних або матеріальних збитків унаслідок протиправних дій. Віктимізація – це процес, у результаті якого

людина стає жертвою злочину, і він може мати різні причини та механізми. Вона буває первинною (безпосереднє страждання жертви від злочину), вторинною (подальший психологічний чи соціальний тиск на жертву, наприклад, з боку правоохоронців чи суспільства) та третинною (коли родина чи близьке оточення жертви також зазнає негативних наслідків злочину). Дослідження показують, що жертва не завжди є випадковою, а певні її соціальні та поведінкові характеристики можуть впливати на ймовірність стати потерпілим.

Категорії жертв злочинів є різноманітними, і вчені пропонують різні типології. Однією з найвідоміших є класифікація Мендельсона, який виділив жертв без вини, жертв із мінімальним рівнем вини (через необачність чи довірливість), жертв, що сприяли злочину, жертв, які самі є злочинцями, та уявних жертв (осіб, які імітують злочин для отримання вигоди). Інший підхід передбачає поділ жертв за віком, статтю, соціальним статусом, видом злочину, якого вони зазнали. Особливо вразливими є діти, жінки, люди похилого віку, особи з інвалідністю та соціально незахищені верстви населення, які частіше зазнають насильства, шахрайства, експлуатації.

Фактори віктимності охоплюють соціальні, психологічні та поведінкові аспекти. Соціальні чинники включають рівень економічного розвитку, рівень безробіття, нерівність, поширеність кримінальних елементів у певних регіонах. Психологічні фактори визначаються особистісними характеристиками людини, її довірливістю, низькою самооцінкою або схильністю до ризикованої поведінки. Поведінкові чинники передбачають залученість особи в конфліктні ситуації, необережне поводження з матеріальними цінностями або недотримання заходів безпеки.

Рецидивна віктимізація є серйозною проблемою, коли жертви злочинів стикаються з повторними нападами чи іншими формами кримінального тиску. Наприклад, жертви домашнього насильства можуть неодноразово зазнавати агресії через залежність від кривдника. Особи, які пережили сексуальне насильство чи експлуатацію, можуть стати об'єктами подальших злочинних дій через відсутність ефективної системи захисту.

Профілактика віктимізації та роль держави у захисті жертв має включати комплексні заходи, спрямовані на зниження рівня віктимності населення. Це передбачає впровадження правової освіти, просвітницьких кампаній, програм психологічної підтримки. Зокрема, важливим є розвиток центрів допомоги жертвам злочинів, кризових служб та гарячих ліній для оперативного реагування. У багатьох країнах діють спеціалізовані програми підтримки потерпілих, включаючи компенсаційні механізми, правовий супровід та реабілітаційні заходи.

Державна політика у сфері захисту жертв злочинів має враховувати міжнародний досвід та адаптувати найкращі практики до національних реалій. Наприклад, у багатьох європейських країнах існують механізми фінансової допомоги жертвам насильства, компенсації за завдану шкоду, спеціальні житлові програми для постраждалих від домашнього насильства. У США та Канаді ефективно працює система свідкового захисту, яка допомагає жертвам злочинів уникати повторної віктимізації з боку злочинців.

Віктимологічний підхід у боротьбі зі злочинністю дозволяє розробляти стратегії, спрямовані на зменшення кількості злочинів шляхом зниження віктимності. Це включає посилення заходів захисту, створення безпечного середовища, проведення моніторингу ризиків та взаємодію з громадськістю. Громадянське суспільство, правозахисні організації, соціальні служби та правоохоронні органи мають спільно працювати над впровадженням превентивних заходів, спрямованих на захист населення.

РОЗДІЛ 4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИННОСТІ

4.1. Наркозлочинність: масштаби, тенденції та механізми поширення.

Наркозлочинність є одним із найнебезпечніших видів організованої злочинності, що має глобальний характер і суттєво впливає на криміногенну ситуацію в будь-якому суспільстві. Вона охоплює широкий спектр правопорушень, включаючи незаконне виробництво, транспортування, розповсюдження та вживання психоактивних речовин. Незаконний обіг наркотичних засобів не тільки підриває соціальну стабільність, але й тісно пов'язаний із транснаціональними злочинними мережами, що використовують наркотрафік для фінансування терористичних організацій, торгівлі людьми та відмивання коштів.

Злочинна діяльність у сфері наркоіндустрії часто супроводжується високим рівнем насильства, оскільки наркокартелі ведуть боротьбу за контроль над територіями збуту, використовуючи методи залякування, викрадення та ліквідації конкурентів. Крім того, наркобізнес сприяє поширенню корупції, оскільки злочинні угруповання залучають до своєї діяльності представників правоохоронних органів, політиків та фінансових структур для створення сприятливих умов ведення незаконного бізнесу.

Наркозлочинність також чинить значний вплив на економіку, створюючи тіньовий ринок обігу коштів, що підриває легальні фінансові системи та сприяє зростанню рівня економічної злочинності. Глобальна наркотична індустрія оперує мільярдами доларів щорічно, що значно перевищує ВВП деяких країн, а її прибутки використовуються для фінансування інших форм кримінальної діяльності, включаючи тероризм, корупцію та відмивання грошей. Розширення масштабів наркоторгівлі призводить до соціальної деградації, збільшення рівня наркозалежності серед населення, поширення ВІЛ/СНІДу, гепатиту та інших небезпечних захворювань, що створює значний тиск на систему охорони здоров'я та соціального захисту держави.

Крім того, наркотрафік безпосередньо впливає на стабільність політичних режимів у країнах, що є основними виробниками наркотиків. Уряди держав, які знаходяться під впливом наркокартелів, часто втрачають ефективний контроль над територіями, що сприяє зростанню рівня насильницьких злочинів, організованої злочинності та деградації державних інституцій. У країнах-споживачах наркотичних засобів спостерігається підвищення рівня злочинності серед молоді, що веде до зростання кількості вуличних угруповань та глибшої соціальної маргіналізації населення.

Таким чином, боротьба з наркозлочинністю є не лише правоохоронним завданням, а й важливою соціальною, економічною та політичною проблемою, що вимагає комплексного підходу з боку державних інституцій, міжнародних організацій, фінансових регуляторів та громадянського суспільства. Лише скоординовані міжнародні зусилля, спрямовані на руйнування фінансової інфраструктури наркобізнесу, боротьбу з корупцією та впровадження ефективних програм профілактики наркозалежності, можуть забезпечити довготривалий вплив на зменшення цього виду злочинності.

Світові тенденції у сфері наркозлочинності свідчать про постійне розширення незаконного ринку наркотиків, збільшення кількості споживачів і вдосконалення методів контрабанди та відмивання доходів від цієї діяльності. В умовах глобалізації злочинні мережі використовують сучасні технології для оптимізації своїх схем: онлайн-платформи для нелегальної торгівлі, криптовалютні транзакції для фінансування, а також вдосконалені методи маскування наркотиків під легальні товари.

За даними Управління ООН з наркотиків і злочинності, обіг нелегальних наркотичних засобів щорічно приносить міжнародним злочинним угрупованням сотні мільярдів доларів, що дозволяє їм впливати на економічні та політичні процеси в деяких країнах. Контрабандні потоки наркотиків постійно змінюються відповідно до посилення або послаблення заходів правоохоронних органів. Наприклад, Латинська Америка залишається основним постачальником кокаїну,

Афганістан — найбільшим виробником героїну, а Східна Азія — провідним регіоном із виготовлення синтетичних наркотиків.

Найпоширенішими наркотичними речовинами є кокаїн, героїн, синтетичні опіоїди, метамфетамін та канабіноїди. Водночас спостерігається швидке поширення нових психоактивних речовин (NPS), які виробляються в лабораторних умовах і часто не потрапляють під дію чинного законодавства, що ускладнює боротьбу з їхнім обігом. Наркокартелі інвестують у розробку нових хімічних сполук, які імітують ефект традиційних наркотиків, але їх склад важко ідентифікувати за допомогою стандартних методів аналізу. Це створює нові виклики для правоохоронних органів та міжнародних антинаркотичних програм.

Сучасні тенденції розвитку наркозлочинності включають:

- **Синтетизацію наркотичних речовин** – зростає популярність синтетичних наркотиків, таких як фентаніл та його аналоги, що мають високий рівень смертності серед споживачів.
- **Діджиталізацію наркоринку** – активне використання даркнету, криптовалют та анонімних месенджерів для продажу та транспортування наркотиків.
- **Збільшення виробництва у країнах, що розвиваються** – збільшення обсягів нелегального виробництва наркотичних речовин у Латинській Америці, Азії та Африці.
- **Зростання рівня наркозалежності серед молоді** – поширення нових психоактивних речовин (NPS), які не підпадають під традиційні заборони, що ускладнює боротьбу з ними.
- **Інтеграція наркотрафіку в діяльність міжнародних злочинних синдикатів** – наркоторгівля має тісний зв'язок із тероризмом, торгівлею людьми, відмиванням коштів та іншими формами транснаціональної злочинності. Багато міжнародних кримінальних угруповань використовують кошти, отримані від нелегального обігу наркотиків, для фінансування екстремістських рухів, озброєння бойовиків та дестабілізації політичної ситуації у різних країнах. Крім того, наркокартелі встановлюють міцні

зв'язки з корумпованими політичними та фінансовими структурами, що дозволяє їм легалізувати доходи через офшорні компанії, банки та фіктивні бізнеси. Залучення наркотрафіку до діяльності міжнародних злочинних синдикатів сприяє розширенню нелегальних фінансових потоків, що ускладнює боротьбу з організованою злочинністю та підриває глобальну економічну безпеку.

Наркозлочинність поширюється через складну систему кримінальних схем, які охоплюють усі етапи – від виробництва наркотичних речовин до їх кінцевого споживача. Ця злочинна діяльність базується на розгалуженій структурі, яка включає міжнародні мережі наркоторговців, організовані злочинні угруповання, корумпованих чиновників та тіньові фінансові операції. Виробництво наркотичних речовин відбувається в лабораторіях, розташованих у віддалених регіонах, з використанням сучасних хімічних технологій, що дозволяють створювати дедалі потужніші й небезпечніші наркотичні засоби.

Транспортування наркотиків здійснюється за допомогою складних логістичних схем, які включають використання спеціально модифікованих транспортних засобів, морських контейнерів, приватних літаків та навіть підводних човнів. Контрабандисти активно залучають технології маскуванню, змішуючи наркотичні речовини з іншими продуктами, приховуючи їх у промислових товарах або використовуючи мікрокапсули для транспортування через кордони.

Розповсюдження наркотиків відбувається через мережі роздрібною торгівлі, що включають дрібних дилерів, інтернет-платформи в даркнеті, анонімні месенджери та соціальні мережі. Особливої популярності набули криптовалютні платежі, які дозволяють покупцям та продавцям залишатися анонімними, ускладнюючи відстеження фінансових потоків.

Наркозлочинність також активно використовує корупційні механізми для забезпечення безперешкодного функціонування. Чиновники, працівники митних і правоохоронних органів можуть бути залучені до системи «кришування» наркоторгівлі, сприяючи її розширенню та зниженню ризиків для злочинних

угруповань. Таким чином, наркобізнес стає частиною глобальної злочинної економіки, впливаючи не лише на криміногенну ситуацію, а й на політичні та економічні процеси у світі.

Основні механізми поширення включають:

- **Контрабанду та нелегальне виробництво** – наркотичні речовини транспортуються між країнами через складні логістичні маршрути із залученням корумпованих посадовців.
- **Залучення до наркоторгівлі вразливих соціальних груп** – використання безробітних, мігрантів, неповнолітніх та осіб із залежностями для транспортування та розповсюдження наркотиків.
- **Інтернет-торгівлю наркотиками** – даркнет-платформи та криптовалютні транзакції дозволяють реалізовувати великі партії наркотичних речовин без фізичного контакту між продавцем і покупцем.
- **Корупцію та зв'язки з правоохоронними органами** – наркокартелі використовують фінансові ресурси для підкупу державних службовців, що сприяє безкарності організаторів наркобізнесу.
- **Фінансування через легальний бізнес** – кошти, отримані від наркоторгівлі, відмиваються через офшорні компанії, підставні підприємства та фіктивні фінансові операції.

Протидія наркозлочинності

Ефективна боротьба з наркозлочинністю потребує комплексного підходу, який включає:

- **Посилення контролю за обігом прекурсорів** – хімічних речовин, що використовуються для виробництва наркотиків.
- **Розширення міжнародної співпраці** – обмін інформацією між правоохоронними органами різних країн, спільні операції з ліквідації наркокартелів.
- **Удосконалення кримінального законодавства** – підвищення відповідальності за участь у наркобізнесі, особливо для організаторів і фінансистів.

- **Профілактичні заходи серед молоді** – освітні програми, спрямовані на попередження наркозалежності.
- **Використання сучасних технологій у правоохоронній діяльності** – сучасні цифрові технології відіграють ключову роль у виявленні та протидії наркозлочинності. Моніторинг інтернет-простору дозволяє правоохоронним органам виявляти нелегальні торговельні майданчики у даркнеті, відстежувати криптовалютні транзакції, що використовуються для фінансування наркоторгівлі, та блокувати ресурси, які сприяють поширенню наркотиків. Аналітичні системи штучного інтелекту та великі дані (Big Data) допомагають виявляти закономірності у фінансових потоках та аналізувати підозрілі транзакції.

Кримінальний аналіз та прогнозування наркоторгівлі базуються на комплексному дослідженні злочинних схем, аналізі телефонних трафіків, соцмереж, відеоспостереження та банківських операцій. Використання геолокаційних технологій та супутникового моніторингу дозволяє виявляти нелегальні лабораторії та контрабандні маршрути. Також активно впроваджуються цифрові методи боротьби з наркозлочинністю, такі як аналіз анонімних мереж TOR, використання блокчейн-аналітики для простеження нелегальних криптовалютних платежів та автоматизоване виявлення наркокур'єрів через алгоритми розпізнавання облич.

Застосування сучасних технологій значно підвищує ефективність правоохоронної діяльності, дозволяючи не лише реагувати на злочини, а й здійснювати їхнє превентивне виявлення, прогнозувати криміногенну ситуацію та перекривати фінансові канали наркобізнесу.

Таким чином, наркозлочинність є складним соціально-кримінальним феноменом, що потребує багаторівневої протидії з боку держави, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

4.2. Організована злочинність: кримінологічна характеристика та засоби протидії.

Організована злочинність є одним із найнебезпечніших видів кримінальної діяльності, яка має системний характер, чітку ієрархічну структуру, стійкі корупційні зв'язки та значний вплив на економіку, політику та безпеку держав. Вона охоплює широкий спектр злочинних дій, включаючи наркоторгівлю, торгівлю людьми, незаконний обіг зброї, фінансові махінації, відмивання коштів, рекет, вимагання, контрабанду та кіберзлочинність. Організовані злочинні угруповання (ОЗУ) функціонують як закриті спільноти зі своєю внутрішньою дисципліною, правилами та методами захисту від правоохоронних органів.

Головною особливістю організованої злочинності є її глибока інтеграція в економічні та політичні процеси. Члени ОЗУ активно використовують корупційні зв'язки для забезпечення безкарності, втручання у діяльність правоохоронних органів та судових установ, маніпулювання державними закупівлями, проникнення у легальний бізнес та створення механізмів відмивання незаконних доходів через фінансові установи та офшорні компанії. У багатьох випадках організована злочинність діє у змові з представниками влади, що ускладнює її викриття та ліквідацію.

Сучасні тенденції розвитку організованої злочинності демонструють її транснаціональний характер. Більшість угруповань діє за межами однієї держави, використовуючи міжнародні маршрути наркотрафіку, нелегальної міграції, контрабанди та фінансових шахрайств. Злочинні синдикати активно впроваджують сучасні технології, включаючи цифрову анонімізацію фінансових потоків, використання криптовалют, онлайн-платформ для торгівлі нелегальними товарами та злочинних схем у даркнеті.

Ієрархія організованих злочинних угруповань включає кілька рівнів. Лідери організації контролюють фінансові потоки, ухвалюють стратегічні рішення, підтримують корупційні зв'язки та відповідають за розширення сфери

впливу. Посередники та зв'язкові особи забезпечують координацію між керівництвом та виконавцями, беруть участь у фінансових схемах, організують підкуп чиновників та суддів. Оперативні виконавці безпосередньо здійснюють злочини: вбивства, рекет, контрабанду, фінансові махінації та нелегальне перевезення товарів і людей. Фінансові та юридичні консультанти легалізують доходи, створюючи фіктивні компанії, використовуючи міжнародні фінансові механізми та банківські системи.

Організована злочинність має серйозні соціальні, економічні та політичні наслідки. Вона дестабілізує правову систему, підриває державні інститути, створює високі корупційні ризики, послаблює економіку через нелегальний бізнес і тіньові фінансові операції. Крім того, організовані злочинні угруповання можуть брати участь у політичних маніпуляціях, впливати на виборчі процеси, сприяти фінансуванню терористичних організацій та підтримувати міжнародні кримінальні мережі.

Протидія організованій злочинності потребує комплексного підходу, що включає правові, інституційні та міжнародні механізми. На рівні державної політики необхідним є ухвалення ефективного антикримінального законодавства, що передбачає посилення відповідальності за участь в ОЗУ, зокрема через криміналізацію діяльності злочинних спільнот, відмивання коштів, фінансування тероризму, нелегальну міграцію та контрабанду. Необхідно вдосконалювати механізми конфіскації майна злочинних організацій, розширювати антикорупційні заходи та запроваджувати нові інструменти фінансового моніторингу.

Важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю відіграють спеціалізовані правоохоронні органи, які проводять кримінальні розслідування, здійснюють фінансовий контроль, аналізують злочинні мережі та координують міжнародні зусилля у боротьбі з транснаціональною злочинністю. Використання кримінального аналізу, штучного інтелекту, великих даних, цифрового моніторингу та аналітичних платформ дозволяє ефективно виявляти злочинні схеми та попереджати нові злочини.

На міжнародному рівні боротьба з організованою злочинністю потребує активної співпраці між країнами, зокрема через обмін розвідувальною інформацією, спільні розслідування, екстрадицію злочинців, конфіскацію активів та санкційні заходи. Важливими інструментами є співпраця з Інтерполом, Європолем, ООН, міжнародними фінансовими установами та регуляторними органами. Запровадження міжнародних стандартів фінансового моніторингу ускладнює можливості для ухилення від відповідальності, зменшує рівень корупції та посилює контроль над тіньовими капіталами.

Боротьба з організованою злочинністю також вимагає підвищення рівня правосвідомості громадян, залучення громадянського суспільства, журналістських розслідувань та незалежних антикорупційних ініціатив. Викриття злочинних схем, розслідування корупційних зв'язків, суспільний тиск та створення механізмів захисту викривачів злочинної діяльності є важливими факторами, що сприяють зменшенню впливу ОЗУ на державні процеси.

Успішна боротьба з організованою злочинністю можлива лише за умов комплексного підходу, який поєднує жорстке правове регулювання, ефективне правозастосування, використання сучасних технологій, міжнародну координацію та активну участь суспільства. Зниження рівня організованої злочинності сприяє зміцненню державних інституцій, підвищенню рівня безпеки громадян, економічній стабільності та формуванню справедливого правового порядку.

4.3. Корупційні злочини та зловживання владою: кримінологічна характеристика та засоби протидії.

Корупція є однією з найнебезпечніших форм злочинної діяльності, яка підриває основи правової держави, створює передумови для економічної нестабільності, соціальної нерівності та зниження рівня довіри громадян до державних інституцій. Вона проявляється в різних формах, серед яких хабарництво, зловживання владою або службовим становищем, незаконне збагачення,

розкрадання державних коштів, лобіювання корпоративних інтересів всупереч публічному благу, ухилення від сплати податків через корумповані схеми, маніпулювання державними закупівлями, судова корупція та багато інших. Корупційні злочини мають складну природу та вражають як державний, так і приватний сектор, часто переплітаючись з організованою злочинністю, економічними злочинами та фінансовими махінаціями.

Корупція існує на трьох основних рівнях: низовому, адміністративному та політичному. Низовий рівень охоплює корупційні дії на побутовому рівні, коли громадяни змушені давати хабарі за отримання базових послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Адміністративний рівень проявляється через системну корупцію в державних установах, правоохоронних органах та судовій системі, що забезпечує безкарність для правопорушників і створює корумповані зв'язки між чиновниками та кримінальними угрупованнями. Політична корупція є найнебезпечнішою формою, оскільки охоплює вищі ешелони влади та виражається у маніпулюванні державними ресурсами, ухваленні законодавчих актів на користь певних фінансово-промислових груп, використанні державного апарату для збереження влади.

Одним із ключових механізмів поширення корупції є створення тіньових економічних схем, через які здійснюється незаконне збагачення. Корупційні злочини тісно пов'язані з відмиванням коштів, фіктивним підприємництвом, використанням офшорних зон для приховування активів. Важливу роль відіграють транснаціональні корупційні мережі, які використовують банківські махінації, зловживання міжнародними програмами фінансування та ухилення від санкційного контролю. Корупція в оборонному секторі, закупівлях для армії та гуманітарних програмах особливо небезпечна, оскільки підриває національну безпеку та послаблює державний суверенітет.

Ефективна боротьба з корупційними злочинами вимагає комплексного підходу, що включає правові, інституційні, економічні та суспільні механізми. На рівні правового регулювання необхідним є запровадження

чітких норм антикорупційного законодавства, що передбачають невідворотність покарання за корупційні діяння, створення ефективних механізмів контролю за державними фінансами, розширення інструментів викриття нелегальних доходів посадовців через декларації майна та доходів. Важливим аспектом є цифровізація державних послуг, що дозволяє мінімізувати людський фактор у процесі ухвалення рішень і тим самим знижує можливості для корупційних дій.

Окрему роль у протидії корупції відіграють спеціалізовані антикорупційні органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, кримінальні розслідування та фінансовий моніторинг. Важливою є незалежність таких органів від політичного тиску, що забезпечує ефективність їхньої роботи та спроможність викривати навіть високопосадовців, які зловживають владою. Запровадження спеціалізованих антикорупційних судів дозволяє підвищити рівень довіри суспільства до правосуддя та забезпечити об'єктивний розгляд справ, пов'язаних із корупційними злочинами.

На міжнародному рівні боротьба з корупцією передбачає співпрацю між державами, обмін інформацією про фінансові операції, виявлення незаконних активів та їх конфіскацію. Важливими інструментами є Конвенція ООН проти корупції, міжнародні санкційні механізми, спільні розслідування між правоохоронними органами різних країн, автоматичний обмін фінансовою інформацією, що ускладнює можливості для ухилення від відповідальності. Значну роль відіграє громадянське суспільство, журналістські розслідування, антикорупційні ініціативи, що забезпечують публічний контроль над діяльністю державних органів та політичних еліт.

Успішна протидія корупції можлива лише за умови політичної волі, незалежності судової системи, високої активності громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Вона вимагає не лише каральних заходів, а й формування культури нетерпимості до корупції, підвищення рівня прозорості управління, створення ефективних механізмів захисту викривачів корупційних

схем. У результаті ефективної антикорупційної політики можливо досягти зміцнення правової держави, підвищення рівня довіри громадян до влади, покращення інвестиційного клімату та зміцнення міжнародного іміджу країни.

4.4. Торгівля людьми та експлуатація осіб: соціальні й кримінологічні аспекти.

Торгівля людьми є одним із найтяжчих міжнародних злочинів, що має серйозні соціальні, кримінологічні та правові наслідки. Це явище зачіпає мільйони людей по всьому світу, зокрема жінок, дітей та соціально вразливі групи населення. Торговля людьми включає примусову працю, сексуальну експлуатацію, незаконне вилучення органів, залучення до жебрацтва, трудову експлуатацію, використання у збройних конфліктах та інші форми примусу. Її транснаціональний характер та висока прибутковість роблять цей вид злочинності одним із найпоширеніших у світі, поступаючись лише наркоторговлі та торгівлі зброєю. Масштаби цієї проблеми вимагають глибокого аналізу механізмів її поширення та вироблення ефективних заходів протидії.

Сутність торгівлі людьми полягає у використанні людини як товару з метою отримання прибутку. Це здійснюється шляхом обману, шантажу, фізичного чи психологічного примусу, викрадення або введення особи у стан безпорадності. Важливою характеристикою цього злочину є наявність посередників та організованих мереж, які забезпечують незаконне переміщення, підробку документів, корупційні зв'язки та контроль за потерпілими. Вербування часто здійснюється під приводом вигідних умов працевлаштування або освітніх програм, що робить цей злочин особливо небезпечним для незахищених категорій населення. Злочинці використовують сучасні інформаційні технології для маскуванню своїх дій, що значно ускладнює їхнє виявлення та переслідування.

Детермінанти торгівлі людьми є багатограними та включають соціально-економічні, політичні, культурні та кримінальні чинники. Бідність, безробіття,

соціальна нерівність, відсутність правового захисту та низький рівень правової обізнаності є основними факторами, що сприяють поширенню цього явища. В умовах економічної нестабільності люди частіше вдаються до ризикованих способів працевлаштування, що робить їх вразливими до вербування злочинними групами.

Політична нестабільність та збройні конфлікти значно ускладнюють ситуацію, оскільки вони спричиняють масову міграцію, соціальне розшарування та створюють передумови для експлуатації переміщених осіб. Наприклад, війни на Близькому Сході та військові конфлікти у Східній Європі призвели до збільшення випадків трудової та сексуальної експлуатації серед біженців, які шукають притулку в інших країнах. Масові переміщення населення роблять людей більш залежними від сторонньої допомоги, а злочинні угруповання користуються цією вразливістю, обіцяючи легальну роботу, але насправді втягуючи жертв у рабські умови.

Високий попит на дешеву робочу силу, особливо у сферах будівництва, сільського господарства та сфери послуг, є одним із ключових факторів, що підтримують розповсюдження трудової експлуатації. Компанії, що прагнуть мінімізувати витрати, часто несвідомо або свідомо користуються послугами постачальників робочої сили, які використовують незаконні методи вербування. Відсутність належного трудового законодавства та ефективних механізмів його контролю лише поглиблює проблему.

Злочинність, корупція та безкарність також відіграють критичну роль у поширенні торгівлі людьми. Корумповані посадовці можуть сприяти нелегальному переміщенню осіб через державні кордони, фальсифікації документів, а також захищати діяльність злочинних угруповань. Дослідження показують, що в країнах з високим рівнем корупції торгівля людьми процвітає, оскільки злочинці можуть уникати покарання, використовуючи хабарництво та зв'язки в силових структурах.

Тісний зв'язок між корупцією та торгівлею людьми ускладнює боротьбу з цим явищем і вимагає міжнародного контролю та взаємодії правоохоронних

органів різних країн. Спільні ініціативи щодо посилення фінансового моніторингу, перевірки діяльності кадрових агентств та вдосконалення законодавства є важливими елементами у боротьбі з цією злочинною діяльністю. Крім того, ефективна протидія можлива лише за умов жорстких санкцій проти посадовців, причетних до корупційного сприяння злочинним схемам.

Міжнародні злочинні синдикати використовують розгалужені схеми для вербування, транспортування та експлуатації жертв. Вербування відбувається через підроблені оголошення про роботу, шахрайські агентства з працевлаштування, фіктивні навчальні програми або шлюбні афери. Часто злочинці використовують соціальні мережі та інші онлайн-ресурси для залучення потерпілих. Після вербування жертви зазнають обмеження свободи, фізичного та психологічного насильства, примусу до роботи в нелюдських умовах, відбирання документів, боргової залежності та загрози репресій щодо родичів. Дослідження свідчать, що значна частина жертв потрапляє в такі умови через довіру до вербувальників, які діють під прикриттям легальних організацій.

Основними напрямками торгівлі людьми є **трудова та сексуальна експлуатація**. У сфері трудової експлуатації жертвами стають мігранти, особи з низьким рівнем освіти або ті, хто шукає роботу за кордоном. Вони працюють у будівництві, сільському господарстві, текстильній промисловості, на шахтах і заводах без належної оплати, в умовах фізичного виснаження, під постійним контролем роботодавців. У сфері сексуальної експлуатації жертвами стають переважно жінки та діти, яких змушують до проституції, порноіндустрії або інших форм сексуального рабства. Відомі випадки, коли дітей використовують у жебрацьких мережах або залучають до збройних конфліктів у ролі солдатів.

Окремим видом торгівлі людьми є **незаконне вилучення органів**, що є особливо небезпечною формою злочину. Це явище пов'язане з діяльністю міжнародних злочинних угруповань, які залучають до незаконної трансплантології громадян з бідних країн, внутрішньо переміщених осіб, військовополонених та жертв викрадень. У багатьох випадках жертви не знають, що їхні органи будуть вилучені, або змушені погодитися на це через фінансові труднощі. Цей вид

злочинної діяльності є особливо складним для розслідування, оскільки медична документація фальсифікується або знищується.

Одним із ключових документів є Палермський протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, який встановлює визначення, ознаки та критерії злочину, а також механізми боротьби з ним. Українське законодавство також передбачає сувору відповідальність за торгівлю людьми, що включає кримінальне переслідування організаторів, посередників та виконавців злочину. Важливу роль відіграють міжнародні угоди та співпраця держав у сфері екстрадиції підозрюваних осіб.

Боротьба з торгівлею людьми потребує комплексного підходу, який включає превентивні заходи, ефективне розслідування злочинів, правовий захист потерпілих та їхню реабілітацію. Важливим є проведення широкомасштабних інформаційних кампаній для підвищення обізнаності населення про ризики потрапляння у тенета торгівців людьми, що має супроводжуватися співпрацею з освітніми установами, громадськими організаціями та медіа. Необхідним є також посилення державного контролю за діяльністю агентств з працевлаштування, особливо тих, що пропонують роботу за кордоном, запровадження жорстких ліцензійних умов і регулярного аудиту їхньої діяльності. Важливим елементом запобігання є створення загальнонаціональних гарячих ліній, на які можуть звертатися потенційні жертви або їхні родичі. Особливої уваги потребує моніторинг онлайн-простору, адже цифрові платформи стали основним інструментом шахрайських схем вербування, що вимагає активного залучення кіберпідрозділів правоохоронних органів для виявлення та нейтралізації таких загроз.

Ефективна протидія цьому явищу можлива лише за умови міжнародної співпраці. Спільні розслідування, обмін інформацією, екстрадиція злочинців, впровадження механізмів захисту жертв та переслідування організаторів схем є ключовими елементами у боротьбі з торгівлею людьми. Важливим напрямком є зміцнення міжнародних правових інструментів, таких як Конвенція ООН проти

транснаціональної організованої злочинності та її додаткові протоколи, що регламентують питання торгівлі людьми та захисту жертв.

Організації, такі як Інтерпол, Європол, ООН, Міжнародна організація з міграції, координують міжнародні зусилля у виявленні, розслідуванні та ліквідації злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми. Наприклад, оперативні заходи Європолу в межах операції «Атлантик» дозволили затримати сотні підозрюваних у міжнародному трафіку людей, що свідчить про ефективність міждержавної взаємодії. Крім того, такі ініціативи сприяють посиленню механізмів обміну інформацією між правоохоронними органами, що зменшує можливість уникнення відповідальності злочинцями.

Ліквідація злочинних мереж також вимагає активного залучення фінансових регуляторів, оскільки злочинці часто використовують складні схеми відмивання коштів через офшорні рахунки та криптовалютні транзакції. Впровадження системи міжнародного фінансового моніторингу, що дозволяє простежувати нелегальні грошові потоки, може стати одним із ефективних інструментів протидії цьому явищу.

Не менш важливим аспектом є посилення кримінальної відповідальності для торговців людьми та їхніх спільників, включаючи корумпованих посадовців, які сприяють ухиленню від покарання або фальсифікують документи потерпілих. Запровадження суворих санкцій та програм захисту свідків здатне значно знизити рівень толерантності до таких злочинів у суспільстві.

Окрім покарання злочинців, міжнародна співпраця має включати розвиток програм соціального захисту та реабілітації потерпілих. Зокрема, необхідне створення міжнародних фондів допомоги жертвам торгівлі людьми, які забезпечуватимуть фінансову підтримку, правовий супровід та соціальну інтеграцію осіб, що постраждали від цього злочину. Досвід таких програм, як «Blue Heart» від ООН, демонструє, що комплексний підхід до підтримки потерпілих є невід'ємною частиною ефективної боротьби з торгівлею людьми.

Загалом, ліквідація злочинних мереж, посилення покарання для торговців людьми, розвиток програм соціального захисту та підвищення рівня

правосвідомості громадян сприятиме зменшенню цього небезпечного явища та зміцненню принципів верховенства права. Міжнародна співпраця, що поєднує правоохоронні, соціальні та фінансові механізми, є необхідною умовою ефективного стримування транснаціональної торгівлі людьми та захисту її потенційних жертв.

4.5. Кримінологічні аспекти військових злочинів та злочинності в умовах військового стану.

Військові злочини є однією з найбільш небезпечних форм злочинності, що супроводжує збройні конфлікти та воєнний стан. Вони являють собою грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, включаючи злочини проти цивільного населення, військовополонених, знищення культурної спадщини та використання заборонених методів ведення війни. Такі злочини спричиняють масштабні гуманітарні катастрофи, підривають глобальну безпеку та створюють довгострокові негативні наслідки для суспільства, зокрема розкол соціальних груп, поширення ненависті та загострення міждержавних конфліктів.

До основних форм військових злочинів належать навмисні вбивства цивільного населення, широкомасштабні репресії, застосування тортур і нелюдського поводження з військовополоненими, використання сексуального насильства як засобу залякування або геноциду, насильницькі зникнення, примусове переміщення населення, мародерство та знищення критично важливої інфраструктури. Особливу небезпеку становлять систематичні акти насильства, що здійснюються державними або воєнізованими структурами за підтримки політичного керівництва з метою досягнення військових чи політичних цілей.

Злочини, скоєні в умовах воєнного стану, потребують ретельного розслідування, збору доказів і подальшого міжнародного судового переслідування. У цьому контексті особливо важливою є діяльність таких органів, як Міжнародний

кримінальний суд, трибунали ООН та спеціалізовані міжнародні місії, що займаються документуванням військових злочинів. Запровадження ефективних механізмів фіксації фактів порушень міжнародного права та їх подальшої правової оцінки дозволяє забезпечити невідворотність покарання для військових злочинців і сприяти дотриманню міжнародних норм у майбутньому.

Таким чином, військові злочини є не лише загрозою для постраждалого населення та суспільства, а й серйозним викликом для всієї системи міжнародної безпеки. Їх ефективне розслідування, судове переслідування та забезпечення справедливості є необхідними умовами для встановлення миру, стабільності та відновлення довіри до міжнародного правопорядку.

Злочинність у період військового стану має свої специфічні особливості, які обумовлюються ослабленням правових і соціальних інститутів, загальною дестабілізацією держави, порушенням нормального функціонування судової та правоохоронної систем, а також зростанням рівня насильства в суспільстві. В умовах воєнного конфлікту виникають нові загрози безпеці, зокрема активізація злочинних угруповань, що використовують правовий вакуум для розширення своєї діяльності. Масове переміщення населення, руйнування державної інфраструктури, нестача ресурсів і військова мобілізація створюють умови для сплеску організованої злочинності, у тому числі контрабанди, незаконного обігу зброї, фінансових махінацій і насильницьких злочинів.

Серед найбільш поширених видів злочинів у цей період можна виділити воєнні злочини, мародерство, корупційні злочини у сфері військових закупівель, незаконний обіг зброї, викрадення людей, терористичні акти та інші тяжкі правопорушення. Військовий стан часто призводить до руйнування правопорядку, що створює сприятливе середовище для діяльності організованих злочинних угруповань і корумпованих осіб, які прагнуть отримати незаконний зиск у хаотичних умовах війни. Багато злочинців адаптуються до нових умов, використовуючи військовий конфлікт для реалізації тіньових схем збагачення. Наприклад, незаконний обіг зброї набуває безпрецедентного масштабу, оскільки

частина військового спорядження потрапляє до рук кримінальних елементів або вивозиться за межі країни.

Крім того, значного поширення набувають фінансові злочини, пов'язані з розкраданням гуманітарної допомоги, нецільовим використанням бюджетних коштів, виділених на оборонні потреби, а також корупційними схемами, що ускладнюють ефективне функціонування військової адміністрації. Запобігання таким злочинам потребує підвищеного контролю з боку державних органів, розширення повноважень антикорупційних служб і міжнародної координації з метою виявлення злочинних мереж.

Також війна сприяє зростанню рівня насильницьких злочинів, особливо збройних нападів, викрадень і терористичних актів, що загрожують безпеці мирного населення. В умовах загальної нестабільності терористичні угруповання можуть активізувати свою діяльність, використовуючи хаос для досягнення власних політичних або ідеологічних цілей. Важливим завданням правоохоронних органів є боротьба з такими явищами шляхом створення спеціалізованих підрозділів із запобігання терористичним загрозам, удосконалення розвідувальних методів і співпраці з міжнародними структурами безпеки.

Отже, злочинність у період військового стану має складний і динамічний характер, що вимагає комплексного підходу до її протидії. Розвиток сучасних механізмів контролю, зміцнення інституційних структур, забезпечення міжнародного правосуддя та залучення громадськості до боротьби із воєнними злочинами є ключовими елементами подолання цього явища та відновлення стабільності в постконфліктний період.

Воєнні злочини за своєю природою є особливо тяжкими, оскільки вони спрямовані не лише проти окремих осіб, а й проти всього суспільства та міжнародного правопорядку. Вони часто скоюються із застосуванням насильства, позасудових страт, знищенням цивільної інфраструктури та іншими формами зловживання військовою силою. Прикладами таких злочинів є бомбардування мирних населених пунктів, напади на гуманітарні місії, використання заборонених видів зброї, насильницьке переселення населення та інші порушення Женевських

конвенцій. У таких випадках важливе значення має документування цих злочинів, проведення міжнародних розслідувань і забезпечення невідворотності покарання для винних осіб.

Окремою проблемою є мародерство, яке поширюється під час збройних конфліктів та воєнного стану. Це явище охоплює не лише випадки розграбування покинутих будівель і комерційних об'єктів, а й масштабні розкрадання матеріальних ресурсів, включаючи гуманітарну допомогу, військове спорядження та державні активи. Мародерство може бути здійснене як окремими особами, так і організованими групами, включаючи військово-службовців, що ставить під загрозу ефективність функціонування збройних сил і знижує рівень суспільної довіри до влади. Запобігання мародерству потребує жорсткого контролю за дисципліною серед військових, а також чіткої взаємодії між правоохоронними органами та органами військової юстиції.

Корупційні злочини у сфері військових закупівель та розподілу ресурсів є ще однією серйозною проблемою в умовах війни. Нецільове використання державних коштів, махінації з оборонними контрактами, привласнення або продаж гуманітарної допомоги – всі ці явища не лише підривають військовий потенціал держави, а й загрожують національній безпеці. Контроль за військовими закупівлями та фінансовими потоками має бути пріоритетним завданням держави в умовах воєнного часу, що потребує залучення антикорупційних органів, громадських ініціатив і міжнародних партнерів.

Окремої уваги потребує проблема незаконного обігу зброї, яка різко загострюється в умовах воєнного конфлікту. Військовий стан передбачає активне використання озброєнь, що може призводити до їх нелегального поширення серед цивільного населення або потрапляння до рук кримінальних угруповань. Це створює довготривалу загрозу після завершення бойових дій, оскільки нелегальна зброя може бути використана у збройних нападах, пограбуваннях, міжетнічних конфліктах і терористичних актах. Запровадження ефективних механізмів контролю за обігом зброї, її обліку та вилучення у незаконних власників є одним із ключових заходів протидії цьому явищу.

Терористична діяльність також набуває особливого значення в умовах війни, коли збройні угруповання або нелегальні воєнізовані формування можуть використовувати насильницькі методи для досягнення своїх політичних або економічних цілей. Використання диверсій, підривної діяльності, залякування населення та напади на військові об'єкти є поширеними методами терористичних груп, що діють у зонах збройних конфліктів. Боротьба з тероризмом у воєнний час потребує тісної координації між військовими структурами, правоохоронними органами та міжнародними партнерами, а також використання сучасних технологій для моніторингу та нейтралізації загроз.

Запобігання військовим злочинам та злочинності у період воєнного стану потребує багаторівневої стратегії, яка охоплює кримінально-правові, оперативно-розшукові та превентивні заходи. До основних напрямів протидії слід віднести: посилення контролю за військовими діями та дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, активізацію діяльності військової юстиції та міжнародних судових органів, розширення програм реабілітації жертв воєнних злочинів, зміцнення антикорупційного нагляду у сфері військових контрактів та контролю за військовими матеріально-технічними ресурсами.

Отже, військові злочини та злочинність у період воєнного стану становлять серйозний виклик для державної безпеки та правопорядку. Вони спричиняють значні людські втрати, підривають авторитет влади та створюють довготривалі ризики для стабільності суспільства. Запровадження ефективних механізмів виявлення, розслідування та покарання винних є необхідною умовою для відновлення справедливості, забезпечення правопорядку та зміцнення міжнародного миру. Для досягнення цих цілей критично важливо посилювати міждержавну співпрацю, вдосконалювати законодавчу базу та розширювати механізми міжнародного правосуддя, що сприятиме невідворотності покарання за скоєні воєнні злочини.

РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

5.1. Державна політика у сфері запобігання злочинності.

Запобігання злочинності є одним із ключових напрямів державної політики, що передбачає комплексний підхід до мінімізації кримінальних ризиків та формування безпечного суспільства. Ця політика спрямована на створення ефективної системи профілактичних заходів, зміцнення правоохоронної діяльності та запровадження інноваційних технологій для моніторингу та прогнозування рівня злочинності. Основним завданням державної політики у сфері запобігання злочинності є запровадження дієвих механізмів правової, соціальної та економічної безпеки громадян.

Ефективність цієї політики залежить від узгодженості дій правоохоронних органів, судової системи, органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Співпраця між цими структурами дозволяє розробляти комплексні програми профілактики злочинності, що враховують регіональні особливості, соціально-економічний стан та рівень розвитку правової культури населення.

Державна стратегія у сфері запобігання злочинності базується на нормативно-правових актах, які визначають правові та організаційні засади профілактичної діяльності. Зокрема, це Кримінальний кодекс, Закони «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про запобігання корупції» та інші законодавчі акти, що визначають заходи державного контролю, наглядові функції та механізми взаємодії правоохоронних органів із громадянським суспільством. Також значну роль у реалізації державної політики відіграють міжнародні конвенції та угоди, спрямовані на боротьбу зі злочинністю та захист прав людини.

Основні напрями державної політики у сфері запобігання злочинності охоплюють превентивні, правоохоронні, освітні та соціальні заходи. Превентивна політика спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що

сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Зокрема, одним із основних напрямів є розвиток системи кримінального аналізу та прогнозування ризиків злочинності. Це включає використання цифрових технологій, аналітичних баз даних, штучного інтелекту для аналізу криміногенних тенденцій та своєчасного реагування на загрози.

Правоохоронний аспект політики передбачає удосконалення діяльності поліції, прокуратури, судової системи та інших правоохоронних органів, спрямоване на оперативне розкриття злочинів, забезпечення невідворотності покарання та захист прав потерпілих. Важливим завданням є боротьба з організованою злочинністю, кіберзлочинністю, корупцією та незаконним обігом зброї, що є пріоритетними викликами сучасності.

Освітній напрям державної політики зосереджений на формуванні правової культури громадян, підвищенні рівня правосвідомості та розвитку програм запобігання злочинності серед молоді. Важливе значення мають правопросвітницькі заходи, включаючи навчальні програми в школах і вищих навчальних закладах, інтеграцію кримінологічних дисциплін у навчальний процес, а також проведення інформаційних кампаній щодо небезпеки злочинної діяльності.

Соціальна політика у сфері запобігання злочинності спрямована на створення умов, що знижують рівень кримінальної активності в суспільстві. Вона включає заходи щодо зниження безробіття, забезпечення соціального захисту вразливих категорій населення, розвиток програм ресоціалізації осіб, які відбули покарання, а також підтримку реабілітаційних центрів для осіб, що мають залежності. Досвід розвинених країн свідчить, що ефективна соціальна політика є одним із найдієвіших механізмів стримування зростання злочинності.

Важливим аспектом державної політики у сфері запобігання злочинності є міжнародна співпраця. Враховуючи глобальний характер сучасних загроз, держави активно взаємодіють у питаннях боротьби з транснаціональною злочинністю, тероризмом, торгівлею людьми, кіберзлочинністю, незаконним

обігом наркотиків та зброї. У зв'язку з цим міжнародна координація заходів протидії злочинності набуває стратегічного значення.

Україна співпрацює з Інтерполом, Європолем, ООН, Радою Європи, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, що займаються боротьбою зі злочинністю, для обміну інформацією, координації правоохоронних заходів та розробки спільних програм із запобігання кримінальним правопорушенням. Зокрема, у рамках угод з Європейським Союзом відбувається активна взаємодія щодо обміну даними про організовані злочинні угруповання, проведення спільних операцій проти міжнародної злочинності, протидії відмиванню коштів та кіберзагрозам.

Особливу увагу слід приділити співпраці у сфері боротьби з кіберзлочинністю, адже в умовах цифрової трансформації злочинні угруповання активно використовують інтернет для організації шахрайських схем, нелегального продажу товарів і фінансових махінацій. Україна є учасницею Будапештської конвенції про кіберзлочинність, що забезпечує правові підстави для міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинам, обміну оперативними даними та проведення спільних слідчих заходів.

Крім того, ефективна міжнародна співпраця у сфері боротьби з корупцією передбачає реалізацію стандартів Групи держав проти корупції (GRECO) та активну взаємодію з Антикорупційною мережею ОЕСР. Така співпраця сприяє зміцненню антикорупційної інфраструктури держави, удосконаленню механізмів моніторингу фінансових потоків, виявленню офшорних рахунків та ліквідації схем ухилення від сплати податків, які використовуються кримінальними структурами.

Таким чином, міжнародна співпраця є важливим інструментом у сфері запобігання злочинності, адже об'єднання зусиль держав та міжнародних організацій дозволяє оперативно реагувати на нові виклики, адаптувати законодавство до сучасних реалій та ефективно нейтралізувати транснаціональні кримінальні загрози.

Запобігання злочинності – це не лише завдання правоохоронних органів, а й відповідальність всього суспільства. Держава має забезпечувати ефективні механізми профілактики кримінальних правопорушень, тоді як громадяни повинні брати активну участь у створенні безпечного соціального середовища. Важливим є впровадження сучасних підходів до забезпечення громадської безпеки, розвиток програм «Community Policing», що передбачають активну взаємодію поліції з громадянами, посилення довіри між правоохоронцями та населенням, а також створення нових механізмів громадського нагляду за дотриманням правопорядку.

Застосування технологій «Smart City» для контролю за рівнем злочинності є одним із найефективніших інструментів сучасної профілактичної діяльності. Такий підхід сприяє не лише зниженню рівня злочинності, а й оптимізації діяльності правоохоронних органів.

Ключовим елементом громадської безпеки також є розвиток соціальних ініціатив, спрямованих на профілактику злочинності серед молоді, підтримку соціально вразливих груп населення та впровадження програм адаптації осіб, які повернулися з місць позбавлення волі. Інтеграція профілактичних заходів у систему освіти, соціальної політики та трудової реінтеграції сприятиме зниженню рівня криміногенної активності у суспільстві. Таким чином, запобігання злочинності є багатоаспектним завданням, що потребує синергії зусиль державних структур, громадських організацій, бізнесу та громадянського суспільства.

Державна політика у сфері запобігання злочинності є комплексним явищем, що охоплює правові, соціальні, економічні та інформаційні механізми. Її ефективність залежить від послідовної реалізації превентивних заходів, посилення діяльності правоохоронних органів, підвищення рівня правової обізнаності населення та розвитку міжнародного співробітництва. Створення безпечного суспільства можливе лише за умови об'єднання зусиль держави, громадянського суспільства, наукових установ та міжнародних партнерів у напрямку системного запобігання злочинності та нейтралізації її основних детермінантів.

5.2. Роль правоохоронних органів у запобіганні злочинності.

Правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку, захисті прав і свобод громадян та формуванні ефективних механізмів профілактики злочинів. Вони реалізують широкий комплекс заходів, спрямованих на виявлення кримінальних загроз, припинення протиправних діянь, своєчасне розкриття злочинів і формування стратегій безпеки на національному й міжнародному рівнях. **Для успішної діяльності необхідна тісна взаємодія між поліцейськими підрозділами, органами прокуратури, судами, місцевим самоврядуванням та громадськістю, а також узгодженість їхніх дій на всіх етапах профілактичної роботи.**

Одним із важливих напрямів роботи правоохоронців є **превентивні заходи**, що включають ретельний моніторинг криміногенної ситуації, збирання та поглиблений аналіз оперативної інформації, а також виявлення осіб, які можуть бути схильними до вчинення правопорушень. Ця діяльність має визначальне значення для своєчасного виявлення соціальних, економічних і психологічних чинників, що сприяють злочинній поведінці, і дає змогу вже на ранніх стадіях реагувати на потенційні ризики. Впровадження профілактичних програм на рівні місцевих спільнот допомагає створювати безпечне середовище, заохочуючи громадян до співпраці з поліцією та формуючи культуру нульової толерантності до злочинів. У межах таких програм правоохоронці можуть співпрацювати з органами місцевого самоврядування, соціальними службами, освітніми установами та громадськими організаціями для проведення лекцій, тренінгів і консультацій, спрямованих на зниження кримінальних ризиків і попередження рецидиву. Особливу увагу варто приділяти роботі з молоддю, адже раннє виявлення проблемних ситуацій у підлітковому віці дозволяє запобігти формуванню стійких девіантних моделей поведінки.

Важливу роль у цій сфері відіграє **інформаційно-аналітична робота**, що передбачає не лише збір, а й комплексний аналіз кримінальної статистики, соціологічних досліджень та відомостей із різних баз даних. Такий підхід дає

змогу визначати регіони чи конкретні мікрорайони з підвищеним рівнем злочинної активності, краще розуміти природу злочинів і встановлювати кореляції між різними видами правопорушень. Використання сучасних технологій, зокрема геоінформаційних систем та алгоритмів прогнозування, дозволяє виявляти тенденції злочинності, встановлювати часові піки ризику й ефективно планувати патрулювання або оперативні заходи. Аналітичні висновки допомагають керівництву правоохоронних органів розподіляти ресурси відповідно до реальних потреб, посилювати контроль у «гарячих точках» і розробляти профілактичні стратегії, орієнтовані на конкретні проблемні групи чи середовища. Такий системний підхід до превенції дозволяє знижувати загальний рівень злочинності, підвищувати громадську безпеку та ефективно використовувати державні ресурси.

Ефективним інструментом у запобіганні злочинності стає **оперативно-розшукова діяльність**, що забезпечує своєчасне виявлення осіб або груп, які готуються до протиправних дій чи вже скоїли злочини. Завдяки оперативно-розшуковим заходам правоохоронні органи можуть розкривати конспіративні мережі, відстежувати канали фінансування злочинних угруповань, виявляти місця зберігання чи виготовлення нелегальних товарів. Вчасне реагування на загрози дає можливість припиняти злочинні замисли ще на стадії підготовки та ліквідувати мережі організованої злочинності. Наприклад, у низці успішних спецоперацій було виявлено підпільні лабораторії з виробництва психотропних речовин, а також вчасно знешкоджено групи, що планували насильницькі акти проти посадовців. Проте реалізація оперативних заходів вимагає належного правового регулювання, чіткої законності дій і дотримання прав громадян, адже порушення процедур може призвести до недійсності зібраних доказів у суді.

Важливим елементом сучасної правоохоронної діяльності є впровадження інноваційних технологій, що значно розширюють можливості оперативно-розшукових підрозділів. Використання складних систем відеоспостереження, програмного забезпечення для аналізу великих масивів даних і штучного інтелекту дозволяє не тільки ідентифікувати підозрюваних, а й складати

прогнози щодо місць і часових проміжків, де найімовірніше можуть статися злочини. Як приклад, у деяких містах запроваджено смарт-камери, які фіксують номерні знаки та розпізнають обличчя, а при виявленні автомобіля в розшуку або людини, що перебуває у базі підозрюваних, система миттєво передає сигнал у чергову частину поліції. Інформаційний обмін між різними відомствами допомагає оперативно перевіряти особи, перевіряти їх причетність до інших злочинних епізодів та спільників, унеможливаючи використання фальшивих документів чи прикриття в інших регіонах. Успішна реалізація оперативно-розшукової діяльності та сучасних технологій стає підґрунтям для своєчасного виявлення загроз, запобігання тяжким злочинам і загалом зниження рівня кримінальної небезпеки в суспільстві.

Впровадження інноваційних технологій, таких як використання цифрових платформ, відеоспостереження, аналізу великих масивів даних та штучного інтелекту дає можливість прогнозувати криміногенні ситуації, швидко ідентифікувати правопорушників, а також формувати доказову базу для розслідування. Крім того, активно розвиваються інформаційні системи для обміну оперативними даними між різними відомствами, що знижує час реагування на злочини та забезпечує комплексний підхід до їх розкриття.

Істотне значення має взаємодія правоохоронців із населенням, адже формування довіри громадян до поліції позитивно впливає на зниження рівня злочинності. Модель «Community Policing» передбачає партнерство між поліцією та місцевою громадою з метою спільного вирішення проблем безпеки, оперативного отримання інформації про правопорушення та залучення жителів до профілактики злочинів. Такий підхід підвищує прозорість діяльності правоохоронної системи і сприяє формуванню культури нульової толерантності до злочинності.

Зважаючи на глобалізацію кримінальних загроз, правоохоронні органи все частіше беруть участь у міжнародній співпраці, обміні інформацією та проведенні спільних операцій для боротьби з транснаціональною злочинністю, торгівлею людьми, тероризмом та корупцією. Участь України в програмах

Європолу, Інтерполу, ООН та інших міжнародних організацій дає змогу оперативно виявляти та ліквідувати злочинні мережі, що діють у кількох країнах одночасно, а також адаптувати правоохоронне законодавство до загальноновизнаних стандартів.

Таким чином, правоохоронні органи відіграють провідну роль у запобіганні злочинності, оскільки саме вони забезпечують превентивну роботу, оперативне реагування, захист правопорядку та партнерську взаємодію із суспільством. Їхня діяльність значною мірою впливає на стабільність у державі, рівень суспільної довіри та забезпечення безпечних умов для життя громадян. Інтегрований підхід, що включає аналіз ризиків, застосування інновацій, дотримання законності та міжнародну координацію, є передумовою ефективної роботи правоохоронців у контексті сучасних викликів злочинності.

5.3. Кримінологічний аналіз і методи боротьби зі злочинністю.

Кримінологічний аналіз посідає центральне місце в сучасній теорії та практиці боротьби зі злочинністю, адже саме він дає змогу глибоко вивчити природу злочинних явищ і розробити ефективні заходи їх протидії. Роль кримінології в цьому аспекті полягає у поєднанні міждисциплінарних знань, зокрема даних із права, соціології, психології, економіки та інших галузей, що дає можливість комплексно зрозуміти причини, умови й механізми вчинення злочинів. Одним із головних завдань кримінологічного аналізу є виявлення закономірностей розвитку злочинності, прогнозування її динаміки та структури, а також формування науково обґрунтованих рекомендацій для профілактики та боротьби з правопорушеннями. Найчастіше дослідники вдаються до методів статистичного обліку, опитувань, інтерв'ю, аналізу судової та оперативної практики, моделювання, які разом дозволяють побачити злочинність з різних ракурсів і надати максимально повну оцінку ризиків.

Одним із ключових елементів кримінологічного аналізу є вивчення причин та умов злочинності, що дозволяє визначити найбільш вразливі

групи населення, сфери суспільних відносин та регіони, де злочини відбуваються найчастіше. Наприклад, дослідження можуть виявити, що рівень крадіжок із квартир зростає в умовах зниження добробуту населення й недостатнього захисту житлового фонду. У свою чергу, поширення кіберзлочинності часто пов'язане з недосконалістю законодавства у сфері цифрової безпеки, низьким рівнем цифрової грамотності користувачів та проблемами міжнародної координації виявлення онлайн-шахраїв. Вивчення таких взаємозв'язків допомагає формувати цільові профілактичні програми, наприклад, установлювати системи відеоспостереження в багатоквартирних будинках і дворах, посилювати законодавче регулювання інтернет-простору, розвивати міжнародні механізми екстрадиції підозрюваних у кіберзлочинах. Таким чином, аналіз причинності дає можливість правоохоронним органам діяти на випередження, зменшуючи ризик злочинної активності.

Методи боротьби зі злочинністю, що базуються на кримінологічному аналізі, можуть бути класифіковані на превентивні, правоохоронні та ресоціалізаційні заходи, хоча на практиці вони тісно переплітаються між собою. Превентивні методи зосереджуються на усуненні причин і умов, що сприяють злочинності. Як приклад, можна навести створення безпечної міської інфраструктури, розвиток соціальних служб підтримки молоді, надання якісної освіти й працевлаштування вразливим групам населення, проведення просвітницьких акцій у навчальних закладах. Один із яскравих прикладів – проєкт «Сусідська варта», що реалізується в кількох містах України: громадяни об'єднуються у невеликі ком'юніті, які спільно з дільничними інспекторами поліції контролюють мікрорайони, оперативно реагують на підозрілі ситуації й повідомляють про них правоохоронців.

Правоохоронні методи боротьби зі злочинністю традиційно полягають у діяльності поліції, прокуратури, судів та інших органів, покликаних своєчасно виявляти, розслідувати та карати правопорушників. Проте сучасні тенденції вказують на необхідність постійного оновлення підходів правоохоронних органів до запобігання злочинам, насамперед за рахунок упровадження

високотехнологічних рішень і глибокого аналізу інформаційних потоків. Прикладом можуть слугувати системи кримінального аналізу, які дають змогу поліції виявляти повторні схеми діяльності злочинних угруповань, співставляти файли оперативних розробок із базами даних Державної міграційної служби чи податкової і оперативно виявляти фінансові порушення. Задля цього поліція та інші служби повинні навчитися обробляти великі обсяги даних, взаємодіяти з розвідками інших країн та використовувати передові алгоритми штучного інтелекту, що дозволяють передбачати імовірність злочинних «сплесків» у часі та просторі. Водночас правоохоронна діяльність не може обмежуватися суто каральною функцією. В її межах повинні діяти профілактичні інструменти, орієнтовані на співпрацю з місцевою громадою, консультації з освітянами та соціологами, активне залучення громадськості до оцінки безпеки в мікрорайонах.

Ресоціалізаційні заходи передбачають повернення осіб, які відбули покарання, до повноцінного життя в суспільстві та включають у себе виправні та корекційні програми. Кримінологічний аналіз дає змогу визначити найбільш дієві підходи до профілактики рецидиву, адже багато злочинців вчиняють повторні правопорушення через відсутність соціальної підтримки, нездатність знайти роботу, психологічні проблеми або негативний вплив кримінального оточення. Як приклад, у деяких європейських країнах успішно впроваджується метод соціального супроводу звільнених із виправних закладів, коли экс-засудженим надають наставників, які допомагають розв'язувати побутові питання, оформляти документи, шукати легальне працевлаштування. Аналіз успішності таких програм демонструє, що вчасна адаптація та психологічна підтримка істотно знижують ризик повторного вчинення злочину.

Значну увагу кримінологічний аналіз приділяє регіональній специфіці злочинності, оскільки кожен регіон має свої економічні, культурні й соціальні умови, що впливають на структуру правопорушень. У промислових районах поширеними можуть бути корисливі злочини, пов'язані з металобрухтом чи контрабандою, тоді як у прикордонних регіонах частіше реєструються

випадки контрабанди товарів, нелегальної міграції або торгівлі людьми. У великих міських центрах загострюється проблема наркозлочинності, вуличної злочинності та шахрайств із нерухомістю. Аналізуючи ці особливості, правоохоронні органи й місцева влада можуть розробляти адресні програми з урахуванням локальних реалій. Як приклад, підвищення рівня безпеки в приморських містах часом пов'язане з необхідністю ліквідації незаконних човнових переправ, контрабандних каналів та підпільних складів. Водночас у гірських районах актуальною може бути проблема вирубування лісів та пов'язаної з цим корупції, що призводить до виникнення нових видів злочинів – від знищення природних ресурсів до відмивання коштів.

Розвиток міжнародної співпраці залишається однією з провідних умов успіху в боротьбі зі злочинністю, адже багато злочинних схем мають транскордонний характер. Кримінологічний аналіз транснаціональної злочинності вимагає глибокого вивчення міжнародних транспортних маршрутів, способів легалізації незаконно отриманих коштів у різних юрисдикціях, використання офшорних компаній і цифрових валют. Приклади спільних операцій із залученням Інтерполу та Європолу свідчать про успішне виявлення організованих мереж, що спеціалізуються на наркотрафіку, торгівлі людьми чи кіберзлочинах. Такий аналіз дозволяє узгоджувати правову базу різних країн, гармонізувати кримінальне законодавство й упроваджувати єдині стандарти захисту прав потерпілих, екстрадиції підозрюваних і конфіскації незаконно набутого майна.

Особливого значення набувають методи боротьби зі злочинністю, які базуються на громадській участі та прозорості дій поліції. Ця концепція активно розвивається у межах «Community Policing», де правоохоронці працюють у тісному контакті з громадянами, організовують спільні патрулі, «Сусідські варти» та інші ініціативи. У кількох містах України цей підхід дав змогу зменшити кількість правопорушень на вулицях шляхом залучення добровольців до чергувань у парках та дворах, організації гарячих ліній для повідомлення про підозрілі події, організації зустрічей із дільничними

інспекторами. Кримінологічні дослідження показують, що коли люди відчують відповідальність за безпеку у своїй місцевості та мають змогу оперативно звернутися до правоохоронців, рівень злочинності падає. Своєю чергою, зростає довіра до поліції, що мотивує громадян активніше повідомляти про кримінальні випадки й надавати свідчення.

Загалом, кримінологічний аналіз дає можливість обґрунтовано формувати системні стратегії боротьби зі злочинністю, поєднуючи соціально-економічні, правові, психологічні та інформаційно-технологічні інструменти. Методи, засновані на наукових даних і досвіді правоохоронців, забезпечують краще розуміння злочинної поведінки та дозволяють державним органам діяти цілеспрямовано. Це може включати розробку програм раннього втручання для підлітків групи ризику, розгортання цифрових систем моніторингу та прогнозування злочинів, удосконалення кримінального законодавства з урахуванням нових викликів (наприклад, у сфері штучного інтелекту чи цифрових валют), реформування системи пенітенціарних установ, покращення якості освіти для персоналу правоохоронних органів. При цьому важливо пам'ятати про необхідність дотримання прав людини, збереження балансу між безпекою та свободою, адже надмірна криміналізація або жорсткість законодавства можуть призвести до побічних ефектів – від зростання недовіри до влади до переходу частини населення у тіньовий сектор.

Насамкінець, слід відзначити, що кримінологічний аналіз і методи боротьби зі злочинністю тільки тоді приносять результат, коли вони інтегровані в ширший контекст державної політики та підтримані суспільством. Успіх залежить не лише від професіоналізму поліції чи ефективності судової системи, а й від розвитку громадянської свідомості, активної позиції місцевих громад, прозорості управління й економічної стабільності. Приклади країн із низьким рівнем злочинності показують, що скоординована діяльність правоохоронних органів, багаторівнева профілактика, високий рівень соціального захисту та повага до прав людини взаємопов'язані й створюють міцний фундамент для

безпечного життя. Тому кримінологічний аналіз має бути не лише інструментом оцінки минулих злочинів, а й дороговказом для формування майбутнього, де право й справедливість діють гармонійно з вимогами соціального прогресу.

5.4. Роль громадських ініціатив та міжнародних організацій у протидії злочинності.

Громадські ініціативи та міжнародні організації відіграють важливу роль у формуванні комплексної системи безпеки і протидії злочинності, адже вони доповнюють діяльність державних правоохоронних структур та дозволяють забезпечити багатовимірний підхід до розв'язання кримінальних проблем. Активна взаємодія між громадянськими об'єднаннями, правозахисними інституціями, благодійними фондами, журналістськими ініціативами та міждержавними організаціями створює умови для більш прозорого і результативного функціонування як місцевих органів влади, так і міжнародних механізмів правопорядку. Такий підхід не лише розширює коло суб'єктів, що займаються запобіганням і викриттям правопорушень, а й сприяє підвищенню довіри населення до ініціатив у сфері протидії злочинності.

Значення громадських ініціатив полягає в тому, що вони можуть діяти на рівні місцевих спільнот, виявляючи та усуваючи криміногенні чинники на ранніх стадіях. Організації, об'єднання мешканців, молодіжні клуби, волонтерські групи та релігійні громади мають унікальну можливість працювати безпосередньо з населенням, поширювати інформацію про безпеку, допомагати потерпілим та надавати психологічну підтримку особам, які опинилися у складних життєвих обставинах. Як приклад, у низці європейських країн діють громадські проекти з «Сусідської варти», де мешканці організовують чергування у дворах, відстежують підозрілі ситуації й тісно співпрацюють із поліцією. Такий підхід демонструє успіх у зменшенні кількості майнових злочинів та вуличної злочинності, оскільки місцеві жителі отримують безпосередній інструмент впливу на якість свого оточення.

Молодіжні ініціативи та програми профілактики злочинності серед підлітків займають особливо важливе місце серед громадських проектів, оскільки робота з молоддю дає змогу запобігти формуванню кримінальних моделей поведінки. Наприклад, громадські організації можуть проводити тренінги з медіаграмотності, курси першої домедичної допомоги, спортивні заходи чи художні майстер-класи, що забезпечують альтернативу асоціальному середовищу. Кримінологічні дослідження свідчать, що підлітки, які беруть участь у добровольчих проектах і соціальних кампаніях, рідше вчиняють правопорушення, оскільки починають відчувати відповідальність за добробут свого району та суспільства. Такі ініціативи мотивують молодь розвивати лідерські якості, набувати корисних навичок та формувати проактивний світогляд.

Ще однією сферою залучення громадських ініціатив є боротьба з корупцією та зловживанням владою, де відкрита інформація та публічний контроль можуть суттєво знизити ризики організованого криміналу чи посадових злочинів. У деяких країнах діють волонтерські організації, які збирають і аналізують дані щодо бюджетних витрат на місцевому чи центральному рівні, виявляють «сумнівні» державні закупівлі та співпрацюють із журналістами-розслідувачами, передаючи зібрані матеріали в правоохоронні органи. Така активність дозволяє привертати увагу громадськості до фактів корупції, вимагати від влади прозорості рішень і відповідальності за зловживання, а також сприяти незалежним розслідуванням. Кілька прикладів із практики вказують, що розголос і докази, надані волонтерами або журналістами, стали вирішальними в судових справах про розкрадання коштів.

Міжнародні організації, своєю чергою, надають широкий спектр інструментів для координації міжнародних зусиль у боротьбі зі злочинністю, а також для впровадження найкращих практик і технічної допомоги. Серед найбільш впливових можна відзначити ООН, Інтерпол, Європол, Раду Європи, ОБСЄ, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та інші структури, які займаються безпековими, правозахисними та економічними аспектами. Інтерпол,

наприклад, забезпечує глобальну систему обміну оперативною інформацією та координацію поліцейських операцій, що дає змогу швидко розшукувати і затримувати правопорушників, які перетинають державні кордони. Європол реалізує спільні проекти у сфері боротьби з тероризмом, торгівлею людьми, нелегальною міграцією та наркобізнесом, розвиваючи аналітичні платформи для обробки даних про транснаціональні злочинні угруповання.

ООН, зокрема Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), проводить глобальні дослідження криміногенних загроз, розробляє рекомендації щодо реформи правосуддя, фінансує антикорупційні й антинаркотичні програми в різних регіонах світу. UNODC допомагає країнам із розбудовою інституцій спостереження, підготовкою правоохоронців, упровадженням сучасних методів виявлення фінансових злочинів та кіберзлочинів. Важливим напрямом є реалізація програм протидії торгівлі людьми й незаконному обігу наркотиків, де міжнародна координація та обмін досвідом виявляються критично важливими. Успіх таких проектів підтверджено статистикою затримань злочинних угруповань у Латинській Америці, Південно-Східній Азії та Східній Європі, де рекордні обсяги наркотиків та зброї були вилучені завдяки спільним операціям.

Рада Європи та ОБСЄ, крім безпекових аспектів, приділяють увагу захисту прав людини й реформуванню судової та поліцейської систем, допомагають розробляти ефективні антикорупційні стратегії, впроваджувати незалежний громадський контроль за діяльністю поліції та прокуратури. Завдяки їхнім ініціативам у багатьох державах проведено тренінги для працівників правоохоронних органів, модернізовано законодавчі акти, забезпечено доступ громадськості до інформації про судові рішення. Приклади успішних реформ – покращення роботи дисциплінарних комісій щодо поліцейських перевищень повноважень або підготовка слідчих у сфері документування злочинів проти людяності. У результаті, у країнах, які пройшли ці реформи, спостерігається зростання довіри населення до системи правосуддя та зниження відсотка порушень прав людини під час затримань.

Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, будучи основними фінансовими інституціями, також беруть участь у формуванні стратегії боротьби зі злочинністю опосередковано, через фінансування програм розвитку та впровадження заходів прозорості у фінансовому секторі. Наприклад, вони можуть надавати гранти чи кредити на проекти, пов'язані з модернізацією системи електронного врядування, що ускладнює можливості для корупції, або підтримувати ініціативи з поліпшення соціально-економічного стану в депресивних регіонах, що знижує рівень рецидивів.

Важливо, що міжнародні організації не лише допомагають у практичній площині, а й формують правові та етичні стандарти, орієнтовані на захист прав людини та зміцнення верховенства права. Завдяки конвенціям, протоколам та рекомендаціям, розробленим цими структурами, національні уряди адаптують своє законодавство до кращих міжнародних практик, поглиблюють кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з організованою злочинністю, корупцією чи тероризмом, та забезпечують більш гуманні умови утримання затриманих. До прикладу, стандарти Ради Європи щодо поводження з ув'язненими стимулюють удосконалення пенітенціарних систем і знижують ризики жорстокого ставлення чи катувань. Такі зміни створюють передумови для ресоціалізації правопорушників і зменшення рецидиву.

Розвиток цифрових платформ і соціальних мереж пропонує нові можливості для громадських ініціатив та міжнародних організацій у поширенні інформації, виявленні фактів злочинів та залученні населення до боротьби зі злочинністю. Транскордонні об'єднання журналістів, такі як OCCRP (Проект розслідування корупції і організованої злочинності), займаються викриттям корупційних схем, незаконного лобізму, відмивання грошей і торгівлі людьми, публікуючи викривальні матеріали, які стають поштовхом для офіційних розслідувань. Деякі платформи активістів проводять кампанії, спрямовані на зміну законодавства, зокрема у сфері декриміналізації певних діянь або посилення кримінальної відповідальності за насильницькі злочини. Наприклад, завдяки глобальному розголосу вдалося ініціювати низку реформ у

поліції деяких країн, заборонити застосування окремих видів зброї чи технік затримання.

Також громадські ініціативи та міжнародні організації нерідко допомагають жертвам злочинів, створюючи центри реабілітації і підтримки, надаючи юридичну та психологічну допомогу, організовуючи програми соціальної адаптації. Особливо важливим це є для тих, хто постраждав від насильства, торгівлі людьми, релігійної чи етнічної дискримінації. Тут ініціативи громадського сектору заповнюють прогалини державної системи захисту, реагують швидше й гнучкіше на нагальні потреби, поєднуючи в своїй роботі адвокацію, фандрейзинг, правову підтримку та комунікацію з владою. Наприклад, у зоні збройного конфлікту громадські організації можуть роздавати гуманітарну допомогу, документувати воєнні злочини, співпрацювати з правозахисниками й прокурорами з метою невідворотності покарання для винних у серйозних порушеннях.

Загалом, роль громадських ініціатив та міжнародних організацій у протидії злочинності виявляється багатовимірною та суттєвою для побудови безпечного і правового суспільства. Вони доповнюють державний апарат профілактикою злочинів на місцевому рівні, забезпечують прозорість і публічний контроль за владою, формують міжнародні стандарти та механізми впливу на злочинні мережі, а також сприяють захисту й реабілітації потерпілих. Приклади різних країн свідчать, що там, де існує потужний громадянський сектор, розвинута система міжнародної підтримки та налагоджена співпраця з урядовими структурами, рівень злочинності знижується, а правопорядок зміцнюється. Тісна інтеграція громадських ініціатив у державну політику безпеки, залучення ресурсів міжнародних організацій та обмін кращими практиками між державами закладають підвалини для створення ефективної системи протидії злочинності, де права людини стоять у пріоритеті, а правосуддя стає доступним і дієвим для кожного члена суспільства.

5.5. Спеціальні програми ресоціалізації правопорушників та запобігання рецидиву.

Спеціальні програми ресоціалізації правопорушників у поєднанні з дієвою системою профілактики рецидиву є важливою складовою державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Від того, наскільки ефективно і комплексно організовані заходи повернення особи, яка відбула покарання, до життя в суспільстві, залежить, чи буде зменшено загальний рівень злочинності і наскільки підвищиться безпека громадян. Адже практика показує, що значна частка злочинів вчиняється повторно, тому створення умов для успішної ресоціалізації правопорушників прямо впливає на зниження рецидиву. Міжнародний досвід свідчить, що країни, які вкладають у виправно-превентивні програми, домоглися суттєвих успіхів у зменшенні кримінального рецидиву і, як наслідок, у підвищенні громадської безпеки.

Суть і значення ресоціалізації полягають у тому, щоб допомогти людині, котра вчинила злочин, усвідомити та виправити свою поведінку, відновити соціальні зв'язки й набути правових навичок, необхідних для життя без правопорушень. Ресоціалізаційні програми базуються на індивідуальному підході до кожного правопорушника, аналізі його мотивів, особливостей психологічного стану й соціального оточення. У цьому контексті важливо виділити два ключові аспекти. По-перше, ресоціалізація передбачає поступове повернення людини до нормального життя, у якому дотримання правових норм є природною частиною особистісної поведінки. По-друге, ефективність таких програм залежить від наявності необхідної інфраструктури: виправних установ, служб пробації, центрів соціальної адаптації, груп взаємодопомоги, а також від професійної підготовки спеціалістів.

Приклади спеціальних програм ресоціалізації доводять, що комплексний підхід дає найкращий результат у зниженні рівня рецидивної злочинності. Так, у багатьох європейських країнах впроваджуються проекти «підтримуваного житла» для колишніх ув'язнених, що не мають родини чи

постійного місця проживання. Вони отримують тимчасове житло, а з ними працюють соціальні працівники, психологи й юристи, допомагаючи розв'язати проблеми із документацією, працевлаштуванням, пошуком медичних послуг. Аналіз свідчить, що люди, які мають дах над головою й базову підтримку після звільнення, у разі рідше повертаються до злочинної діяльності. Окрім того, у рамках таких програм організуються групи самопомоги, де колишні правопорушники обмінюються досвідом успішної адаптації та отримують підтримку від тих, хто вже зміг інтегруватися в суспільство.

Роль виправних установ у ресоціалізації не менш важлива, адже саме у період відбування покарання закладаються основи для подальшої адаптації. У деяких країнах запроваджуються модульні освітні програми, спрямовані на підвищення рівня освіти засуджених, набуття професійних навичок, які дозволять їм знайти роботу після звільнення. Наприклад, у скандинавських державах активно розвивають систему «відкритих в'язниць» із можливістю працювати за межами установи, відвідувати курси з програмування чи менеджменту. Практика показує, що такі підходи мотивують ув'язнених до виправлення, зменшують агресивність і створюють передумови для успішного повернення до суспільства. Психологічна підтримка, корекційні програми для осіб із залежностями та схильністю до насильства також є ключовими елементами подібних систем.

Системи пробації пропонують альтернативні моделі відбування покарання, що поєднують нагляд з активною ресоціалізацією й дозволяють правопорушнику залишатися в суспільстві. Ідея полягає у зменшенні негативного впливу кримінального середовища на людину, яка вчинила менш тяжкий злочин, через умовне засудження і спостереження з боку служби пробації. Така особа відвідує спеціальні курси, регулярно контактує з куратором, проходить тестування на наркотики чи алкоголь, якщо це актуально. Як приклад, у багатьох країнах Центральної Європи успішно застосовується «електронний браслет» для контролю місцезнаходження правопорушників, аби вони не залишали певну територію. Паралельно з цим, соціальні працівники залучають

їх до навчання або програм психологічної корекції. Дослідження вказують, що системи пробації, добре інтегровані у структуру правоохоронних органів, здатні знизити рецидив на 20-30%.

Запобігання рецидиву не може бути реалізоване без програм психологічної корекції, які допомагають правопорушнику усвідомити причини власної девіантної поведінки та навчитися контролювати негативні емоції. Зокрема, у «гарячих лініях» та групах психологічної підтримки засуджені отримують можливість поділитися власними складнощами, спробувати проаналізувати їх у конструктивному ключі й визначити позитивні мотивації до змін. У деяких країнах активно практикуються програми з «відновного правосуддя», коли засуджені зустрічаються з потерпілими (якщо це не несе загрози для обох сторін), мають змогу усвідомити шкоду, якої завдали, і власну відповідальність. Такі програми дають змогу подолати відчуження та знизити рівень агресії, що є важливим чинником у профілактиці повторних злочинів.

Важливим фактором успішної ресоціалізації є взаємодія з громадськими організаціями та благодійними фондами, які часто беруть на себе функції соціального супроводу колишніх ув'язнених, проведення тренінгів із працевлаштування та фінансової грамотності. Наприклад, в Україні реалізовується низка ініціатив, коли випускники колоній можуть безкоштовно навчатися у центрах, що надають базові навички програмування чи роботи із сучасними технологіями. Результати свідчать, що правопорушники, котрі знайшли стабільну роботу, отримують більший шанс на успішну соціальну реінтеграцію й менше ризикують повертатися до злочинної діяльності. У таких проєктах особливу увагу приділяють навчанню навичкам комунікації, конфлікт-менеджменту, роботи в команді, а також формуванню позитивних установок щодо суспільних правил і норм.

Корупційні ризики у пенітенціарній системі залишаються серйозною перешкодою для успішної ресоціалізації, оскільки створюють нерівні умови та сприяють процвітанню кримінальної субкультури. Важливо забезпечити прозорий нагляд за діяльністю виправних установ, незалежний моніторинг від

громадських організацій, об'єктивні критерії звільнення за умовно-достроковою схемою та надання пільг. Державні інспекції й міжнародні місії мають право відвідувати колонії без попередження, спілкуватися із засудженими, перевіряти дотримання прав людини. Світовий досвід свідчить, що реформа пенітенціарної системи з акцентом на гуманне ставлення, професійне навчання персоналу і зменшення переповненості установ корелює з кращими показниками у запобіганні рецидиву.

Значний внесок у теоретичне і практичне опрацювання програм ресоціалізації та запобігання рецидиву роблять міжнародні організації, такі як Рада Європи, ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста, які розробляють рекомендації щодо поведінки із засудженими, захисту їхніх прав і створення ефективних реабілітаційних систем. Прикладом може бути «Європейські пенітенціарні правила», де викладені норми щодо умов утримання у в'язницях, обсягу соціальної й психологічної допомоги, доступу до освіти й праці. У деяких країнах результатом втілення цих рекомендацій стало скорочення кількості ув'язнених і розвантаження установ, а також переведення багатьох правопорушників на альтернативні форми покарання, що сприяло зниженню рівня рецидивів.

Роль цифрових рішень та інформаційних систем у цій сфері також не можна недооцінювати, адже вони дають змогу відстежувати історію правопорушень кожного засудженого, контролювати динаміку його виправлення та оперативно обмінюватися даними між різними правоохоронними й соціальними органами. Наприклад, у деяких містах впроваджують електронні платформи моніторингу для служб пробації, де інспектори можуть відслідковувати прогрес кожного підопічного: чи працював, чи відвідує корекційні курси, які результати психологічних тестів. Звичайно, слід забезпечити захист персональних даних, щоб ці відомості не стали об'єктом зловживання. Утім, за наявності належного законодавчого регулювання та контролю, інноваційні системи дозволяють оперативно виявляти ризик рецидиву та вживати профілактичних заходів.

Основною перешкодою на шляху до успішної ресоціалізації часто є соціальна стигматизація осіб, які мають судимість. Суспільство не завжди готове прийняти колишніх злочинців, що перешкоджає їхній адаптації й штовхає далі в бік маргіналізації. Подолання цих бар'єрів вимагає одночасної роботи влади, громадянського суспільства, бізнесу й ЗМІ над створенням умов, у яких правопорушники матимуть реальний шанс на нове життя. Деякі компанії свідомо впроваджують політику «другого шансу», надаючи вакансії звільненим особам, організовуючи навчання й тьюторство. Такі кейси доводять, що колишні ув'язнені, отримавши можливість чесного заробітку й соціальної самореалізації, менш схильні до повторних правопорушень.

Громадські організації, правозахисники й волонтери здатні активно підтримувати ресоціалізацію, проводячи курси з розвитку особистісних навичок, психологічної стійкості, розв'язання конфліктів, антистрес-терапії тощо. Як свідчить досвід реабілітаційних центрів у різних країнах, групова терапія та індивідуальне консультування допомагають колишнім злочинцям зрозуміти мотиви власної поведінки, опрацювати почуття провини й агресії, впоратися зі стресом, викликаним важкими умовами перебування у в'язниці. Особливо це актуально для осіб, що страждають від нарко- й алкозалежності. Повернення їх до активного способу життя, залучення до спортивних і творчих заходів дозволяє відновити нормальні соціальні зв'язки й значно зменшує ризик рецидиву.

Узагальнюючи, можна сказати, що спеціальні програми ресоціалізації правопорушників та профілактика рецидиву спрямовані на три головні завдання: виправити поведінку особи, створити сприятливе середовище для її адаптації та гарантувати безпеку суспільству. Успішна реалізація цих завдань відбувається завдяки продуманому поєднанню освітніх, психологічних, соціальних, правових і технологічних рішень. Наприклад, продовження освітнього процесу в установах виконання покарань, стажування на підприємствах після звільнення, упровадження електронного моніторингу й дисциплінарних практик у межах служби пробації здатне суттєво знизити кількість повторних злочинів.

Водночас держава повинна проявляти політичну волю і виділяти достатньо ресурсів для модернізації пенітенціарної системи, підготовки кваліфікованих фахівців, реалізації програм «другого шансу» для тих, хто щиро хоче виправитися.

Як доводить досвід Канади, Норвегії, Німеччини та інших країн із низьким рівнем рецидиву, інвестування в ресоціалізацію виявляється економічно вигіднішим, ніж утримання переповнених в'язниць і щорічне збільшення кількості ув'язнених. За підрахунками деяких дослідників, кожен успішно ресоціалізований правопорушник, що уникає подальших злочинів, фактично економить державі кошти, витрачені б на поліцейські розслідування, судові процеси, компенсації потерпілим та утримання колоній. Крім того, зниження рецидиву позитивно впливає на суспільну стабільність, підвищує довіру громадян до правоохоронних органів і допомагає формувати гуманнішу й ефективнішу систему правосуддя.

Важливо, що соціальна підтримка й реабілітаційні проекти не повинні сприйматися як «м'якість» до злочинців, а як складова справедливої політики безпеки, орієнтованої на довгострокову перспективу. Безумовно, особи, які вчинили тяжкі правопорушення, повинні нести відповідальність за свої дії, проте ізолювати правопорушника від суспільства не завжди означає розв'язати проблему злочинності. Навпаки, продумані програми ресоціалізації й підтримки після звільнення дають шанс на виправлення, перериваючи коло злочинів, і зменшують імовірність повторних кримінальних вчинків.

Отже, спеціальні програми ресоціалізації правопорушників та профілактика рецидиву виступають ключовим компонентом у системі державної політики боротьби зі злочинністю. Їх ефективність перевірена практикою багатьох країн, і вони довели свою здатність суттєво впливати на рівень громадської безпеки. Завдяки комплексному підходу, що передбачає індивідуальну роботу з кожним правопорушником, запровадження освітніх і професійних програм, соціальну та психологічну підтримку, електронний нагляд у рамках пробації й залучення громадських організацій, можна формувати умови для успішної соціальної адаптації. Ці заходи не лише мінімізують ризик рецидиву, а й сприяють

загальному покращенню морально-психологічного клімату в суспільстві, адже дають колишнім злочинцям реальну можливість змінитися й стати повноцінними членами громади. Таким чином, акцент на ресоціалізацію сьогодні набуває особливого значення як один із найперспективніших напрямів сучасної кримінологічної політики, що поєднує гуманізм із прагматичними інтересами безпеки.

РОЗДІЛ 6. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ ТА АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ

6.1. Методи прогнозування кримінальних ризиків.

Кримінологічний прогноз є важливим інструментом для державних органів, що працюють у галузі безпеки та правопорядку, адже дає можливість завчасно виявляти загрози й ухвалювати ефективні рішення щодо їхнього попередження. Головна мета прогнозування полягає у визначенні вірогідних змін у криміногенній ситуації, оцінюванні масштабів потенційних негативних наслідків і виробленні заходів для їхньої нейтралізації. Сучасні методи прогнозування не обмежуються лише простим узагальненням статистики за попередні роки, а залучають математичне моделювання, аналітику великих обсягів інформації, соціологічні методи та експертні оцінки. Такий багатовекторний підхід дає змогу глибше зрозуміти природу злочинності та своєчасно вжити профілактичних заходів.

Значущість прогнозування підтверджена прикладами з практики міжнародних інституцій та національних правоохоронних структур. Завдяки прогнозним моделям вдалося передбачити зростання кількості злочинів у прикордонних районах у періоди підвищеної міграції чи економічних криз. Тому завчасно були створені додаткові пункти контролю, збільшено чисельність патрулів, а також посилено співпрацю з місцевим населенням для оперативного виявлення злочинних проявів. У деяких містах спеціальні аналітичні системи дають змогу визначити «гарячі точки», де з певною ймовірністю фіксується більша кількість вуличних правопорушень, що допомагає правоохоронцям розподіляти ресурси більш ефективно.

Статистичний аналіз посідає центральне місце серед методів прогнозування злочинності. Він базується на оцінюванні тенденцій розвитку злочинності за останні роки з урахуванням соціально-економічних показників. Дані про рівень безробіття, динаміку доходів населення та внутрішню міграцію дозволяють

з'ясувати вразливі сегменти суспільства, де ймовірніше зростає ризик вчинення майнових чи насильницьких злочинів. У разі виявлення негативних тенденцій правоохоронні органи можуть запропонувати органам влади спрямовані заходи, наприклад, збільшення соціальної підтримки чи програм зайнятості населення в найбільш депресивних районах.

Математичне моделювання допомагає визначати закономірності й циклічність у динаміці злочинності. Застосовуючи різні моделі, наприклад лінійні чи регресійні, правоохоронці можуть оцінити, як зміна певних факторів (економічна криза, зниження рівня освіти, відсутність освітлення на вулицях) вплине на зростання чи зниження злочинності у майбутньому. Подібні методи дозволяють складати сценарії «що буде, якщо» і завчасно передбачувати можливі наслідки. Наприклад, якщо результати моделювання вказують на імовірне підвищення рівня грабежів у центральній частині міста в зв'язку з масовим відкриттям розважальних закладів, поліція може планувати додаткові нічні патрулі та встановлення відеокамер.

Експертний метод передбачає колегіальну роботу фахівців із різних галузей — права, економіки, психології, соціології, інформаційної безпеки тощо. Спеціалісти разом аналізують комплексну картину, визначають прогалини в законодавстві, можливі «хворі точки» у сфері безпеки та роблять спільний прогноз. Як приклад, експерти можуть надати висновок, що у великих промислових центрах прогнозується зростання майнових злочинів у періоди масових звільнень з підприємств, коли частина населення опиняється без достатніх засобів до існування. Ця інформація допомагає владі ініціювати соціальні програми, щоб упередити сплеск правопорушень.

Соціологічні дослідження (масові опитування, фокус-групи, інтерв'ю в районах із підвищеним рівнем злочинності) часто стають додатковим джерелом даних для побудови прогнозів. Вони дозволяють дізнатися про настрої й очікування населення, ступінь довіри до поліції, визначити місця, де громадяни найчастіше стають жертвами насильства. Завдяки цьому правоохоронці можуть точніше спрямовувати свої зусилля. Наприклад, результати опитування

мешканців житлового масиву можуть свідчити про часті пограбування на автобусних зупинках увечері, і тоді влада запровадить додаткове освітлення та встановить камери спостереження. Такі заходи справді дають ефект, оскільки згідно зі статистикою, рівень вуличних правопорушень помітно знижується за умов підвищеної видимості та безпеки громадських просторів.

Комбіновані підходи інтегрують усі вищезгадані методи. У рамках передових проєктів «predictive policing» аналітики поєднують статистичні дані, результати математичних моделей, оцінки експертів і відомості соціологічних опитувань. Вони зіставляють їх із даними про розташування патрульних машин, злочинні «кластери» та рівень соціальної активності в окремих районах міста. Цілісна система дозволяє оперативно визначити, де й коли можуть відбутися правопорушення. Наприклад, досвід деяких американських і європейських міст показує, що використання таких методів дає змогу знизити кількість пограбувань на 20-30%. Хоча технологія не позбавлена ризиків (наприклад, з'являються питання щодо коректності алгоритмів, упереджень при обробці даних), загалом вона засвідчує, що грамотно розроблені прогностичні системи ефективно підтримують поліцію і допомагають заощадити ресурси.

На практиці застосування цих методів вимагає якісної підготовки кадрів, адже працівники аналітичних відділів мають бути обізнаними у сфері статистики, математики, соціології, юриспруденції. Крім того, потрібні прозорі процедури використання зібраних даних, щоб не порушувати права людини. У низці держав ухвалено законодавчі акти, які регламентують доступ поліції до персональних відомостей, термін зберігання даних та порядок їхнього вилучення. Міжнародні структури, зокрема Рада Європи, рекомендують чітко прописувати в національному законодавстві принцип пропорційності, тобто збір і обробка даних для прогнозування повинні вестися тільки в обсязі, необхідному для досягнення легітимної мети — гарантії безпеки.

Приклади застосування методів прогнозування доводять, що багаторівневий аналіз і постійний моніторинг динаміки злочинності дають змогу правоохоронцям і владним структурам діяти проактивно, а не реагувати

після того, як злочин уже вчинено. Успішна робота передбачає також координовані дії з іншими відомствами (митницею, прикордонною службою, податковими органами), адже багато правопорушень пов'язані з нелегальними потоками коштів, товарів і людей. Так, якщо прогноз свідчить про ймовірне зростання контрабанди підакцизних товарів, митні й податкові служби запроваджують додаткові перевірки на кордоні або встановлюють мобільні групи для контрольних рейдів на складах і ринках.

Загалом, методи прогнозування кримінальних ризиків формують надійне підґрунтя для довгострокового планування у сфері безпеки. Вони вказують, де найдоцільніше встановлювати відеоспостереження, як розподіляти патрулі, які законодавчі ініціативи можуть спрацювати чи, навпаки, бути контр-продуктивними. Міжнародна практика підтверджує, що там, де правоохоронні органи застосовують комплекс прогнозування (статистику, моделювання, експертну думку й соціологію), рівень злочинності контролюється краще, а реакція на нові виклики безпеки стає оперативнішою й ефективнішою. Підсумовуючи, можна сказати, що саме завдяки різноманітності підходів до прогнозування кримінальних ризиків можна вчасно побудувати дієву систему запобігання злочинів і посилити довіру суспільства до правоохоронних структур.

6.2. Кримінологічний аналіз у запобіганні злочинності.

Кримінологічний аналіз виступає одним із найефективніших інструментів, які має у своєму розпорядженні сучасна держава для формування стратегій боротьби зі злочинністю і захисту суспільства. Його сутність полягає у всебічному вивченні злочинних явищ, їхніх причин та умов, взаємозв'язку з соціальним, економічним та політичним середовищем. Завдяки цьому правоохоронні органи, законотворці і фахівці з питань безпеки можуть цілеспрямовано впливати на виявлені проблемні зони й розробляти ефективні заходи профілактики.

Історичний досвід свідчить, що там, де аналіз злочинності був поверховим або не включав у себе розуміння соціального підґрунтя правопорушень, державна політика перетворювалася на суто каральну й часто не призводила до бажаного результату. З іншого боку, приклади низки європейських країн, які приділяли посилену увагу кримінологічним дослідженням, показують, що завдяки системному аналізу вдавалося стабілізувати криміногенну ситуацію, знизити рівень рецидиву та зміцнити суспільну довіру до правоохоронців.

Сутність кримінологічного аналізу полягає в тому, що він враховує не лише статистичні показники, а й якісні аспекти злочинності: мотиви, соціальні характеристики злочинців, механізми формування злочинної поведінки та внутрішню логіку організованих груп. Для цього використовуються різноманітні джерела інформації: дані оперативних підрозділів, вироки судів, протоколи допитів, соціальні опитування, висновки експертів у галузі психології та соціології. Таке багатогранне дослідження дозволяє розкрити приховані чинники, що впливають на виникнення злочину, і оцінити ризики в коротко- та довгостроковій перспективі.

Завдяки кримінологічному аналізу правоохоронні структури здатні виявити «вузькі місця» у системі безпеки. Припустімо, якщо з даних випливає, що кількість квартирних крадіжок помітно зростає у спальних районах мегаполісу, де відсутня належна охорона під'їздів і часто ламаються домофони, поліція може ініціювати спільні акції з органами самоврядування та житловими управителями. Практика показує, що встановлення додаткових засобів контролю чи організація «супровідних» патрулів у вечірній час здатна різко знизити частоту таких злочинів. У іншому випадку, коли аналіз справ про наркозлочини виявить, що чимало правопорушників — молоді люди, які не мають стабільної роботи і проживають у гуртожитках, місцева влада може підготувати програми стажування або додаткові робочі місця.

Окремою сферою застосування кримінологічного аналізу є боротьба з організованими злочинними угрупованнями, коли оперативні дані з розвідки, фінансових звітів, інформації від громадян і результати слідчих дій синтезуються

в єдиній аналітичній системі. Правоохоронці можуть відстежувати рух коштів, структуру «схем» і навіть внутрішню ієрархію злочинних мереж. Такий аналіз допомагає обирати правильну тактику — чи то «викосити» цілу мережу в один момент, чи поступово «відрізати» ключові канали фінансування. Прикладом може слугувати діяльність відділу кримінального аналізу у деяких західно-європейських країнах, де після зведення різномірних даних розкривалися схеми контрабанди, котрі базувалися на логістичних компаніях і корумпованих митниках.

Важливим аспектом кримінологічного аналізу є його використання для профілактики злочинності, а не лише постфактумного з'ясування обставин. Якщо з'ясується, що у певному міському районі є високий рівень повторних правопорушень після звільнення з колонії, це говорить про відсутність програм адаптації або їх неефективність. В такій ситуації можна ініціювати соціальні проекти з працевлаштування, консультаційні центри та співпрацю з громадськими об'єднаннями. Навіть аналіз судової статистики чи виправних установ часто виявляє, що більшість дрібних крадіжок здійснюють особи, які раніше вже мали судимість, але не отримали належної психологічної чи соціальної підтримки після відбуття покарання.

Крім того, кримінологічний аналіз стосується взаємодії між **соціальними, економічними та культурними** чинниками. Якщо, наприклад, соціологи фіксують, що у певному регіоні значно зростає рівень безробіття серед молоді, слід очікувати можливого збільшення злочинів, пов'язаних із майновими аферами, шахрайствами чи груповими нападами. Профілактика тут має базуватися не лише на збільшенні патрулів, а й на реалізації молодіжних програм, створенні спортивних секцій і гуртків, щоб відвернути підлітків від пошуку «легких» грошей.

Як приклад комплексного підходу можна навести досвід деяких латиноамериканських міст, де рівень насильницької злочинності колись був дуже високим. Тамтешні власті, провівши глибокий кримінологічний аналіз, зрозуміли, що ключові проблеми полягають у нерівності доходів,

дефіциті робочих місць і фактичному нехтуванні культурною інфраструктурою. За кілька років у найбільш проблемних районах побудували мережу бібліотек, культурно-спортивних центрів, створили безкоштовні курси з базових професій. Одночасно з тим збільшили число поліцейських патрулів і вдосконалили систему вуличного освітлення. Результат: кількість тяжких злочинів (у тому числі вбивств і розбійних нападів) упала майже на третину. Такий приклад демонструє, що аналіз дозволяє побачити не лише потребу посилити правоохоронний компонент, а й стимулює вирішення соціально-економічних проблем.

Значну роль у кримінологічному аналізі відіграють дослідницькі центри, університетські кафедри та незалежні експерти, які можуть глибоко вивчати певні типи злочинів. Їхні аналітичні звіти, що ґрунтуються на емпіричних дослідженнях, часто допомагають поліції, прокуратурі або органам влади оновлювати підходи до розслідування чи профілактики. Наприклад, дослідники можуть виявити, що зростання домашнього насильства спостерігається в сім'ях із певними психоемоційними і фінансовими проблемами, а отже, будуть корисними безкоштовні психологічні консультації і кризові центри для жертв насильства. Аналіз висвітлює також необхідність зміни правового регулювання: посилення відповідальності за певні дії чи навпаки, впровадження альтернативних видів покарань.

Нерідко саме **кримінологічний аналіз дає уявлення про те, як краще організувати механізми взаємодії між різними правоохоронними органами.** Якщо аналітики фіксують, що при розкритті економічних злочинів є проблеми зі швидким отриманням даних від податкової чи митниці, можна створити міжвідомчі центри обміну інформацією. Подібний досвід успішно реалізовано в деяких країнах ЄС, де поліція, податкова служба й митниця можуть майже в режимі реального часу обмінюватися даними про підозрілі транзакції, імпорту-експорт товарів і пересування підозрюваних осіб.

Запобігання злочинності можливе також завдяки відповідному аналізу судової практики, що дає змогу оцінити, яким чином суди кваліфікують злочини, які пом'якшувальні чи обтяжувальні обставини найчастіше застосовують,

наскільки ефективними є певні види покарань із погляду профілактики рецидиву. Якщо з'ясується, що особи, які вчинили нетяжкі майнові злочини, через надто короткий строк ув'язнення не отримують належної корекційної програми, це може свідчити про необхідність розширення альтернативних покарань (пробація, громадські роботи) і посилення соціальної підтримки.

З огляду на наведені приклади, **кримінологічний аналіз у запобіганні злочинності виступає системотворчим чинником**, що поєднує в собі оцінку оперативної інформації, соціальну діагностику та перспективне планування. Без нього розробка державної політики у сфері безпеки перетворюється на хаотичний набір заходів, що не враховують реальні криміногенні чинники. Тоді як грамотний аналіз допомагає виявити взаємозв'язок між різними типами злочинності, правильно визначити пріоритети й використати фінансові та людські ресурси з максимальною ефективністю. Емпіричні дослідження, що проводяться у форматі «до-після» (порівняння статистики злочинів перед впровадженням певних заходів і після) або за допомогою контрольних груп, підтверджують: коли заходи розроблені на підставі даних кримінологічної діагностики, рівень злочинності справді падає.

Цілісність підходу до кримінологічного аналізу передбачає, що останній має бути інтегрований у структуру правоохоронних органів і взаємодіяти з різними галузями державного управління (освітою, соціальною політикою, економічним розвитком). Лише у тісній співпраці з місцевою владою, громадськими організаціями та науковцями можна вчасно виявити локальні чи регіональні проблеми, що стимулюють злочинну активність, і діяти за принципом превенції.

Загалом, кримінологічний аналіз у запобіганні злочинності виконує роль «інтелектуального центру», який через системний збір і опрацювання інформації, глибоке вивчення соціальних умов і мотивів злочинної поведінки дає змогу державі прогнозувати ризики й вирішувати проблеми безпеки з оптимальним залученням ресурсів. У підсумку, це сприяє скороченню кількості правопорушень, більшому почуттю захищеності серед населення і конструктивнішій взаємодії

між правоохоронцями й суспільством. Така практика повністю відповідає сучасним підходам до управління у сфері правопорядку, де визначальною є концепція «запобігти краще, ніж розслідувати наслідки».

6.3. Прогнозування тенденцій та планування заходів боротьби зі злочинністю.

Прогнозування тенденцій злочинності та стратегічне планування заходів боротьби з нею є ключовими компонентами сучасної системи кримінологічного аналізу, оскільки дають змогу державним інституціям формувати комплексні та довгострокові політики безпеки. Якщо аналітика, оцінка оперативної обстановки та виявлення загроз нерозривно пов'язані з механізмами планування, це дозволяє працювати на випередження, тобто знижувати кримінальні ризики ще на етапі їхнього формування. Навпаки, коли ця діяльність носить фрагментарний характер, державі доводиться реагувати постфактум і зазнавати значно більших матеріальних та соціальних витрат.

Застосування різних моделей прогнозування злочинності дає змогу з'ясувати потенційні вектори змін. Такі підходи враховують не лише статистику попередніх років, а й політико-економічні фактори (рівень безробіття, соціальну нерівність, масштаби міграції), а також поведінкові тенденції у суспільстві (доступ до освіти, схильність до правопорушень серед молоді). Наприклад, якщо аналіз свідчить про можливе посилення корисливих злочинів у великих містах через економічний спад, відповідні органи можуть запланувати посилений контроль у торговельних центрах, впровадження додаткових камер спостереження на вулицях і створення соціальних програм, які зменшать ризик девіантної поведінки серед безробітних.

Планування заходів боротьби зі злочинністю передбачає як короткострокові, так і довгострокові рішення. У короткостроковій перспективі йдеться про розміщення патрульних нарядів у певних районах, проведення профілактичних рейдів, оперативно-розшукових дій, встановлення тимчасових

блокпостів у прикордонних зонах, посилення пунктів пропуску чи здійснення інформаційних кампаній щодо відповідальності за окремі види правопорушень. Довгострокове планування орієнтоване на глибші структурні зміни: ухвалення нового кримінального законодавства, реформу правоохоронних органів, модернізацію виправно-профілактичних програм, розвиток превентивних ініціатив у школах і ВНЗ. Кожен із цих рівнів залежить від систематизованої інформації, отриманої через кримінологічний аналіз і прогнозування.

Прикладами успішних стратегій планування можуть слугувати програми, в яких активно враховується регіональна специфіка злочинності. Якщо прогноз свідчить, що в портовому місті зростає кількість контрабанди товарів, включно з підакцизними, митні органи та місцева поліція можуть розгорнути спільний координаційний центр, організувати додаткові перевірки вантажів, а також налагодити взаємодію з торговельними компаніями, інформуючи їх про посилений контроль. Натомість у гірських районах, де поширені нелегальні лісозаготівлі, може бути заплановано створення спеціальних екопатрулів і навчальних програм для лісників щодо правових механізмів боротьби з браконьєрством.

Важливо, що грамотне планування заходів боротьби зі злочинністю спирається не лише на зниження показників злочинності як такої, а й на ширші соціально-економічні ефекти. До прикладу, якщо аналіз демонструє можливе зростання насильницьких злочинів, пов'язаних із розповсюдженням алкоголю й низьким рівнем культурного дозвілля, влада може стимулювати розвиток спортивно-культурних центрів, упроваджувати обмеження на продаж алкоголю у певні години, посилювати контроль за нічними закладами та навіть сприяти створенню молодіжних клубів дозвілля. За кілька років можна порівняти динаміку змін і, якщо такі кроки справді призвели до зменшення кількості правопорушень, закріпити їх як постійні норми.

Сучасні інструменти планування також включають комунікацію з бізнес-середовищем і громадськими ініціативами. Зокрема, упроваджується політика «Community Policing», коли мешканці певного району, поліція, місцеві

підприємці та органи самоврядування регулярно обговорюють проблеми безпеки, узгоджуючи конкретні заходи (наприклад, встановлення освітлення, підготовка охоронців, покращення інфраструктури). Якщо попередні прогнози вказують на зростання дрібних крадіжок чи шахрайства у громадських місцях, громадські об'єднання можуть організувати «волонтерські патрулі» у скверах, а підприємці — інвестувати у системи відеоспостереження.

Іноді планування заходів із боротьби зі злочинністю виходить за межі вузько професійної сфери й зачіпає міжнародний аспект. Наприклад, якщо прогноз свідчить про інтенсифікацію наркотрафіку через територію певної країни, керівництво правоохоронних органів може ініціювати підписання угод про спільні операції з сусідніми державами, узгодити обмін інформацією, розробити єдині стандарти контролю на кордонах. У глобальному контексті співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, Інтерпол чи Європол, може стати визначальним фактором у виявленні й руйнуванні транснаціональних злочинних мереж.

Планування часто здійснюється поетапно, що передбачає розробку концепції (загального бачення проблеми), потім створення детальної програми з визначенням пріоритетів, цілей і задач (наприклад, зниження пограбувань на 15% протягом року), а також вибору необхідних ресурсів і способів оцінки результатів. Здебільшого такий план затверджується на рівні уряду або парламенту, а для контролю за його виконанням визначаються відповідальні органи, терміни подання звітів. Відповідно, якщо через певний час виявиться, що заплановані заходи не дали належного ефекту, влада може оперативного відреагувати шляхом коригування інструментів або пошуку нових.

У багатьох країнах пострадянського простору проблема полягала в тому, що стратегії боротьби зі злочинністю були сильно централізовані й не враховували регіональних відмінностей, що призводило до нерационального використання сил і засобів. Зараз, завдяки розвиткові кримінологічної науки та децентралізації управління, зростає популярність локальних планів безпеки, які складаються на рівні міст чи громад. Наприклад, у деяких областях розробляють

міські програми протидії вуличним злочинам і злочинам проти власності, керуючись локальною статистикою, опитуваннями мешканців і прогнозами щодо економічних змін.

Прогнозування тенденцій і планування заходів — це живий цикл, у якому аналітична робота й оцінка виконаних кроків постійно взаємодіють. Після закінчення певного етапу, наприклад, річної програми зі зниження злочинності в житлових кварталах, дані перевіряються: чи вдалося досягти поставлених цілей, у чому полягають недоліки і що слід покращити. Такий принцип «зворотного зв'язку» дозволяє державі вдосконалювати методи забезпечення безпеки, враховувати нові кримінальні виклики (на кшталт модифікації злочинних схем чи появи нових способів шахрайства), а також грамотно розподіляти бюджетні кошти.

Підсумовуючи, прогнозування тенденцій і стратегічне планування боротьби зі злочинністю вимагають органічного поєднання статистичних, соціологічних, економічних і правових інструментів. Лише системний і науково обґрунтований підхід дає змогу ухвалювати оптимальні управлінські рішення, вчасно спрямовувати ресурси на критично небезпечні ділянки, а також створювати превентивні умови, що зупиняють злочинність до її активного прояву. Такі практики довели свою дієвість у багатьох державах, де рівень злочинності суттєво знизився саме завдяки комплексній взаємодії аналітики, прогнозів та систематичного планування заходів безпеки.

6.4. Оцінка ефективності кримінологічних заходів.

Оцінка ефективності кримінологічних заходів є одним із найважливіших складників формування й вдосконалення державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, адже дозволяє визначити, які програми і рішення справді знижують рівень злочинності, а які не дають очікуваних результатів. Без регулярної перевірки результативності затверджені заходи можуть перетворитися на формальні ініціативи, що споживають бюджетні ресурси, проте не мають

суттєвого впливу на безпеку суспільства. Навпаки, глибокий аналіз успішності чи недоліків дозволяє коригувати політику, переносити ресурси на найбільш перспективні напрями і оперативно реагувати на мінливу криміногенну ситуацію.

Першим етапом оцінювання виступає визначення критеріїв успішності: чи йдеться про зменшення загальної кількості злочинів, чи про скорочення рецидиву, підвищення розкриття особливо небезпечних злочинів, чи, можливо, про покращення ставлення населення до поліції. Якщо метою є знизити кількість квартирних крадіжок, індикатором може бути відсоток їхнього скорочення в районі, де запровадили додаткове патрулювання й системи відеонагляду. При цьому оцінка може охоплювати не лише статистичні дані, а й результати опитувань мешканців, які підтвердять відчуття безпеки та довіри до поліції.

Другим важливим кроком виступає збір і аналіз даних: статистика про злочини до й після впровадження певного заходу, матеріали оперативних підрозділів, відомості про кількість розкритих справ, рівень рецидиву, інформація з анкетування населення чи фокус-груп. Чим ширший спектр джерел, тим точніше можна побачити реальні зрушення. Наприклад, якщо статистика свідчить про зменшення кількості крадіжок на 20%, але опитування мешканців вказує, що вони не відчули поліпшення безпеки, це може означати, що правопорушники частково перемістилися в інший район або змінили тактику діяльності.

Застосовуються різні методи оцінки результативності. Найпростіший підхід — порівняння показників «до» і «після» запровадження заходу. Якщо, наприклад, після створення спеціалізованого відділу у справах домашнього насильства кількість зареєстрованих випадків насильства зросла, це може свідчити не про реальне збільшення злочинів, а про зростання довіри потерпілих до поліції й готовність звертатися по допомогу. Тому для правильних висновків важливо враховувати контекст і проводити більш глибокий аналіз — чи змінилося ставлення до таких правопорушень, чи зросла якість реагування правоохоронців, чи вдалося запровадити ефективні механізми захисту жертв.

Окрім кількісних показників, **якісні дослідження** (інтерв'ю з учасниками програм, експертами, представниками громадських організацій) допомагають зрозуміти механізми впливу заходу і виявити приховані фактори успіху чи невдачі. Як приклад, у межах програм пробації проведення глибинних інтерв'ю із засудженими, які беруть участь у реабілітаційних курсах, покаже, наскільки ці курси справді допомагають змінити поведінку, знайти роботу й уникнути повторних злочинів. Якщо респонденти вказують на проблеми з організацією занять або нестачу наставництва, це стане поштовхом до вдосконалення програми.

Для системної оцінки ефективності кримінологічних заходів часто застосовується метод «експерименту з контрольною групою». Ідея полягає в тому, що одна група районів чи інституцій (наприклад, виправних закладів) отримує певну профілактичну програму, а інша група (контрольна) продовжує діяти у звичному режимі. Після певного періоду можна порівняти різницю в рівнях злочинності, рецидиву чи загальній безпеці. Цей підхід є досить популярним у зарубіжній практиці, де поліція або муніципалітет хоче перевірити, чи виправдовує себе, наприклад, застосування громадських камер спостереження в нічний час.

Деякі країни також проводять «кримінологічні аудити» або незалежні моніторинги, коли запрошені експерти, науковці, представники громадянського суспільства оцінюють ефективність державної політики щодо конкретного виду злочинів. За підсумками вони складають детальний звіт із рекомендаціями, які враховують фінансові, правові й організаційні аспекти. Якщо аудитори доходять висновку, що певна програма (скажімо, патрулювання в мікрорайоні) не вплинула на показники злочинності, а коштувала суттєво, це може зумовити перегляд бюджетних пріоритетів і розробку нових форм реагування.

Не менш важливо, що оцінка ефективності заходів проти злочинності має політичне й суспільне значення. Коли успішність програм підтверджується прозорими фактами, зростає довіра громадян до влади. У країнах, де відкрито публікують статистику злочинності та результати реалізованих ініціатив,

громадськість може самостійно робити висновки про дієвість поліційних стратегій. Такий підхід сприяє також збільшенню залученості громадських організацій і волонтерів до підтримки профілактичних проектів.

Оцінка ефективності може також охоплювати аналіз **небажаних побічних наслідків**. Припустімо, якщо збільшення патрульних нарядів у центрі міста призвело до зниження кількості вуличних пограбувань, але злочинці почали активніше діяти в спальних районах, то загальний рівень правопорушень залишився незмінним, просто злочин перемістився. У такій ситуації корисно проводити моніторинг усіх районів і коригувати дислокацію нарядів, допоки не знайдено ефективну модель розподілу ресурсів.

Потрібно пам'ятати й про економічну складову. Іноді заходи, які призводять до незначного зниження злочинності, можуть коштувати невиправдано багато. Відтак, доцільніше інвестувати у менш витратні, але більш ефективні методи. Саме для визначення таких балансів у низці держав прийнято підхід «cost-benefit analysis», коли співставляють витрати на реалізацію програми (наприклад, створення спеціалізованого відділу, встановлення техніки) і отримані «дивіденди» у вигляді зменшення злочинів, скорочення кількості потерпілих, підвищення довіри до поліції. Коли співвідношення «вигода-витрати» виявляється позитивним, можна говорити про ефективність.

Загалом, **оцінка ефективності кримінологічних заходів виконує роль зворотного зв'язку**, що живить систему планування й ухвалення рішень у правоохоронній сфері. Вона дозволяє продемонструвати, що певні інновації (наприклад, запровадження програм ресоціалізації для неповнолітніх правопорушників) дійсно позитивно позначилися на статистиці рецидивів. І навпаки, якщо якісь ініціативи не дають бажаного результату, влада може звернути увагу на інші підходи чи коригувати механізм реалізації. У результаті формується більш гнучка й раціональна політика безпеки, зорієнтована на конкретні результати.

Підсумовуючи, оцінка ефективності кримінологічних заходів — це невід'ємна складова процесу управління у сфері запобігання злочинності, що

гарантує постійне вдосконалення системи правопорядку та дає змогу оптимально використовувати ресурси. Вона забезпечує прозорість, підвищує довіру населення, а також дозволяє приймати виважені рішення стосовно подальшого розвитку інституцій безпеки і реформування законодавчої бази. Успіх у цій царині визначається сполученням об'єктивних кількісних показників, ретельного якісного дослідження та ефективного зворотного зв'язку між аналітиками, правоохоронцями і суспільством.

РОЗДІЛ 7. ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

7.1. Тестові питання для самоперевірки.

До розділу 1 Загальні положення кримінології.

1. Кримінологія як наука займається переважно:

- A. Кваліфікацією злочинів згідно з Кримінальним кодексом.
- B. Вивченням причин та умов злочинності, її структури та динаміки.
- C. Забезпеченням процесуального порядку досудового розслідування.
- D. Адміністративним наглядом за особами, звільненими з місць позбавлення

волі.

2. Який із методів не належить до основних у кримінології?

- A. Статистичний аналіз.
- B. Експериментальний метод з контрольною групою.
- C. Методи опитування та анкетування.
- D. Секретне голосування при відборі суддів.

3. У рамках історії розвитку кримінології найбільший вплив на становлення біологічного напрямку мали ідеї:

- A. Чезаре Ломброзо.
- B. Еміля Дюркгейма.
- C. Говарда Беккера.
- D. Роберта Мерттона.

4. Найважливішим етапом у формуванні кримінології як окремої науки вважають:

- A. Період середньовічної інквізиції.
- B. Розробку загальних принципів профілактики злочинів у XIX столітті.
- C. Видання «Про злочини і покарання» Чезаре Беккарії.
- D. Прийняття нового Кримінального кодексу України.

5. Яке з наведених визначень найточніше описує злочинність як соціальне явище?

A. Злочинність — це одноразове порушення особою Кримінального кодексу.

B. Злочинність — це систематичне вчинення однією особою насильницьких дій.

C. Злочинність — це сукупність усіх злочинів, вчинених у певному суспільстві за певний період.

D. Злочинність — це виключно проблема підлітків і молоді.

6. Яке з тверджень не характеризує злочинність?

A. Вона змінюється під впливом економічних, соціальних і культурних чинників.

B. Вона завжди залишається на однаковому рівні, незважаючи на зміни в суспільстві.

C. Вона залежить від рівня правосвідомості громадян.

D. Вона є динамічним і змінним явищем.

7. Психологічні аспекти злочинної поведінки полягають:

A. У суті біологічних особливостях особи.

B. У стереотипах, комплексах, внутрішніх конфліктах, які сприяють прийняттю злочинного рішення.

C. У рівні освіти людини.

D. У географічному розташуванні місця проживання

8. Яке з понять належить до основних категорій кримінології?

A. Вина у формі необережності.

B. Кримінальне правопорушення.

C. Злочинність.

D. Амністія.

9. Який з нижченаведених чинників належить до психологічних аспектів злочинної поведінки?

A. Рівень індустріалізації регіону.

B. Стереотипи мислення та установки особистості.

C. Державна політика у сфері соціального захисту.

D. Екологічне забруднення.

10. Методологічна система кримінології передбачає:

A. Використання виключно кримінально-правових санкцій.

B. Застосування адміністративного нагляду замість досліджень.

C. Поєднання соціологічних, статистичних та психологічних методів вивчення злочинності.

D. Ігнорування міжнародного досвіду.

11. Історія розвитку кримінології вказує, що в епоху Просвітництва особливий вплив на її формування справили:

A. Кантіанські ідеї категоричного імперативу.

B. Праці Адама Сміта про ринкові відносини.

C. Теорії Джона Локка про природні права.

D. Погляди Беккарії та представників класичної школи, що наголошували на гуманізації покарання.

12. Поняття «злочинність» включає:

A. Тільки тяжкі насильницькі злочини.

B. Усі зареєстровані та латентні злочини, вчинені в певний період.

C. Тільки корупційні правопорушення.

D. Окремі адміністративні проступки.

13. Психологічні й соціальні аспекти злочинної поведінки передбачають:

A. Лише біохімічні чинники.

B. Вплив оточення, виховання, пережитого стресу, соціальних норм і конфліктів.

C. Порівняння злочинної поведінки зі статистикою ДТП.

D. Відсутність будь-яких зовнішніх чинників.

14. У якому аспекті історія розвитку кримінології має найбільше значення для сучасної науки?

A. Дозволяє визначити нові злочини, яких не було раніше.

В. Дозволяє зрозуміти еволюцію ідей про природу злочинності та не повторювати помилок минулого.

С. Повністю втрачає актуальність, оскільки злочинність змінюється занадто швидко.

Д. Спрямована виключно на дослідження діяльності середньовічних інквізицій.

15. Чим відрізняється предмет кримінології від предмета кримінального права?

А. Кримінологія вивчає особу злочинця, причини злочинності та засоби профілактики, тоді як кримінальне право визначає, які діяння є злочином і яке покарання за них призначається.

В. У кримінології відсутній науковий підхід, тоді як у кримінальному праві він є.

С. Кримінологія регулює суспільні відносини у сфері правосуддя, а кримінальне право вивчає рецидив.

Д. Предметом кримінального права є дослідження злочинності як явища, а кримінологія визначає склади злочину.

До розділу 2 Основні кримінологічні теорії.

1. Яка ідея є центральною в біологічному підході до пояснення злочинності?

А. Злочинна поведінка повністю визначається економічними чинниками.

В. У кожної людини відсутні будь-які фізіологічні схильності.

С. Існують уроджені особливості, що можуть підвищувати схильність до злочину.

Д. Злочинність виникає виключно через покарання, яке призначає суд.

2. Відповідно до класичних кримінологічних теорій, визначальним чинником злочинної поведінки є:

А. Раціональний вибір особи, заснований на принципі максимізації вигоди та мінімізації покарання.

В. Магічні ритуали, що здійснюються злочинцем перед вчиненням правопорушення.

С. Неконтрольована спадковість, яка не впливає на поведінку.

Д. Збіг обставин, виключно випадковість.

3. Яка з наведених тез належить до психолого-поведінкового підходу в кримінології?

А. Злочинність є виключно наслідком нестачі родючих земель.

В. Вчинення злочину пояснюється низкою підкріплень і наслідувань у певному середовищі.

С. Усі злочини спричинені генетичною мутацією мозку.

Д. Суспільство не відіграє ролі в формуванні особистості злочинця.

4. Хто з учених є представником соціологічного напрямку в кримінології, активно досліджував чинники середовища?

А. Чарльз Дарвін

В. Еміль Дюркгейм

С. Чезаре Ломброзо

Д. Іван Павлов

5. Що належить до основних положень теорій соціальної дезорганізації?

А. Основним визначальним чинником злочину є випадковість.

В. Соціальні інститути (сім'я, громада) можуть бути послаблені, що призводить до поширення девіантної поведінки.

С. Усі злочинні прояви пояснюються виключно індивідуальною психологією.

Д. Для виникнення злочинності потрібна виключно безробіття серед молоді.

6. Який приклад найкраще ілюструє аномію за Дюркгеймом?

А. Система чітких норм і цінностей, коли суспільство відповідає на злочин негайним покаранням.

В. Посилення згуртованості населення у великих містах, відсутність розриву між очікуваннями та реальністю.

C. Ситуація, коли старі норми вже не діють, а нові не сформувалися, що призводить до дезорієнтації індивідів і зростання злочинності.

D. Тільки генетична схильність окремих людей.

7. Який із прикладів відображає ідею диференціального спілкування у поясненні злочинної поведінки?

A. Дитина має вроджені кримінальні ознаки й діє інстинктивно.

B. Особа засвоює злочинні моделі завдяки спілкуванню з людьми, які виправдовують чи заохочують правопорушення.

C. Злочини виникають лише внаслідок порушення економічних інтересів.

D. Злочинність неможливо пояснити з огляду на впливи середовища чи соціальних норм.

8. Теорія стигматизації стверджує, що:

A. Злочин — це виключно результат раціонального вибору.

B. Наклеювання ярлика «злочинець» може призвести до подальшої криміналізації особи.

C. Немає жодного зв'язку між суспільною реакцією та повторною злочинністю.

D. Соціальні норми жодним чином не впливають на формування злочинної поведінки.

9. Який з варіантів описує один із сучасних підходів до пояснення злочинної поведінки?

A. Віра в кармічне покарання, що керує всіма злочинцями.

B. Утвердження, що люди діють з урахуванням можливості бути спійманими й оцінки вигоди.

C. Усі злочини пояснюються виключно міфічними віруваннями.

D. У злочинності взагалі немає логічних пояснень, усе — випадковість.

10. Який із цих учених прославився розробкою теорії аномії?

A. Говард Беккер

B. Чезаре Ломброзо

C. Роберт Мертон

D. Чарльз Гард

11. У чому сутність теорії соціальної дезорганізації, розробленої представниками чиказької школи?

A. Злочинність належить винятково до генетичних відхилень окремих людей.

B. Міські райони зі слабкою соціальною згуртованістю та нестабільністю населення часто генерують підвищений рівень злочинності.

C. Найважливішим чинником у формуванні злочинця є біохімічний склад крові.

D. Злочини скоюють виключно особи з вищою освітою.

12. Теорія диференціального спілкування (Едвін Сазерленд) головно наголошує на тому, що:

A. Злочинці завжди діють поодиноці і не навчаються від інших.

B. Кримінальна поведінка формується шляхом індивідуального осяяння, без соціального впливу.

C. Злочинна поведінка — результат навчання в середовищі, де злочини сприймаються як прийнятний спосіб дій.

D. Усі люди мають однакову схильність до злочинів від народження.

13. Який із принципів визначає теорія стигматизації щодо суспільної реакції на девіацію?

A. Особи, які формально вчинили злочин, завжди безповоротно інтегруються в суспільство.

B. Негативні ярлики, наклеєні на правопорушника, можуть закріпити його злочинну ідентичність та сприяти повторній девіації.

C. Стигматизація не має жодних наслідків для підсудних, вона — просте формальне визначення.

D. Суспільство повністю ігнорує соціальний статус злочинця після відбуття покарання.

14. Яка характеристика відповідає сучасним концепціям пояснення злочинної поведінки?

A. Вони вказують лише на божі покарання як причину злочину.

B. Вони поєднують результати соціології, психології, економіки, акцентуючи на багатовимірності причин злочинів.

C. Сучасні концепції повністю заперечують вплив соціальних норм.

D. Усі злочини пояснюють виключно теоріями психічних розладів.

15. Який варіант описує «теорію аномії» у розумінні Роберта Мертона?

A. Коли відсутні будь-які відхилення в суспільстві.

B. Коли є суперечність між культурно схваленими цілями та доступними легальними засобами їх досягнення, що штовхає деяких людей до злочинів.

C. Коли людина повторює злочини, бачачи, що це вигідно іншим у її середовищі.

D. Коли особа від природи має схильність до насилля через генетичні особливості.

До розділу 3 Причини і детермінанти злочинності.

1. Згідно з кримінологічним вченням про особу злочинця, яке твердження є найбільш точним?

A. Особа злочинця не має жодних відмінностей від пересічного громадянина.

B. Особу злочинця визначають виключно біологічні чинники та генетичні аномалії.

C. Особа злочинця — це комплекс психологічних, соціальних та морально-правових характеристик людини, схильної до порушення закону.

D. Особистісні риси не мають жодного впливу на злочинну поведінку.

2. Що з наведеного належить до так званих «фонових явищ» у кримінології?

A. Тимчасові падіння рівня злочинів через загрозу покарання.

B. Соціальні та економічні фактори, які самі по собі не є злочинними, але створюють підґрунтя для їх виникнення.

C. Безпосередні причини, що примушують людину вчинити злочин.

D. Особливості психофізіології конкретної особи, яку засуджено.

3. Який із чинників найкраще ілюструє соціально-економічні причини злочинності?

A. Низький зріст людини порівняно з середнім показником.

B. Збільшення рівня безробіття та соціальної нерівності в суспільстві.

C. Вирішення усіх конфліктів мирним шляхом.

D. Жорстке й неунікне покарання за всі правопорушення.

4. У чому полягає вплив культурних чинників на злочинність?

A. Культурні традиції та цінності можуть виправдовувати або засуджувати певні поведінкові моделі.

B. Тільки етнічне походження особи визначає кримінальну поведінку.

C. Злочини частіше трапляються серед людей із вищою освітою.

D. Відсутність будь-якої залежності між культурою та злочинністю.

5. Яке з наведених тверджень найкраще описує політичні чинники злочинності?

A. Політичні чинники не впливають на формування організованих злочинних груп.

B. Політична нестабільність, корупція та відсутність правової держави можуть створювати сприятливе середовище для злочинності.

C. Надмірна прозорість державної влади завжди зумовлює зростання злочинів.

D. Зміна уряду не має зв'язку з криміногенною ситуацією.

6. Який із прикладів найточніше відображає вплив глобалізації на транснаціональну злочинність?

A. Поступове зменшення правопорушень завдяки розвитку туризму.

B. Полегшення пересування товарів та людей через кордони сприяє поширенню контрабанди та мереж організованих злочинців.

C. Відсутність будь-якого зв'язку між відкритістю кордонів і злочинністю.

D. Усі злочини стають суто локальними і не мають міжнародної компоненти.

7. У чому полягає особливість злочинності у воєнний час?

A. Війна та соціальні потрясіння призводять до дестабілізації державних інститутів і поширення мародерства, корупції, незаконного обігу зброї.

B. Рівень злочинності повністю знижується, оскільки всі ресурси йдуть на підтримку армії.

C. Злочини стають лише економічного характеру.

D. Злочинці не можуть діяти, якщо оголошено військовий стан.

8. Що характеризує злочинність в умовах соціальних криз?

A. Кризові явища не впливають на динаміку злочинів.

B. Зростання безробіття, послаблення суспільних інституцій та зменшення рівня соціального захисту можуть підвищити злочинну активність.

C. Здебільшого спостерігається зниження рецидивної злочинності.

D. Погіршення економіки ніяк не стосується злочинності.

9. Яке з тверджень найкраще розкриває суть віктимології (кримінологічного вчення про жертву злочину)?

A. Віктимологія вивчає виключно осіб, що скоїли злочин.

B. Віктимологія аналізує чинники, які роблять людей уразливими до злочинної поведінки інших.

C. Предметом віктимології є історія розвитку каральних методів.

D. Віктимологія займається лише дослідженням дитячої злочинності.

10. Що означає термін «фонові явища» у кримінологічній літературі?

A. Явища, які безпосередньо спричиняють вчинення злочину.

B. Елементи культури, які заохочують милосердя і толерантність.

C. Процеси та фактори, що не є безпосередніми причинами злочину, але створюють передумови для його виникнення.

D. Випадкові обставини, що не впливають на рівень злочинності.

11. Чому кримінологічне вчення про особу злочинця важливе в профілактиці злочинів?

A. Воно має виключно теоретичний характер, не пов'язаний із практикою.

B. Розуміння особистісних характеристик злочинця допомагає розробляти ефективні програми виправлення й корекції.

C. Усі злочинці однакові, а розмежування їхніх характеристик не дає переваг у профілактиці.

D. Цим повинна займатися виключно біологія, а не кримінологія.

12. Який із варіантів стосується соціально-економічних чинників злочинності?

A. Погода й кліматичні коливання протягом року.

B. Низький рівень доходів населення, різка соціальна нерівність, відсутність стабільної зайнятості.

C. Лише індивідуальні психологічні особливості.

D. Історичний розвиток правової системи.

13. Які особливості має злочинність у воєнний час?

A. Особливості відсутні, злочинність залишається незмінною.

B. Зростання правопорушень, пов'язаних із мародерством, незаконним вивезенням майна, корупційними схемами в оборонній сфері.

C. Скорочення всіх видів злочинів через суворий військовий контроль.

D. Посилена діяльність іноземних гуманітарних організацій.

14. У чому полягає вплив соціальних криз на злочинність?

A. Вплив повністю відсутній, оскільки злочинці діють незалежно від економічної чи політичної ситуації.

B. Соціальні кризи можуть поглиблювати нерівність, безробіття та фрустрацію, що призводить до зростання числа правопорушень.

C. Усі злочини стають виключно політичного характеру.

D. Соціальні кризи завжди зумовлюють зниження злочинної поведінки.

15. Кримінологічне вчення про жертву злочину (віктимологія) вивчає:

A. Методологію адміністративних стягнень.

B. Обставини, за яких певні категорії осіб стають потерпілими, а також способи зменшення їхньої вразливості.

C. Лише статистику тяжких злочинів, без врахування жертв.

D. Тільки добровільні свідчення злочинців.

До розділу Кримінологічна характеристика окремих видів злочинності.

1. Яка з наведених характеристик найточніше визначає наркозлочинність як окремий вид злочинності?

A. Здійснення насильницьких дій виключно над родичами підозрюваного.

B. Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, пов'язаний із виготовленням, перевезенням чи збутом.

C. Злочини, що охоплюють виключно політичний тероризм.

D. Правопорушення, що здебільшого вчиняються лише в державному секторі.

2. У чому полягає основна небезпека наркозлочинності?

A. Відсутність будь-якого впливу на здоров'я населення.

B. Зв'язок із фінансуванням міжнародних транскордонних структур, поширення залежності серед різних верств населення.

C. Застосування лише малих доз наркотичних речовин для експериментів.

D. Офіційна легалізація всіх наркотиків у світі.

3. Якою є одна з характерних ознак організованої злочинності?

A. Випадкове об'єднання осіб, які не координують свої дії.

B. Стала ієрархічна структура злочинного угруповання, наявність корупційних зв'язків та фінансових потоків.

C. Злочини, що вчиняються тільки одноосібно і безпосередньо після сварки.

D. Завжди суто легальні операції без відмивання коштів.

4. Який приклад найточніше відбиває міжнародний вимір організованої злочинності?

A. Діяльність невеличкої групи, що грабує продовольчі магазини в одному селі.

В. Незаконне транспортування великої кількості товарів через кілька держав, використання офшорів і підставних компаній.

С. Розгляд апеляційних скарг у місцевому суді.

Д. Виключно дрібні крадіжки велосипедів громадян.

5. Яка риса корупційних злочинів найчастіше ускладнює їх виявлення та розслідування?

А. Вчинення дій перед свідками й публічне обговорення хабара.

В. Відсутність будь-яких складних схем, простота у відстеженні грошей.

С. Прихованість, змова між посадовцем і особою, що дає чи отримує хабар, складні фінансові потоки.

Д. Повна прозорість бюджетних рахунків і надходжень.

6. У чому головна відмінність корупційних злочинів від інших видів протиправної діяльності?

А. Вони ніколи не мають економічних мотивів.

В. Вчиняються переважно посадовими особами, що зловживають своїм статусом.

С. Усі пов'язані з насильством і вимаганням особистого характеру.

Д. Спрямовані виключно проти іноземних компаній.

7. Що з наведеного найкраще описує торгівлю людьми та експлуатацію осіб?

А. Допомога в працевлаштуванні громадян без будь-яких порушень.

В. Діяльність, що включає вербування, перевезення, переховування та передачу осіб з метою експлуатації (трудової, сексуальної тощо).

С. Звичайна трудова міграція без ознак протиправних дій.

Д. Корупційна схема укладання державних контрактів.

8. Чому торгівля людьми вважається однією з найнебезпечніших форм злочинності?

А. Не має жодного впливу на суспільство.

В. Спрямована на забезпечення роботою всіх охочих.

С. Порушує фундаментальні права людини, спричиняє насильство, експлуатацію та деградацію особистості.

Д. Безпосередньо пов'язана лише з легальними операціями на ринку праці.

9. Яка із ключових характеристик військових злочинів?

А. Вчинення дій, що суперечать законам і звичаям війни (жорстоке поводження з цивільними, полоненими, мародерство тощо).

В. Завжди відбуваються тільки у період миру й стабільності в країні.

С. Пов'язані з легальним використанням зброї задля самозахисту.

Д. Застосовуються виключно проти однієї особи без наслідків для суспільства.

10. Який з наведених прикладів ілюструє кримінологічний аспект злочинів у військовий час?

А. Зменшення цивільних втрат і повна відсутність мародерства в конфліктній зоні.

В. Викрадення гуманітарної допомоги, використання нелегальних каналів обігу зброї, випадки масових порушень прав людини.

С. Масовий перехід населення на добровільну службу у військо.

Д. Повне дотримання міжнародного гуманітарного права всіма учасниками конфлікту.

11. Яка з наведених характеристик найбільше відповідає наркозлочинності?

А. Відсутність організованих каналів перевезення заборонених речовин.

В. Існування міжнародних мереж, які контролюють виробництво та збут наркотиків, великий обсяг нелегальних фінансових операцій.

С. Прозорість розрахунків і легальне оподаткування.

Д. Законне й контрольоване розповсюдження усіх психоактивних речовин.

12. Яка основна мета організованої злочинності?

А. Виключно здійснення актів гуманітарної допомоги.

В. Створення суспільно корисних інфраструктур.

С. Отримання незаконного прибутку через корупцію, рекет, відмивання грошей, наркоторгівлю та інші протиправні методи.

Д. Забезпечення прозорого бізнесу і чесних виборів.

13. Яке із положень найточніше відображає характер корупційних злочинів і зловживань владою?

А. Посадовець діє в інтересах суспільства без особистої вигоди.

В. Корупція не потребує контакту між стороною, що дає, і стороною, що отримує хабар.

С. Зловживання владою часто здійснюється шляхом службових повноважень, що порушує суспільну довіру, сприяє незаконному збагаченню.

Д. Жоден елемент схеми корупційних злочинів не передбачає отримання матеріальної користі.

14. У чому полягає роль міжнародного виміру в характеристиці організованої злочинності?

А. Незначна, оскільки організовані злочинні групи діють виключно в одній країні.

В. Багато угруповань виходять за межі кордонів, створюючи транснаціональні схеми перевезення заборонених товарів, відмивання коштів.

С. Зв'язки з іноземними структурами повністю заборонено кримінальним законом.

Д. Міжнародний аспект не може існувати без офіційного дозволу держави.

15. Яка ключова причина загострення злочинності в умовах військового стану?

А. Повна ліквідація будь-яких військових структур та фортифікацій.

В. Додатковий контроль і відсутність доступу до зброї в населення.

С. Послаблення державних інституцій, мародерство, зловживання поставанням військових ресурсів, незаконний обіг зброї.

Д. Масове збільшення соціальних виплат і зниження безробіття.

До розділу Система запобігання та протидії злочинності.

1. Яка мета державної політики у сфері запобігання злочинності?

A. Збільшення кількості ув'язнених незалежно від тяжкості злочинів.

B. Формування комплексних профілактичних заходів, що знижують ризику вчинення злочинів.

C. Забезпечення виключно приватної охорони для громадян.

D. Відмова від будь-яких соціальних програм чи просвітницьких ініціатив.

2. Що з наведеного є основним завданням правоохоронних органів у запобіганні злочинності?

A. Формування та ухвалення законів замість парламенту.

B. Ігнорування звернень громадян про можливі злочини.

C. Виявлення криміногенних чинників, оперативне реагування на загрози й співпраця з громадянами.

D. Виключно проведення судових засідань.

3. Який із підходів характерний для кримінологічного аналізу в системі боротьби зі злочинністю?

A. Оцінювання злочинів лише за допомогою інтуїтивних здогадок слідчих.

B. Комплексне використання статистичних, соціологічних і аналітичних методів для виявлення проблемних зон.

C. Використання виключно покарань без урахування причин злочинів.

D. Повна відмова від збору даних і спостережень про злочинність.

4. Що передбачає державна політика у сфері запобігання злочинності в контексті взаємодії з громадськістю?

A. Повну закритість і недоступність інформації про кримінальні процеси.

B. Ігнорування думки населення і заперечення волонтерських ініціатив.

C. Впровадження проєктів «Community Policing», залучення громадян до профілактичних заходів.

D. Проведення лише каральних операцій за відсутності комунікації з населенням.

5. Яку роль відіграють громадські ініціативи та міжнародні організації в протидії злочинності?

A. Вони не можуть мати жодного впливу на криміногенну обстановку.

B. Займаються виключно організацією спортивних заходів, не пов'язаних із безпекою.

C. Сприяють фінансуванню злочинних угруповань через благодійні фонди.

D. Допомагають виявляти проблемні сфери, проводять моніторинг, адвокацію реформ, обмінюються досвідом на міжнародному рівні.

6. Яка з наведених тез найточніше описує сутність «спеціальних програм ресоціалізації правопорушників»?

A. Це програми, що передбачають довічне ув'язнення без жодних змістовних заходів.

B. Заходи, спрямовані на допомогу особам, які вчинили злочин, в інтеграції у суспільство, підвищенні освітнього та професійного рівня.

C. Програми, що базуються на колективному проживанні правопорушників без будь-якого контролю.

D. Профілактика, зорієнтована тільки на фізичне покарання.

7. Яке з нижченаведених завдань не входить до повноважень правоохоронних органів у запобіганні злочинності?

A. Оперативно-розшукова діяльність, спрямована на виявлення злочинних планів.

B. Розкриття злочинів та затримання правопорушників.

C. Проведення просвітницьких і профілактичних заходів у громадах.

D. Створення міжнародних торговельних договорів від імені уряду.

8. Який із методів боротьби зі злочинністю вважається превентивним, а не каральним?

A. Збільшення тюремних термінів для всіх без винятку злочинців.

B. Запровадження соціальних проєктів для груп ризику, зокрема молоді з неблагополучних родин.

C. Обов'язкова конфіскація майна у всіх громадян без визначення провини.

D. Відміна правоохоронної функції поліції і передання її приватним охоронним агентствам.

9. Яким чином кримінологічний аналіз допомагає планувати ефективні заходи боротьби зі злочинністю?

A. Пропонує керуватися лише інтуїтивними здогадками без збору статистики.

B. Дозволяє передбачити найуразливіші точки, порівнювати варіанти дій і оцінювати, які рішення будуть найбільш дієвими.

C. Повністю відмовляється від використання будь-яких соціологічних чи статистичних методів.

D. Зосереджений виключно на розробці теоретичних концепцій без практичного застосування.

10. Яке з тверджень найточніше відображає «роль громадських ініціатив» у запобіганні злочинності?

A. Ініціативи громадян завжди заборонені законом і не можуть бути реалізовані.

B. Волонтерські та правозахисні об'єднання можуть проводити профілактику, просвітницьку роботу, допомагати потерпілим, сприяти реформам.

C. Громадські організації не займаються питаннями злочинності, це виключно компетенція поліції.

D. Ініціативи діють таємно, без взаємодії з державними структурами.

11. Чим відрізняються спеціальні програми ресоціалізації від звичайного тюремного утримання?

A. Вони передбачають підготовку правопорушника до повернення у суспільство, набуття ним професійних навичок, психологічну корекцію.

B. Виключно посилюють режим ізоляції правопорушника.

C. Позбавлені будь-яких навчальних і освітніх заходів.

D. Сприяють повторній криміналізації та соціальній ізоляції особи.

12. Який з результатів можна очікувати від ефективного використання методів кримінологічного аналізу в боротьбі зі злочинністю?

A. Зменшення прозорості правоохоронної діяльності та посилення недовіри громадян.

B. Відсутність будь-яких змін у криміногенній ситуації.

C. Розробка адресних заходів протидії правопорушенням, оперативне виявлення «гарячих точок».

D. Зосередження виключно на репресивних засобах покарання без аналізу причин.

13. Який із результатів можна пов'язати з ефективним залученням міжнародних організацій до протидії злочинності?

A. Повне ігнорування рекомендацій міжнародних експертів.

B. Поліпшення координації міждержавних операцій, спільні навчання, обмін інформацією, спільні стандарти.

C. Безумовна передача всієї судової системи під контроль іноземних консультантів.

D. Лише одноразові заходи без будь-якого довгострокового впливу.

14. Яка мета кримінологічного аналізу й методів боротьби зі злочинністю?

A. Відмова від будь-яких досліджень і статистики.

B. Використання виключно каральної практики без з'ясування причин злочинів.

C. Розуміння глибинних чинників злочинності, розробка довгострокових стратегій профілактики, підвищення ефективності правоохоронних органів.

D. Запровадження обов'язкової самоізоляції для всіх громадян без потреби.

15. Що передбачають спеціальні програми ресоціалізації правопорушників та запобігання рецидиву?

A. Обмежуються додатковим строком ув'язнення для всіх злочинців.

B. Забезпечують заходи з психологічної підтримки, навчання, працевлаштування, участі в громадських проєктах задля зниження ризику повторних злочинів.

C. Виключно допити правопорушників без надання соцдопомоги чи іншої підтримки.

D. Припускають збільшення кількості каральних експедицій.

До розділу Кримінологічний прогноз та аналіз злочинності.

1. Яка з наведених характеристик найточніше описує сутність кримінологічного прогнозу?

A. Виключно статистичне порівняння показників злочинності за два роки поспіль.

B. Комплексне оцінювання можливих змін у криміногенній ситуації, враховуючи соціальні, економічні та інші чинники.

C. Використання інтуїтивних здогадок слідчих без жодного аналізу даних.

D. Формування загальної законодавчої бази, не пов'язаної з ризиками.

2. Що є головною метою методів прогнозування кримінальних ризиків?

A. Забезпечення неминучого покарання злочинця.

B. Використання каральних дій після вчинення злочину, не враховуючи попередження.

C. Виявлення потенційних загроз і своєчасне планування профілактичних заходів.

D. Детальний опис судових помилок у минулому.

3. Яке із наведених тверджень найповніше відображає кримінологічний аналіз?

A. Випадкове дослідження певних судових справ без систематизації.

B. Одноразове з'ясування кількості злочинів без вивчення їхніх причин.

C. Глибоке та багатовекторне вивчення причин, умов, структури та динаміки злочинності, що використовується для розробки профілактичних дій.

D. Процес суто поліцейської діяльності без участі соціологів і статистиків.

4. Який чинник ускладнює побудову достовірних прогнозів злочинності?

A. Наявність детальних статистичних даних про всі правопорушення.

B. Плинність соціальних і економічних умов, латентність деяких видів злочинності, залежність від міжнародних чинників.

C. Чітка взаємодія між науковцями й поліцією.

D. Високий рівень комп'ютеризації обробки даних.

5. Чим відрізняється планування заходів боротьби зі злочинністю від простого реагування на правопорушення?

A. Обмежується виключно постановою уряду про введення особливого стану.

B. Передбачає цілісну стратегію, спрямовану на запобігання злочинам через управління ризиками, враховує соціальні й економічні аспекти.

C. Здійснюється винятково після отримання показів свідків у суді.

D. Охоплює лише визначення винагород за упіймання злочинця.

6. Яка мета оцінки ефективності кримінологічних заходів?

A. Визначити, які дії були провальними, щоб більше не ініціювати жодних профілактичних заходів.

B. Встановити кількість затриманих, не враховуючи статистики злочинів.

C. Проаналізувати результати реалізованих програм і визначити, наскільки вони вплинули на рівень злочинності, рівень довіри громадян тощо.

D. Порівнювати виключно кількість посадових осіб, які звільнені за недбалість.

7. Який із перелічених методів не застосовується для прогнозування кримінальних ризиків?

A. Збирання та обробка статистичних даних.

B. Випадкове жеребкування посадових осіб правоохоронних органів.

C. Експертні оцінки фахівців у галузі права та соціології.

D. Соціологічні опитування груп ризику.

8. Яку функцію виконує кримінологічний аналіз для оперативного планування в правоохоронній діяльності?

A. Запроваджує альтернативу кримінальному кодексу.

B. Сприяє виявленню проблемних територій, встановленню ключових загроз, обґрунтовує оптимальний розподіл сил.

C. Здійснює розслідування конкретних злочинів без звернення до суду.

D. Фіксує лише загальнонаціональну статистику без деталізації по регіонах.

9. Який із наведених факторів може свідчити про необхідність посилення планування профілактичних заходів?

A. Зниження рівня злочинності протягом багатьох років.

B. Різке зростання латентної злочинності, виявлене через громадські опитування.

C. Повна довіра населення і відсутність звернень до поліції.

D. Надмірне покарання за дрібні правопорушення.

10. Що є одним із показників успішності прогнозування тенденцій злочинності?

A. Відсутність будь-якої офіційної статистики.

B. Наявність профілактичних дій, які знизили статистику певних злочинів у передбачених районах.

C. Погіршення взаємодії між поліцією та громадою.

D. Абсолютне скорочення бюджету, виділеного на боротьбу зі злочинами.

11. У чому полягає основна ідея «прогнозування тенденцій та планування заходів боротьби зі злочинністю»?

A. У реагуванні після того, як масив злочинів уже скоєно.

B. У повній заміні традиційних методів кримінального переслідування виплатами компенсацій від держави.

C. У системному попередженні правопорушень, передбаченні їхнього ймовірного зростання чи зміни структури, й підготовці комплексних дій.

D. У створенні хаотичних локальних ініціатив, не узгоджених із законодавством.

12. Яким чином «оцінка ефективності кримінологічних заходів» впливає на державну політику?

A. Не впливає, оскільки всі заходи ухвалюються політиками виключно за політичною волею.

B. Результати оцінки можуть підвищити прозорість, вдосконалити ініціативи та допомогти у перерозподілі ресурсів на найбільш дієві програми.

C. Спричиняють лише формальне підбиття підсумків без практичного впливу.

D. Використовуються виключно для визначення зарплат правоохоронців.

13. Яка особливість вирізняє сучасний кримінологічний аналіз?

A. Опора лише на інтуїцію та особистий досвід старших працівників поліції.

B. Урахування регіональних відмінностей, статистики, соціологічних опитувань, оперативних даних.

C. Цілковите відкинення будь-яких соціологічних чи економічних чинників.

D. Виключна орієнтація на розгляд судових справ без врахування контексту.

14. Якою може бути головна перешкода для ефективного прогнозування кримінальних ризиків?

A. Надмірна відкритість поліції для громадян.

B. Некомплект кадрів і відсутність налагодженого обміну даними між державними структурами, що ускладнює системний аналіз.

C. Відсутність затвердженого кримінального кодексу.

D. Впровадження програм ресоціалізації правопорушників.

15. Для чого застосовують «методи прогнозування кримінальних ризиків»?

A. Для побудови каральних акцій без урахування обставин.

В. Для аналізу ймовірності виникнення певних типів злочинів, вчасної розробки профілактичних заходів і раціонального використання ресурсів.

С. Щоб виправдати розширення повноважень усіх державних органів без причини.

Д. Для того, щоб перекласти відповідальність за злочини на громадян.

7.2. Практичні завдання та кейси.

ДО РОЗДІЛУ ПРИЧИНИ І ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ.

Завдання. Складання «портрета» особи злочинця.

Опис: Здобувачі освіти отримують опис справи (навчальний або реальний, але адаптований), що стосується особи, яка вчинила злочин. Матеріали містять біографічні дані, відомості про середовище проживання, попередні правопорушення тощо. Необхідно визначити, які соціальні, психологічні та культурні чинники сприяли злочинній поведінці. Запропонувати профілактичні заходи, які могли б знизити ймовірність злочину (наприклад, корекційні програми, соціальну підтримку).

Мета: Навчитися комплексно оцінювати особистість правопорушника з кримінологічного погляду. Продемонструвати зв'язок між індивідуальними (психологічними) та соціальними факторами.

Завдання. Виявлення «фонових» явищ та їхній вплив на злочинність.

Опис: Здобувачам освіти пропонують (або моделюють) міні-дослідження в певному мікрорайоні. Ідентифікують явища, які самі по собі не є злочинними, але потенційно створюють середовище для правопорушень (відсутність дозвілля, брак освітлення, соціальна ізоляція). Пропонують заходи для зменшення впливу цих чинників (запуск спортивних секцій, поліпшення інфраструктури тощо).

Мета: Зрозуміти різницю між безпосередніми причинами злочину та «фоновими» чинниками. Розвивати навички профілактичної роботи у співпраці з місцевими громадами.

Кейс. «Виявлення жертви злочину» (Віктимологічний підхід).

Ситуація: Імітується випадок, коли особа стала жертвою шахрайства або насильницького злочину, і перед здобувачами освіти постає завдання детально проаналізувати цю ситуацію з точки зору віктимології. Надані матеріали справи містять опис події, обставини, що передували злочину, характеристики потерпілого, його соціальний статус, спосіб життя, поведінкові особливості, рівень обізнаності про ризики та попередні взаємодії з потенційно небезпечними особами. Наприклад, у випадку шахрайства йдеться про людину, яка переказала кошти за товар, якого не отримала, або стала жертвою телефонного шахрайства під приводом «звільнення родича від відповідальності», довірившись інформації, отриманій у стресовій ситуації. Якщо ж розглядається випадок насильницького злочину, то можуть бути представлені дані про те, що потерпілий повертався додому через малолюдне місце у нічний час, вступав у конфлікт із незнайомцями або не повідомив вчасно близьких про своє місцезнаходження.

Здобувачі освіти мають визначити, які фактори сприяли віктимізації особи: чи зіграв роль її соціальний або економічний статус, чи вплинув фактор недостатньої обережності, чи існувала певна передісторія взаємин між жертвою та злочинцем. Аналізується, чи можна було запобігти злочину за умови зміни поведінки потерпілого, чи жертва мала інформацію про подібні схеми шахрайств або потенційну небезпеку в певному середовищі. Крім того, учасники моделюють варіанти правильної реакції в такій ситуації: які дії могли б знизити ризик злочину, як варто було діяти потерпілому після інциденту, які механізми захисту могли б спрацювати.

У підсумку здобувачі освіти формують рекомендації щодо профілактики подібних злочинів, оцінюючи роль суспільних інститутів у зниженні віктимності населення. Вони пропонують заходи підвищення правової обізнаності, покращення

взаємодії між громадянами та правоохоронними органами, виявляють типові помилки, що призводять до підвищення ризику стати жертвою злочину, та обговорюють, як державні та недержавні інституції можуть зменшити рівень віктимності серед населення через інформаційні кампанії, соціальні проекти та розвиток безпечного середовища.

Завдання:

1. Визначити, які особливості поведінки чи ситуаційні умови сприяли злочину.
2. Запропонувати методи зниження віктимності (інформаційні кампанії, рекомендації з безпечної поведінки).
3. Обґрунтувати, як кримінологічні знання допоможуть поліції та соціальним службам у подібних випадках.

Очікувані результати: Уміння застосовувати віктимологічні підходи, розробляти рекомендації для потерпілих і спільнот. Розуміння ролі самої жертви в механізмі злочину.

ДО РОЗДІЛУ КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИННОСТІ.

Завдання. Аналіз кейсу з корупційним злочином.

Опис: Здобувачі освіти отримують змодельовані матеріали щодо корупційної схеми в муніципалітеті (відкати, ухиляння від декларування доходів тощо). Визначають чинники, що зумовили корупцію (низька прозорість, слабкий контроль). Скласти пропозиції щодо антикорупційних заходів: електронні тендери, громадський моніторинг, посилення відповідальності.

Мета: Зрозуміти, як організовані корупційні злочини. Навчитися пропонувати профілактичні та правові механізми протидії.

Кейс. «Молодіжна злочинність у передмісті».

Ситуація: У передмісті спостерігається тривожне зростання рівня підліткових правопорушень, зокрема дрібних крадіжок, вандалізму, хуліганства

та бійок, що створює атмосферу небезпеки серед місцевих жителів. Поліція вжила заходів у вигляді посиленних патрулів, підвищення відеоспостереження та збільшення кількості адміністративних покарань, проте проблема залишається, а рецидивність серед молоді не знижується. Частина громади вимагає ще суворіших заходів, таких як зменшення вікового порогу кримінальної відповідальності чи запровадження комендантської години для підлітків, водночас інша частина наголошує на тому, що причиною правопорушень є брак можливостей для самореалізації молоді, відсутність безпечних місць для відпочинку, спортивних секцій та дозвільних програм. Низький рівень зайнятості підлітків, недостатня соціальна робота з дітьми з малозабезпечених сімей та відсутність альтернатив для конструктивного проведення вільного часу призводять до того, що молодь обирає криміногенні субкультури та асоціальні форми поведінки. Психологи та соціальні працівники наголошують, що одні лише репресивні методи без комплексного підходу до профілактики можуть лише загострити ситуацію, зміцнивши серед молоді відчуття несправедливості, відчуженості від суспільства та антипатії до правоохоронців. Водночас міжнародний досвід свідчить, що поєднання профілактичних програм із помірними, але невідворотними покараннями може значно знизити рівень молодіжної злочинності.

Завдання:

1. Описати кримінологічні особливості молодіжної злочинності.
2. Виявити можливі «фонові» чинники (безробіття, брак дозвілля).
3. Розробити план профілактики (співпраця місцевої влади, громадськості, освітніх закладів).

Очікувані результати: Розуміння специфіки молодіжних правопорушень.

Уміння пропонувати комплексні заходи з мінімальними ресурсами, що базуються на аналізі середовища.

ДО РОЗДІЛУ СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Завдання. Розробка плану запобігання злочинності у кризовий період.

Опис: Здобувачі освіти працюють із сценарієм, де регіон потрапив у воєнний чи економічний стан кризи. Необхідно оцінити ризики злочинів (корупція, мародерство, шахрайство), скласти план дій для органів влади і правоохоронців: посилений контроль, співпраця з населенням, інформаційні кампанії.

Мета: Навчитися системно мислити, брати до уваги специфіку кризової ситуації. Розробити план, що включає різні відомства (поліція, місцева влада, громадські об'єднання).

Кейс. «Транзитний коридор для контрабанди».

Ситуація: Прикордонна область перетворилася на ключовий транспортний коридор для незаконного перевезення підакцизних товарів, що дає підстави підозрювати існування корупційних зв'язків між окремими митниками та організованими злочинними угрупованнями. Попри те що офіційна статистика свідчить про збільшення вилучення контрабандних партій (алкоголю, сигарет, іноді навіть дефіцитних харчових продуктів чи інших товарів), тіньовий обіг лишається досить масштабним: вантажі перевозять уночі, часто фіксуються факти фіктивного декларування, а місцеві жителі нерідко свідчать про «лояльне» ставлення окремих працівників митниці до потенційно підозрілих фур чи мікроавтобусів. Ситуацію ускладнює складна географія регіону, наявність «об'їзних» доріг, віддалених пропускних пунктів і нестача сучасного обладнання для перевірки транспортних засобів. Деякі місцеві посадовці офіційно заперечують масштаб проблеми, хоча представники громадського сектору та журналісти-розслідувачі неодноразово оприлюднювали відео з прихованих камер, де можна побачити процеси, що нагадують сплату хабарів чи свідоме ігнорування явних порушень. Відсутність координації між окремими відомствами

та недосконале інформаційне забезпечення тільки посилюють проблему, оскільки органи влади дізнаються про великі партії контрабанди із запізненням або не мають достатньо доказів, щоб притягнути винних до відповідальності.

Завдання:

1. Як кримінологічний аналіз може допомогти виявити схеми і канали контрабанди?
2. Які заходи треба запланувати: спільні рейди, митний контроль, просвітництво?
3. Яку роль можуть відігравати громадські активісти або міжнародні організації?

Очікувані результати: Розуміння механізмів транскордонної злочинності. Навички планування у співпраці з різними державними установами і місцевими жителями.

ДО РОЗДІЛУ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ ТА АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ.

Завдання. Аналіз статистики злочинності для прогнозу.

Опис: Здобувачі освіти отримують офіційні (або змодельовані) дані щодо злочинності за кілька років у конкретному регіоні, відомості про соцекономічні параметри.

Задача: 1) Визначити тенденції (зростання/спад окремих видів злочинів). 2) Скласти орієнтовний прогноз на наступний рік. 3) Розробити план профілактичних заходів.

Мета: Розвивати вміння працювати з кримінальною статистикою, формувати прогнози та планувати заходи на основі зібраних даних.

Кейс. «Злочинність під час військової загрози».

Ситуація: У конкретному регіоні оголошено режим підвищеної готовності через наближення або присутність військового конфлікту. Окрім безпосередньої

загрози бойових дій, населення стикається з низкою кримінальних проявів, що стали частішими в умовах нестабільності та невизначеності. Спостерігається збільшення: **Мародерства** — самовільного привласнення майна, зокрема залишеного людьми, які евакуювалися, або захоплення споруд, що тимчасово не використовуються. **Шахрайств** — особливо під приводом збору коштів для військових потреб чи псевдоволонтерської діяльності. Частішають і випадки телефонного або онлайн-шахрайства, коли громадян обманом змушують перераховувати гроші. **Нелегального обігу зброї** — оскільки в зонах бойових дій чи поблизу них зброя та боєприпаси можуть потрапляти до рук цивільних, а також поширюватися злочинними групами для незаконного продажу або використання.

За наявними даними (офіційними або змодельованими) кількість зареєстрованих правопорушень у регіоні зросла на 30% за останні два-три місяці, що свідчить про суттєве ускладнення криміногенної обстановки. Правоохоронні органи відзначають збільшення навантаження, оскільки, окрім традиційних функцій, вони змушені приділяти увагу організації блокпостів, забезпеченню пропускну режиму, перевірці гуманітарних вантажів і реагуванню на нові види шахрайств.

Завдання:

1. Як можна пояснити динаміку (нестабільність, психологічні чинники, економічні труднощі)?
2. Скласти прогноз на найближчі пів року. Чи варто чекати подальшого підвищення?
3. Запропонувати план профілактики (спільні патрулі, моніторинг волонтерських фондів, громадські зустрічі).

Очікувані результати: Набуття вмінь прогнозувати розвиток злочинності в умовах воєнного чи кризового стану. Розробка комплексних заходів, що охоплюють оперативне реагування і співпрацю з громадою.

ЛІТЕРАТУРА:

Аркуша Л. І., Федчун Н. О., Хижняк Є. С. Кримінологія : навч.-метод. посіб. Київ : Фенікс, 2020. 120 с. ISBN 978-966-928-521-8.

Бабанін С. В. Запобігання комп'ютерним кримінальним правопорушенням : наук.-практ. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2022. 80 с.

Бабенко А.М., Конопельський В.Я. Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2020. 264 с.

Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність: Монографія / О.М. Бандурка, І.О. Бандурка. Харків: ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с.

Березняк В. С., Хашев В. Г. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

Березняк В. С., Юнін О. С., Шаблистий В. В. та ін. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / за заг. ред. А. Є. Фоменка. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с. ISBN 978-617-645-490-8.

Велика українська кримінологічна енциклопедія у двох томах. Том 2: М - Я / за заг. ред. Литвинова О. М. Київ :Право. 2021. 870 с.

Геллер Б. Наука розкриття злочинів: досвід ізраїльського криміналіста. Київ : Видавничий дім «Сварог», 2024. 347 с.

Гладкова Є.О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків. 2020. 416 с.

Головкін Б. М. Кримінологія : підручник. Харків : Право, 2021. 384 с.

Головкін Б. М., Новіков О. В., Таволжанський О. В., Кулик К. Д. Методичні матеріали та завдання до практичних занять з навчальної дисципліни «Кримінологія» (за вибором) для студентів 1 курсу денної форми навчання другого (магістерського) освітньо-кваліфікаційного рівня галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 74 с.

Головкін Б. М., Шостко О. Ю., Новіков О. В. Запобігання корупції. К.: Право. 2021. 289 с.

Даттон К. Мудрість психопатів. Уроки життя від святих, шпигунів і серійних убивць. Київ : Сварог, 2023. 320 с., чорно-білі іл. ISBN 978-966-370-944-4.

Джужа О. М., Пузирьов М. С., Богатирьов І. Г., Шкута О. О., Боровик А. В. та ін. Пенітенціарна кримінологія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с. ISBN 978-617-554-023-7.

Добробог Л. М., Коваленко В. В., Толошна Н. В. Запобігання корупції в гуманітарній сфері : аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 81 с.

Калініна А.В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання: монографія / наук. ред. В.В. Голина. Х.: Право, 2020. 304 с. ISBN 978-966-937-827-9.

Колодяжний М. Г., Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів: кримінологічне дослідження : монографія / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. 288 с. ISBN 978-617-8411-00-8.

Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2022. 216 с.

Лісіцина Ю. О., Серкевич І. Р., Яремко Г. З. та ін. Організаційно-правові основи запобігання тероризму : підручник / за заг. ред. В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 432 с.

Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Кислий А. М., Бортник В. А. Кримінологія: історія та колаборантно-воєнні злочини в сучасній Україні : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2023. 350 с. ISBN

Макотченко Л. М., Шаблистий В. В. Запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівників правоохоронних органів / ред. В. В. Шаблистий. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 156 с.

Нариси з кримінології постмодерну / О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов. Харків : Право, 2021. 278 с.

Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

Рашевський С. П., та ін. Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області) : монографія / ред. С. А. Шалгунова. Дніпро : ДДУВС, 2020. 236 с.

Саркісян В. Дослідники смерті. Від Шерлока Голмса та Агати Крісті до лабораторії судмедексперта. Київ : Віхола, 2022. 200 с., чорно-білі іл. ISBN 978-617-7960-79-8.

Сокурєнко В.В., Бандурка О.М. Велика українська кримінологічна енциклопедія у двох томах. Том 2: М - Я / за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Факт, 2021. 870 с. ISBN 978-966-637-990-3.

Тупчієнко Д. Л. Кримінологія : навч. посіб. для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 240 с. ISBN 978-611-01-0425-8.

Федоренко Д. Злочинність: за межею загальноприйнятого (інша кримінологія). Львів : Дакор, 2023. 232 с., табл., чорно-білі іл. ISBN 978-617-8066-44-4.

Федоренко Д. Злочинність: за межею загальноприйнятого (інша кримінологія): підручник. К.: Дакор, 2023. 232 с. ISBN 978-617-8066-44-4.

Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : ХХХ, 2020. 392 с.

Фоменко А. Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції України: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 320 с.

Шалгунова С. А., Орлеан А. М., Скок О. С. та ін. Кримінологія : навч.-практ. посіб. (для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальностями 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність») / ред. С. А. Шалгунова. Дніпро : ДДУВС, 2020. 332 с.

Юнін О. С., Шевченко С. І., Березняк В. С. та ін. Запобігання злочинності через планування території, безпеки житлового середовища (за результатами соціологічного опитування) : практик. порадник. Дніпро : ДДУВС, 2022. 97 с.

Навчальне видання

Батраченко Тетяна Сергіївна

Батраченко Іван Георгійович

Сачко Олександр Васильович

КРИМІНОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Видання друкується в авторській редакції

Відповідальний редактор *Біла К. О.*

Технічний редактор *Біла К. О.*

Оригінал-макет *Батраченко Т. С.*

Дизайн обкладинки *Біла К. О.*

Здано до друку 24.02.25. Підп. до друку 03.03.25. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура – Times. Папір офсетний. Спосіб друку – плоский.
Ум. друк. арк. 8,60. Обл.-вид. арк. 8,73. Тираж 90 пр. Зам. № 0325-03/1.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2
+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256
www.impact.dp.ua e-mail: impact.dnepr@gmail.com